

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮН ОЛУНГАН ГРАЖДАНЛАРНЫНЪ ИШЛЕРИ
БОЮНДЖА ДЕВЛЕТ КОМИТЕТИНИНЪ ИЧТИМАЙИ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙИ МЕДЖМУАСЫ

ЙЫЛДЫЗ

МЕДЖМУАСЫ

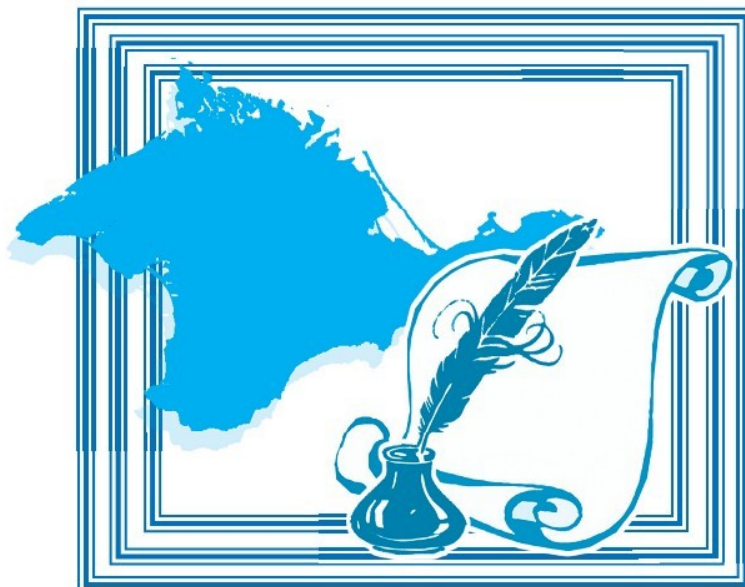
№1 (222) 2015 январь – февраль

«Йылдыз» 1976 с. чыккып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир
Дилявер ОСМАН

Муарририет эйети:
Иса АБДУРАМАН
Аблязиз ВЕЛИЕВ
Певат ЗЕТИ
Ремзи ИЛЪЯСОВ
Исмаил КЕРИМОВ
Айше КОКИЕВА
Тимур УСЕИНОВ
Риза ФАЗЫЛ
Урие ЭДЕМОВА

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

МУАРРИР МИНБЕРИ

Дилявер ОСМАН. «Дерья четтен быланыр, ортадан тынар...»	3
---	---

ЭДЕБИЙ, МЕДЕНИЙ ТЕДБИРЛЕР

Халкымызнынъ Къараман кызы Алиме Абденнаовагъа хатыра ташы тикленди ..	5
Дженгиз Дагъджыгъа Къырымда башташ къоюлды	7
Бала шаири Билял Мамбетнинъ 80 йыллыгына багъышлангъан хатыра акъшамы ..	8
Языджылар 2014 сенесине екюн чектилер	9

НАЗМ

Иса АБДУРАМАН. Ватан ольчей адымымны. Шиирлер сечими	10
--	----

НЕСИР

Аблямит УМЕРОВ. Ватан кызы. Повесть	15
---	----

ДЖЕНК КЪАРАМАНЛАРЫ

Рефик КУРТСЕИТОВ. Крымскотатарский народ в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.	27
Гульнара ИЛЬЯСОВА. Советлер Бирлигининъ Къараманы унванына эки кере такъдим этильгенлернинъ бириси	31

ЭДЕБИЯТ МЕСЕЛЕЛЕРИ

Урие ЭДЕМОВА. Эдебият исарлыкънен чалышмакъны талап эте. Несир 2014	37
Риза ФАЗЫЛ. 2014 сенеси шиириетимиз	48

КЪАДИМИЙ КЪЫРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫНДАН

Халиль огълу АЛИ. Къысса-и Юсуф. Дестан. Девамы	51
---	----

МИЛЛИЙ КИТАПХАНЕМИЗНИНЪ АРХИВЛЕРИНДЕН

Халкына хызмет эткен тильшынас. Усеин Куркчининъ 110 йыллыгы мунасебети иле	63
--	----

ЭДЕБИЙ ТАКЪВИМ

Шаир, педагог, тедкъикъатчы. (Керим Джаманакълынынъ 110 йыллыгына)	76
Ватан огърунда эляк олгъан шаирлерден бири. (Осман Амитнинъ 105 йыллыгына) ...	78
Оджа ве шаир. (Юнус Темиркъаянынъ 100 йыллыгына)	80
Николай КРАСИЛЬНИКОВ. Къальбимде эбедий яшайджакъ. (Билял Мамбетнинъ 80 йыллыгы мунасебетинен)	82

МЕДЕНИЕТ ВЕ САНАТ

Садиха ЗЯДИНОВА. Къырымтатар музыка санатыны сакълап къалгъан усталар. Мамут Рефатовнынъ 155 йыллыгы мунасебетинен	88
---	----

ЭДЕБИЙ ВЕ МЕДЕНИЙ АЛЯКЪАЛАР

Ахат САЛИХОВ. Башкъырт ве къырымтатар халкълары арасында медений, эдебий алякъалар	93
---	----

ХАТЫРЛАВЛАР

Ниаль Мемет кызы НУЗЕТ. Бабам, Мемет Нузет, акъкъында бильгенлерим	101
Сейяре МЕДЖИТОВА. Анамнынъ сымасы манъа мешъаль олды	105

ИЛЬМИЙ МАКЪАЛЕЛЕР

Зера БЕКИРОВА. «Янъы дюнья» газетасынынъ (1957-1990 сенелери – «Ленин байрагы») «Халкъ агъыз яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифеси сюрдюник девринде басылгъан фольклор метинлерини тедкъикъ этовде бир менба оларакъ	117
--	-----

БАЛАЛАР ИЧЮН

«Йылдызчыкъ» № 1(22)	121
----------------------------	-----

Муаррир минбери

Дулявер ОСМАЧ,

баш муаррир

ДЕРЬЯ ЧЕТТЕН БЫЛАНЫР, ОРТАДАН ТЫНАР...

АТР телеканалында кечкен сене декабрь айында абуне боюнда жапкъан бир чыккышымда, «Йылдыз» меджмуасы бир шейге бакъмадан 2015 сенеси де нешир этиледжек, деген эдим. Керчектен де, ойле олмакъ керек ве ойле олмасынынъ баш себепчилери де, эльбетте, бизим къыйметли окъуйыджыларымыз. Эр йыл январь айынынъ башында эр бир неширнинъ тиражы белли ола, эр йыл онынъ нетиджелери насыл олур экен деп ойланасынъ. Бу сефер бу тюшюнджелер даа да зияде раатсызлап турдылар. Къарсанбалы 2014 сенесининъ вакъиалары бунъа эсас себепчидир.

Эльбет, келеджегимиз не оладжакъ, деген суаль эр бир кырымтатар къорантасыны, эр бир кырымтатарны раатсызлап тургъанда, этрафта чешит айдутлар ат ойнаткъанда, инсанларнынъ джанларына къаст эткенде, башымыз устюнде къара булутлар долашкъанда матбуат, китап, медениет, журнал, газета, ана тили акъкъында тюшюнемек кимселерге худжур киби де келедир, амма... Бутюн олаяткъан ве эп девам этеяткъан бу вакъиаларгъа энъ яхшы джевабымыз озъ-озюмизни, миллетимизни къорчаламакъ ве келеджегимиз ичюн маневий дегерликлеримизни сакълап къалмакътыр.

Шукюрлер олсун, «Йылдыз»нынъ эски ве янъы къошулгъан окъуйыджылары да бу меселени пек яхшы анъласалар керек. Бунынъ энъ яхшы косьтергичи исе «Йылдыз» окъуйыджыларынынъ сайысыдыр. 2015 сенеси меджмуамызгъа 1300-ден зияде къоранта абуне олгъан. Бу, окъуйыджылармызнынъ сайысы сакъланып къалды эм бираз даа осьти демектир.

Бугуныкы заманда джиддий эдебий меджмуа ичюн бу баягы бир ракъамдыр. Энъ муими сонъки 2 йылда бу косътергич денъишмеди. Халкъымыз: «Арекете – берекет!» дегени киби, меджмуамыз да кене де арекете ве абуне ишини эп девам этмекте. Эльбет, «Йылдыз» окъуйджыларынынъ сайысыны осьтюрмекнен берабер, оларга окъунакълы эсерлер, малюматлы, меракълы публикациялар эр вакъыттаки киби такъдим этмеге тырышаджакъмыз. Муарририетимиз «Йылдыз»ны мундеридже джеэтинден даа да меракълы этмек ичюн къолундан кельген эр шейни япмагъа арекет этеджек. Бу энъ муим вазифемиз.

Шуны да къайд этмели. «Йылдыз» сентябрь айында Рескоминформдан Госкомнац имаесине кечирильген сонъ, о эвель олгъаны киби, Госкомнац янында мейданга кетириледжек Медиамеркезге киреджек, толусынен малиенен теминленеджек, деп хабер эти матбуатта Госкомнац ёлбашчылыгы. Тезэсюф ки, бу меселе айтылгъаны киби дегиль.

«Йылдыз» энди эки айдан берли малиенен теминленмей эм о, эвельде олгъаны киби, 2015 сенесининъ Кырым бюджетине де кирсетильмегени белли. Даа къурулмагъан Медиамеркез «Йылдыз»ны малиенен теминлейджек экен.

Кырымда миллий матбуатнынъ бугуныкы алыны тенъештирип косътермек ичюн, Татаристанда мевджут матбуат вазиетинен таныш этмекни де лаяйыкъ деп сандым.

2014 сенеси Татаристанда бюджет эсабына 356 бинъ тиражнен 135 китап нешир этильген. Татаристанда мевджут олгъан 1143 неширден 161 газета, 52 журнал татар тилинде чыкъа. 5 миллионлы татар халкъынынъ Къазанда «Йылдыз» форматында чыкъкъан «Къазан утары» эдебий журналынынъ исе 3,5 - 4 бинъ этрафында абунеджиси бар.

Кырымтатар матбуаты арасында исе олды оладжакъ эки газета, бир эдебий меджмуа ве бир де балалар меджмуасы кырымтатар тилинде нешир этиле. Озюмиз бу ракъамлардан хуляса чыкъарайыкъ. Олгъан матбуатымызны сакълап къалмакъ бугуныкы шараитте даа да зияде озюмизге багълы олгъаныны эр кес анълайдыр... Кысмет олса, бу къарышыкъ заманларнынъ да сонъу илле оладжакътыр... «Дерьа четтен быланыр, ортадан тынар...» дейлер.

Бутюн абунеджилеримизге, «Йылдыз»ны даима тешвикъат этип тургъан **ATR** телеканалы, «**Мейдан**» радиосы, «**Элеганс**» реклама агентлиги хадимлери не муарририетимиз адындан самимий тешеккурлер бильдирем. Илериде де берабер олмагъа насип олсун.

Эдебий, медений тедбирлер

ХАЛКЪЫМЫЗНЫҢ КЪАРАМАН КЪЫЗЫ АЛИМЕ АБДЕННАНОВАҒА ХАТЫРА ТАШЫ ТИКЛЕНДИ

Алиме Абденнанова 51-нджи Денъизяны Ордусынынъ арбий разведка болюгининъ разведкаджы-резиденти эди ве шу болюкнинъ тарафындан муим хусусий вазифелернен душман аркъасына ёманылган эди. Фашистлер тарафындан якъаланган сонъ, 19 яшында Алимеге сонъ дередже дешетли ишкендже япылды. 1944 сенеси апрельде Акъмесджитте Гестапо апсханесинде атылып ольдюрильди.

2014 сенеси сентябрьде Алиме АбденнановаҒа Русие Президентининъ къарарынен Русие Къараманы унваны берильди.

Алиме Абденнанованынъ янъартылган хатыра ташынынъ ачылув мерасими Къырымда кечкен йылнынъ сонъки кунълеринде олып кечти. Тедбирде иштирак эткен кырымтатар миллий арекети

Тедбир иштиракчилери. 2014 с.

ветеранлары, зиялылар, джемаатчылык халкымызнын шанлы кызы Алиме Абденнанованын дженк йыллари япкян къараманлыкларынен гъурурлангъанларыны къайд этилер.

Шуны да къайд этмек керек ки, 1988 сенеси майыс 8-ден 9-гъа кечер геджеси Кефе - Керич трассасы бою Алиме Абденнанованын хатырасына таш тикленген эди. О вакъыт тедбирде Бекир Къуртосманов, Певат Зети, Веджие Кашка, Рефат ве Рустем Муслимовлар, Садык Берберов, Исмаил Халилов, Эдем Джемилев, Решат Османов, Эльдар Шабанов, Рустем Усеинов ве дигерлери иштирак этилер. Сёзге профессор Рефикь Музафаров чыккыкан эди. Амма йылар девамында абиденин корюнюши феналашканы себебинден, кырымтатар джемаатчылыгы оны янъидан япмак къарарыны алды. Бу макъсатнен тешкилий комитет

къурулды ве паралар джыйылды. Комитетнин реиси Рустем Каджаметовнын къайд эткенине коре, бу иш учъ йыл девамында алып барылды ве яызджылар, маарифчилер, ерли джемаатчылыкнын къолтутувынен янъы хатыра ташы 2014 сенеси тикленди.

Февраль 13 куню Акъмесджитте халкымызнын къараман кызына багышлангъан «Къырым эфсанеси» весикъалы фильм нумайыш этилды. «Космос» кинотеатрнин залында В.Лотанын «Алиме. Къырым эфсанеси» адлы китабынын такъдими отъкерильди.

ДЖЕНГИЗ ДАГДЖЫГЪА КЪЫРЫМДА БАШТАШ КЪОЮЛДЫ

Кечкен йылнынъ сонъунда Къырымнынъ ялы боюнда ерлешкен ве ярымадамызнынъ энъ дюльбер кошелеринден бири сайылган Къызылташ коюнде белли къырымтатар языджысы Дженгиз Дагджынынъ мезарында башташ къоюлды. Тедбирде къырымтатар зиялылары, Тюркиеден кельген мусафирлер иштирак эттилер.

Бу лейха Тюркиенинъ Къоджаэли къырымтатарлары ве Къырым дернеклери федерациясынынъ башы Вефа Ибраим Араджынынъ маддий ярдымы иле керчеклешти.

«Дженгиз Дагджы бизим халкъымызны, къырымтатар эдебиятыны бутюн дюньягъа таныткъан инсан эди, – деп къайд этти о озь чыккышында, – бойле инсанларымызны ич унутмамакъ керекмиз ве оларнынъ адларыны анъмакъ, мирасыны огренмек бизим борджумыздыр».

Дженгиз Дагджы 1919 сенеси март 9-да Гурзуфта дюньягъа келе. Орта мектепни Акъмесджит шеэринде битирген сонъ, Къырым педагогика институтынынъ тарих факультетине окъумагъа кире. 1940 сенеси ордугъа алына, Экинджи Джиан дженкинде иштирак эте, эсир тюше. 1946 сенесинден башлап Лондон шеэринде яшап иджат эте. Дж. Дагджынынъ энъ белли олган эсерлери: «Ёлдашлар», «Онлар да инсан эди», «Янсылар», «Аннеме мектюплер», «Бадем далына асылан бебеклер», «Бу топракълар бизим эди», «Къоркъунч йыллар» ве дигерлери.

Языджы 2011 сенеси сентябрь 22 куню Лондонда кечинди. Октябрьнинъ биринджи кунълеринде онынъ джеседи Къырымгъа кетирильди ве Кебир джамиде дженазе намазы къылынган сонъ, тувган Къызылташ коюнде дефн этильди.

Языджынынъ баш ташы янында. 2014 с.

БАЛА ШАИРИ БИЛЯЛ МАМБЕТНИНЬ 80 ЙЫЛЛЫГЫНА БАГЬЫШЛАНГЪАН ХАТЫРА АКЪШАМЫ

Гаспринский адына Джумхуриет миллий китапханесинде белли бала шаири Билял Мамбетнинь февраль 2-де 80 йыллыгы мунасебетинен хатыра акъшамы олып кечти. Китапхане хадимлери окъув залында шаирнинь фотосуретлери ве дердж этильген джыйынтыкларындан ибарет серги азырладылар. Бу сергиде муэллифнинь «Ягъмур» (1970 с.), «Папий голю» (1971 с.), «Анамнынь тюркюси» (1973 с.), «Баарь нагъмеси» (1975 с.), «Тылсымлы сандыкъ» (1977 с.), «Дагъ чокърагъы» (2008 с.) ве иляхре джыйынтыклары корюмли ер алгъанлар.

Урие Эдемова.
2015 с., февраль

Тедбирни ачкъан китапхане мудиреси Гульнара Ягъевагъа озь чыккышында Билял Мамбетнинь китапханеде кечирильген эдебий акъшамларда шаирнинь ролюни къайд этти. Языджы, шаир Закир Къуртнезир шаирнинь рухуна багъышлап дуа окъуды.

Акъмесджит шеэриндеки 4-нджи мектепнинь 1-нджи сыныф талебелери Б.Мамбетнинь шиирлерини эзберден айттылар. Языджы, шаирнинь омюр аркъадашы Урие Эдемова талебелерге китаплар багъышлады. Китапхане мудирининь муавини Лейля Къадырова библиографик болюги бу кунге аит махсус азырлагъан буклетни такъдим этти. З.Къуртнезир ве И.Абдураман, У.Эдемованынь агъасы Хайсер Эдемов озь хатырлавларынен пайлаштылар. Тедбирде шаирнинь эки къызы Гульназ ве Медиха ханым, торунлары, дигер сойлары да иштирак эттилер.

«Намус» джемаат тешкилятынынь реиси Т.Челебиев, «Янны дюнья», газетасынынь муаррири З.Бекирова, тасиль меркезининь хадими К.Мамбетов, халкъ йырджысы Р.Меметов, джемаатчы Б.Ильсоева чыккышта булундылар. «Къырым» радиосынынь муаррири С.Бекиров озь чыккышында Б.Мамбетнинь аджайип очерклер язув устасы олгъанын-

Тедбир иштиракчилери

да токъталды, 6 йыл эвель китапханеде олгъан бир тедбирде шаирнинь япкъан чыккышыны кельгенлерге диск вастасынен эшиттирди. Айны шу дискте халкъ бульбули С.Эреджепова иджрасында «Эй, ана Ватан» йыры янъгырады. Тедбир ко-теринки рухта, азырлыккылы, достане муитте кечти.

ЯЗЫДЖЫЛАР 2014 СЕНЕСИНЕ ЕКЮН ЧЕКТИЛЕР

Февраль 11 куню Акъмесджитте Къырымтатар языджылары бирлигининъ топлашувы олып кечти. Топлашувнынъ кунъ тертибинде бир къач меселе бакъылды. Языджы Урие Эдемова 2014 сенеси нешир этильген несир эсерлерининъ талилинен чыкъышта булунды. «Йылдыз»да 2014 сенеси девамында басылган эсерлерни талиль этер экен, о бир сыра янъы адлар, баягы янъы эсерлер яратылганыны къайд этти ве бу джерян эдебиятымызнынъ келеджегине умуот догъурганыны айтты.

Къырымтатар языджылары бирлигининъ реиси Риза Фазыл оз чыкъышында 2014 сенеси назмиетине екюн чекер экен, несирнен къыяслаганда шириетнинъ бугунъки вазияти бираз зайыфча олганыны къайд этти. «Йылдыз» меджмуасынынъ бугунъки вазияти, проблемалары, онынъ статусы ве келеджегинен баглы меселелерни баш муаррир Дилявер Осман айдынлатты. Белли олганы киби, ал-азырда Къырымда янъы Медиамеркез тешкиль этилип, онынъ теркибине «Йылдыз» да кирсетиледжеги илян этильген эди. Языджыларнынъ къатиен бильдирген фикирлерине коре, дюньяда олган екане эдебий-бедий меджмуанынъ статусыны олганы киби сакълап къалмакъ керек.

«Не къадар маниалардан, къыйынлыкълардан кечип, биз оз меджмуамызны Озбекистанда, сюрюнликте ачкъан эдик, 20 йылдан зияде оны Къырымда яшаттыкъ, амма шимди «Йылдыз»нынъ мустакиллигини джояджакъмызмы?» деп раатсызланды языджы Закир Къуртнезир. Та Ташкентте меджмуаны тешкиль этювде иштирак эткен языджылар Р.Фазыл, У. Эдемова бу фикирге къолтутып, «Йылдыз»ны къорчаламагъа чагъырдылар.

Топлашувнынъ сонъунда языджылар «Йылдыз»нынъ бугунъки вазияти ве статусынен баглы махсус беянат къабул этилер. Госкомнацнынъ векили Д.Османов языджыларнынъ фикирлерини ёлбашчыларгъа бильдиреджегине сёз берди.

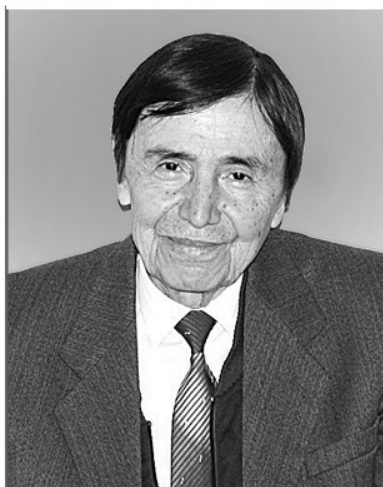

Топлашув иштиракчилери. 2015 с.

Назм

Уса АБДУРАМАЧ

ВАТАН ОЛЬЧЕЙ АДЫМЫМНЫ Шиирлер сечими

ЭНЪ БУЮК БАХТ

Ватанымдам!
Аллахкъа бинь шукюр, дейим,
Инсан ичюн энъ буюк бахт шудыр, дейим.
Ватан сая, Ватан ольчей адымымны.
Эр кунь, эр ань сезем онынъ ярдымыны.

Гьурбетликте зайыфлашкъан тамырларым
Еньип нидже мания, сед, агьрыларны,
Озь иссесин корьмекчюн эль софрасында,
Эп терендже дала онынъ топрагына.

Корип буны, къайткъанларны озь эвине,
Багьрын ачып, о йылмая, о севине.
Къучагына алып, охшай ве эркелей.
Бахтлы узакъ омюр тилей эр бирине.

О – чын дженнет.
Белли шифа, девасынен,
Эвлятарын сыйлай татлы мейвасынен,

Алтын таста узата о шербет-сувун.
Сыңырламай.
Иште боллукъ!
Ич!..
Сеп!..
Ювун!..

Бааръде о чеберликнен чѣль нагъышлай.
Мусафирге десте-десте гуль багъышлай.
Алсызларнынъ, оксюзлернинъ башын сыйпай...
Мерамети атта сонъсыз кокке сыгъмай.

Йырлап кезем багъчалары, багъларында.
Къанатланып, котерилем дагъларына.
Бойле бахшыш ичюн, дейим, юдже Аллам,
Дакъкъа сайын этем Санъа мен теменна.

Юрт ярыкъта.
Къаранлыкътан бакъам онъа.
О – бир дерья,
Ирмакъ олып акъам онъа,
Далгъаланып,
Синъем барлыкъ, таш-топракъкъа.
Йылтырайым ель силькиткен шень япракъта...

Билем, ашыкъ, севдалары юз бинълернен.
Олар айткъан сыджакъ сѣзни мен динълемем.
Джат юректе пек туташкъан от-ялын да
Ах чекерек сѣнер севгимнинъ янында!

Сезип турам,
Белялардан о къорчалай.
Мени сечкен окъ, къуршунны о парчалай...
О бар экен, меним тенъсиз джияным бар.
Мен де оны къорчаларым та джияным бар!

Ватанымдам!
Аллахкъа бинъ шукюр, дейим,
Инсан ичюн энъ буюк бахт шудыр, дейим.
Ватан сая, Ватан ольчей адымымны.
Эр кунъ, эр анъ сезем онынъ ярдымыны.

02.10.2012–20.05.2014 с.

ЁЛ КОСЪТЕРДИ АРЗУ-УМЮТ ЙЫЛДЫЗЫ **Омюрдешим Шевкѣиеге – 75 яшыны толдурувы мунасебетинен**

Биз такъдирге этмелимиз теменна.
Кулип бакъты –
Бирлешти къальп, ёлумыз.
Танълар атты экимизни селямлап.
Гуль-чечекке толды сагъ ве солумыз.

Севинч богъды зульмет, гъамны, кедерни.
Ёл косътерди арзу-умют йылдызы.
Басып кечтик нидже-нидже седлерни.
Артта къалды къуванч ызы, бахт ызы.

Баллы дакъкъа, татлы анълер эксиле.
Айдын ренклер яваш-яваш силине.
Тоз-думанлар, фуртуналар ичинде
Кунюмизнинъ уфугъы да корине.

Кимер вакъыт биз нурланып тургъанда,
Устюмизде пейда ола джат кольге.
Юрегимиз ёргъун-ёргъун ургъанда,
Санки кимдир итей боран, серт ельге...

Омюр кече...
Керчекми бу я руя?
Эфкярланып, бакъам артым, огюме.
Пек къаранлыкъ, тар корюне дардюнья!..
Йылмаясынъ...
Зульмет огърай укюмге!

01-12.02.2014 с.

БУ ДЮНЬЯДА, О ДЮНЬЯДА...

О дюньянынъ лафы чыкъа.
Мен сусам.
Дженнети ве джеэннеми бар, дейлер.
Кимдир анда юре, дейлер, сербест, шень.
Ким ичюндир ёллары пек тар, дейлер.

Бу дюньяда ким яшаса чыплакъ, ач,
О дюньяда, дейлер, корер болукъны.
Бу дюньяда ким де кийсе алтын тадж,
О дюньяда сезер, дейлер, къулукъны...

Керчектен де шай экенми аджеба?
О дюньяны, айтынъ, барып, ким корьген?
Урьлюк, бахткъа ёл ачармы чокъ джефа?
Тапталганны чыкъарырлармы тёрге?..

Суаль, суаль...
Джевап беклей тизилип.
Къаранлыкъта не оладжакъ –
Бильмейсинъ.
Ярыкъ ерде
Джойсанъ сен озъ изинъни.
Бу дюнья ве о дюньяда кульмезсинъ!

01.04-28.12.2013 с.

ШИИРНИНЪ ДОГЪУВЫ

Язам...	Шиир догъа.
Сызам...	Ташкъан дуйгъу,
Кене язам.	Эеджаннен
Инечикнен	Бакъам онъа.
Къую къазам.	Олса айдын,
Санки лайдан	Олса гузель,
Ясап алтын,	Эм семирем,
Чекем	Эм де осем.
Азап...	
Чёкем,	
Азам...	

18.02.2014 с.

КЪАРЫЛГЪАЧЫМ

Къарылгъачым, сен де мендай урулдынымъ?
Енгиль, назик къанатларынь къырылдымы?
Юрегиме баарь олып кирген эдинъ.
Къарылгъачым, не япармыз, айт сен энди!

Достларынь пек чокъ эди де, къарылгъачым!
Къабаатынь ёкъ эди де, къарылгъачым!
Сенинь сербест учкъанынья янганлар ким?
Ёларынья тюссиз тузакъ салганлар ким?

Къарылгъачым, къара кучъни анъма коп!
Башынь эгме, рухтан тюшме, янма коп!
Дарбелерни енъер сёзсюз сезгимиз.

Яра, дертке дерман олур севгимиз!

Учарсынъ сен алчакълардан пек юксекте.
Из къалдырып ерде дегиль, мавы кокте.
Саф къальплилер севинирлер санъа бакъып.
Сенинъ иле юкселирим, эбет, мен де!

Мен эминим, кене омюр ярашыгы
Олурсынъ сен, артар севданъ ве ашыгынь.
Огренирлер сенден сафлыкъ, незакетни.
Шень, шох йырны эм де дюльбер арекетни.

Къарылгачым, къара кучъни анъма коп!
Башынъ эгме, рухтан тюшме, янма коп!
Дарбелерни енъер сёзсюз сезгимиз.
Яра, дертке дерман олур севгимиз!

04-27.01.2003 с.

АГЪЛАЙ СААРЪ ВЕ ТАНЪЛАР

Намус, видждан сатылды
Арам акъча, алтынга.
Икмет къалды ах чекип,
Аякъларнынъ алтында.

Мерхамет богулмакъта
Акъаретте, чиркефте.
Яланга толган эвде
Зульмет тура, нур кете.
Ялкъ этими истидат,

Къаплай къара пахыллыкъ.
Осал бедбахт пак затта
Корьмек истей якъынлыкъ.

Ис этерек бу алны,
Аглай сааръ ве танълар.
Адамларнынъ ишине
Шаша шамек, шейтанлар...
Эх, адамлар, адамлар!..

16-17.11.2012 с.

УФАКЪ МАХЛЮКЪ

Атта эдим, бир зат манъа къучакъ керди.
Севинерек, мен дегерли джевап бердим,
Узуруна ишнен атсыз барган эдим,
Чырай сытып, менден деръал юзь чевирди...
Онъа четтен бакъаркеним,
Арап акълыкъ,
Козъ огюмде пейда олды уфакъ махлюкъ.

03.10.2012 с.

Җлесир

Аблямит УМЕРОВ

БАТАН КЫЗЫ

Повесть*

Ревиде кьартанам... ёкъ, кьартанам дегиль, бизим – учь кызынынъ анасы, гьает шефкъатлы эди. О, бизни ич де ынджытмады. «Алиме аптеньизни унутманъыз. Оны бекленьиз. Бекленильгенлер илме кьайтып келелер!» – деп васиет этти. Биз бекледик. Джандан азиз Алиме аптечигимиз кьайтып кельмеди.

Ферузе.

1981 сенеси, январь 17.

Кьыдыргъан тапар, дейлер. Бу догъру. Мен кьыдырдым ве... Янъыйёл шеэринде Азифе Абденнанованынъ хызмет эткен ерини барып таптым. Хызмет эткен ерини таптым, лякин озю ёкъ. «О бугунь иште олмайджакъ, чюнки ордудан раатлыкъкъа кельген огулуны озгярмакъ ичюн, идаре рехберинден махсус рухсет алып кетти. Азифени шимди эвинде тапмакъ мумкюн», – деди идаре хадими. Эвине бардым. Йигитлер ве кызлар джыйылгъанлар, озь аралары шеньленип отуралар.

Не макъсатнен кельгенимни эв саибине аньлаттым. О, эеджангъа кельди, пек языкъсынды.

* Аблямит Умеровнынъ, халкъымызнынъ федакар кызы, 51-нджи Деньизяны Ордусынынъ арбий разведка болюги тарафындан сонъ дередже муим хусусий вазифенен душман аркъасына ёлланылгъан разведкаджы-резиденти Алиме Абденнанованынъ алельхусус фаалиетине багъышлангъан ве бундан 30 йыл эвель басылгъан мезкюр повестинен шимдики окъуйыджыларны таныш этмек кьарарына келинди. (Муарририет).

– Эвимиз бойле къалабалыкъ, – деди Азифе ханым, – отурып, бир шей хусусында джиддий лакъырды этмекнинъ чареси олурмы экен? Менимдже, келеджек джумаэртеси корюшсек, насыл олур?

О, меним уйгунсыз вакъытта кельгенимден пек раатсызланды, бойле олып чыкъкъаны ичюн афу сорады.

– Ёкъ! Ёкъ! – дедим мен, – ич раатсыз олманъыз. Мен, сиз дегенинъиз киби, огюмиздеки джумаэртеси куню кене келирим.

Мен азбаргъа чыкъмагъа ниетленгенде, сет устюнде отурган мулайим черели, кестане ренк сачлы кыыз дикъкъатымны джелъп этти. Азифе буны эследи:

– Кызым Диляра, – деди манъа, – рахметли Алиме тизесине пек ошай.

– Догъру! – дедим мен, – Алименинъ озюни корьмесем де, суретине бакъкъанда, кызынъызны бир кереден Алимеге ошаттым. Аптенъизден сизге тjos къалган. Барсын, онынъ руху Дилярада яшасын.

Манъа отурмакъны теклиф этилер. Лякин менде яшлар-кызлар даиресинде отурылган вакъыт чокътан кечкен. О себептен ишим чокълугъыны маначыкъ этип сагълыкълаштым.

Янъыйёл Ташкенттен пек узакъ дегиль. Автобуста йигирми беш дакъкъалыкъ ёл. Айтылган куню кельдим. Субетимиз бутюн кунь девам этти.

1941 сенеси июнь 22-де башланган дженк совет халкъынынъ бахытлы омрюне буюк фелякетлер, мисли ёкъ фаджиалар кетиргени киби, Абденнановларнынъ аилесини де матемлерге къойды. Ревиде абайнынъ огуллары Исмаил, Муедин, Аедин, торуны Алиме, эписи джебэге кеттилер.

Немсе арбий кучълери Кырымны запт эткен сонъ, гитлерджи контрразведка бу ярымадада совет ватанперверлерини авлап, оларны якъалап, джезалап башлады ве джанаварлыкънынъ сонъу олмады. Иш ойле экен, Керчь ярымадасында Джермай-Къашыкъ коюнде Алиме ве Стася адлы эки кыыз пейда ола. Алиме озь этрафында догъмуш ве ишанчлы адамларны топлап, немсе баскъынджыларына къаршы иш корюджи ватанперверлернинъ гизли тешкилятыны усулгъа кетире. Бу адамларнынъ бирисининъ къатиллиги себебинден, тешкилят азалары эляк олалар. Тек бир адам сагъ къала.

– Сиз менден Алиме аптемнинъ насыл ишлер япкъаныны бильмек истейсинъиз. Мен о вакъыт, та 1943 сенеси, он дёрт яшында осьмюр эдим, – деди Азифе, – Алиме аптемнинъ джиддий, гизли ишлернен мешгъуль олгъаныны, эльбетте, сезе эдим. Олар топланып, бир шейлер акъкъында лакъырды эткенде, эвнинъ янында невбетчилик япа эдим. Барып да якъында ябаний киши корюнсе, тез-тез сипиркини алып, тоз-думан котерип, азбарны сипире башлай эдим. Лякин аптемден: «Сиз не япасынъыз, не акъкъында лакъырды этесинъиз?», деп сорамай эдим. О мени пек севе эди. «Ах, меним сёз динълеген,

акъыллы кадячыгъым», дей турган эди манъа, мен де онъа: «Айса! Пионер олган сонъ...», деп джевап бере эдим.

Азифе отуз еди йыл эвельси олган вакъианы бойле хатырлай. О, озюни тыштан сакин корьсетмек истей, ичиндеки дуйгъулары исе онынъ юзюне чыкъа, муляйимлигини боза. Сеси бирден къарыла, амма Азифе девам эте:

– Беля умютсизден келе, дейлер. Бу догъру. Гедженинъ бир маалинде жандармерия кишилери келип, эвимизни аст-устъ этип тинпти. Алимем аптемни ве онынъ достларыны арабаларгъа отуртып, алып кетилер. Заваллы анам (биз догъмуш анамыздан эрте марум олган эдик. Бизлерни Ревиде къартанам бакъып осьтюрди. О, пек мераметли эди. Сонъки локъма отьмегини бизлернен болюшти. Биз онъа ана дей, оны севе-сая эдик! Шимди о да ёкъ). Анам фиъган къопарып агълады. Оларны алып кеткен сонъ, бизлерни де алып кетмеге келирлер деп, къоркъуша эдик. Кимерде Эльтиген бетте топ патласа, анамыз: «Бу бизимкилернинъ давушы... Тезден озюмизинъкилер келеджек», деп бизни тынчландыра эди. Шай этип, умютнен яшадыкъ. Эр кунюмиз бизим ичюн дешет эди. Ниает, 1944 сенеси он биринджи апрельде душман аскерлерининъ теляш котерип, къачкъанларыны корьдик. Он экинжи апрельде совет аскерлерини сынырсыз къуванчнен къаршыладыкъ. Шу куню совет аскерлери Керчь ярымадасыны душмандан азат этти. Немселерни къувалап Феодосия ве Джанкой якъларгъа кетти. Бизим козьлеримиз ёлларда къалды. Алимемизни, онынъ достларыны бекледик. Куньлер йылар киби корюнди. Сабырымыз тюкенди. Эп бекледик.

Бир къач куньден сонъ коюмизнинъ гъарп тарафына, чёль ичине ПО-2 самолёты келип къонды. Самолётта кельген арбий киши бизим фамилияларымызны соращтырып-арашщтырып, эвимизге кельди.

– Меним фамилиям Захаров, – деп такъдим этти озюни.

Шу арада аптемнинъ айткъанлары эсима тюшти. О, февраль айында насылдыр терен тюшюнджелер ичинде, геджелери раатсыз юкълагъан эди. Бир кере мени янына чагъырып отуртты: «Сен, къардашым, энди ич бир шей анъламагъан кучюк бала дегильсинъ, он дёрт яшында къызсынъ. Чокъ шейлерге озюньнинъ де акъылынъ ете. Меним айтаджакъларымны озюнь биль, эсинъде тут. Лякин кимсеге бир сёз айтма. Мени мында, Джермай-Къашыкъкъа озь разылыгъымнен ёлладылар. Мени арбий киши Захаров гизли разведка ичюн азырлап, мында ёллады. О киши, Ревиде анамызны, меним къардашларым Азифе ве Ферузе Абденнанова экенлигини пек яхшы биле. Меним шахсий весикъамда сизлернинъ адларынынъ ве къайда яшагъанынынъ язылы. Эгер, барып да манъа бир шейлер олса, хусусий Денъизяны Ордусында Захаров аркъадашны тапарсынъыз, Онъа мураджаат этерсинъиз. О сизинъ ичюн лязим эр шейни япар!» деген зди. Амма шимди Захаровнынъ озю бизлерни къыдырып тапты. «Не къадар яхшы адам экен», деп тюшюндим мен. Захаров меним тюшюнджелеримни анълагъан киби, озюнинъ Алименен якъындан таныш экенини сёйледди.

Алиме! О, Алимеге «Аня», дей эди ве онын достлары акъкъында бильгенлеримизни икье этмемизни риджа этти. Биз озюмизге малюм вакъиаларны сёйледик. Захаров:

– Машалла сизге, Ревиде енге, – деди о къартанама. – Сизни, Азифени, Ферузени Аня озюнин шахсий весикъаларына яздырды. Сизлер онын имаесиндеки тувъанларысынъыз, – деп, анама эки бинъ кумюш (эски акъчанен), Баттал къартбабама, Абдуракъип Болатовнын аркъадашы Ферузе абайгъа, Сейфединнин анасы Мельбек абайгъа бирер бинъ кумюш, Васфиенин кызы Улькерге ве Хайрулла Мамбетджановнын къарысы Сейме аптеге бешер юз кумюш берди. Алименин, онын достларынын, анамнын ве меним ресимлеримизни алып, бизлернен сагълыкълашып кетти.

Чокъ кечмеден, майыс 18 къара кунде бутюн халкъымыз сюрпюникке огъратылып, биз Озбекистанда Сырдарьягъа тюштик. Сонъра Захаров бизлерни мында да кыдырып тапар, деп бекледик. Амма ишанчымыз бошкъа чыкты,

Муедин дайым дженктен сагъ-саламет къайтып кельди. Анамыз огълу Исмаил акъкъында та, Джермай-Къашыкъта экенде: «Ана-Ватанны къорчалап, къараманджа эляк олды», деген «къара къыгът» алгъан эди.

Рахметли анамыз сонъки нефесине къадар: – Аединим ве Алимом, – деп окюнчли олип кетти. Алтмыш яшында дженазеси кылынды.

1946 сенесинин бааринде мен ве Ферузе аптем, Муедин дайымызнен берабер, Сырдарья областындаки Погран-Орловск кою Ильич адына колхозгъа кочип бардыкъ. Муедин дайым о колхознын партия тешкилятынын секретары сайлангъан эди.

Шу сененин язында бир колхозджы эвге келип: «Сизни колхоз идаресине чагъыралар», деди. Биз идареге кельдик. Устюнде яхшы костюм, галстуклы бир киши бизим адларымызны, фамилияларымызны сорады. Оныннен берабер Ташкентке кетмек кереклигини айтты. О вакъытта вазиетимиз кыйын эди. «Не ичюн, насыл меселе», деп сорап отурмадыкъ. Даветке таби олдыкъ. Яры геджеде поездгъа минип, эртеси кунде Ташкентке барып тюштик. Бизлерни шеэрнин меркезинде ярашыкъ бинагъа алып кирдилер. Экимизнин де адларымызны, фамилияларымызны сорадылар. Азифе ве Ферузе Абденнановалар олгъанымызны айттыкъ.

– Аня сизге ким ола? – деп сорады стол башында отургъан киши.

– Аптемиз ола, – дедик.

– Я не ичюн онъа, Аня дейлер? Сизджесине онын ады насыл?

– О Къамыш-Бурун шеэринде рус мектебинде окъуды, О вакъытта онъа Аня дей эдилер. Амма, асыл ады Алиме, – дедик.

– Стася ады сизге танышмы?

– Таныш. О, аптемнен берабер койге кельди. Экиси дост эдилер, – дедим мен. Стол башындаки киши Ферузеге Стасянын суретини

косътерди... О: «Танымайым», деген тарзда омузларыны кыысты. Мен: «Ферузе аптем немселер вакътында бизим койде дегиль, Кырангыт коюнде, Эмине тиземде яшады. О, Стасяны танымаз», дедим!

– Сен киришме, Ферузенинъ озю джевап берсин! – деди стол башында отурган киши. Аптем меним айткъаным киби джевап берди.

Сонъ манъа: «Аптенънинъ достлары ким эди? Олар сизге кимлер олалар? Насыл ишлернен мешгуль эдилер? Кыайдаларга барып-келе эдилер? Кимлернен корюше ве насыл лакъырдылар эте эдилер?» – деген суаллер бердилер. Аптемни ве достларыны къапатмага кимлер кельди, насыл алып кеттилер. Бир такъым шейлер даа сорадылар. Бильгениме коре джевап бердим. Айткъан сёзлеримни тасдикълап имза чектим. Экинджи куню бизге билет алып поездга отуртып, эвимизге къайтардылар. Гедже Сырдарьяга, сабасы аман-эсен Погран-Орловск коюне къайтып кельдик.

Мен мында къоджага чыктым. Ондан сонъ, къоджам яшаган Бука районындаки «Ленин ёлу» колхозына кочътик. Муаббет омюримизни даа да гузеллештирип, яраштырган огълумыз догъды. Адыны Эдем къойдыкъ. Экинджи огълумыз Ленур догъганда, къырккъымны толдырып, сойга-сопкъа чыккып башлагъан кунълеримизнинъ биринде, 1955 сенеси январьда эвимизге орта яшларында бир эркек киши келип: «Сизни, Азифе Абденнанова, колхоз идаресине чагъыралар», деди. «Ким чагъыра? Не ичюн?» деп сорадым меракъланып. «Мен бильмейим. Бухгалтер, аджеле кельсин, деди». Идареде бухгалтернинъ одасына кирдим. Бухгалтер: «Сизни чагъырттырган киши колхоз реисининъ иш одасында. Анда барыңыз!» деди. Реиснинъ одасына кирдим. «Азифе Абденнанова деген къадын шу киши ола», деди реис, четтеки курсюде отурган арбий кишиге. О, реиске догърулып: «Бизге кимсе мани олмаган башкъа бир одада субетлешмек керек», деди. Реис арбий кишининъ мерамыны анылады: «Меним чёльде ишим бар. Сиз мында къалыңыз», деп озюнинъ иш одасындан чыкты. Арбий киши:

– Мен майор Ташпулатов олам. Я сиз? – деди.

– Меним адым Азифе. Фамилиям Абденнанова, – дедим. Озюм Ташпулатовны корьгеним киби таныдым. О киши эки йыл эвельси Букада милиция идаресининъ башлыгы эди.

– Сиз Аня деген кызны билесинъизми?

– Билем. О меним аптем Аня – Алиме Абденнанова.

– Сиз къачынджы сенеси догъдыңыз?

– 1929 сенеси.

– Я Аня?

– Алиме аптем 1924 сенеси догъды.

– Сизинъ башкъа аптенъиз бармы?

– Бар. Ферузе Абденнанова.

– О шимди къайда яшай?

– Андижан областында, Курган-тёпеде.

Дейджегим, докъуз йыл эвельси киби, кене де айны шу суаллер текрарланды. Бильгениме коре, эсимде къалганы тарзда джеваплар бердим, ахыр сонъу:

– Стасяны билесинъизми? О ким ве не ишлер япты?

– Не ичюн бильмейджегим? Билем. О, коюмизге Алиме аптемнен берабер кельди. Алиме онъа достым, дей эди. Амма не ишлер япкъаныны бильмейим.

– Эр алда, сиз о вакъытта он дёрт яшында къыз экенсинъиз. Аня сизге бир шейлер айтмай эдимиз?

– Айта эди. Достлары топлашкъан сонъ: «Сен, къардашым, азбарда эглен, козь-къулакъ ол!», дей эди.

– Э-э! М-м! Стасяны корьсенъиз, таныр эдинъизми?

– Таныр эдим.

– Биз сизни Стасянен юзь-юзьге корюштирмек керекмиз. Сизге девлет эсабына Москвагъа барманъызны теклиф этемиз.

– Афу этинъиз! Мен бу кыш-къиямет куню ич бир ерге барып оламайым. Меним балам даа бир айлыкъ, – деп Москвагъа кетювден ред эттим.

– Э-э! Не япмалы? Джевапларынъызны тасдыкълагъанынъызгъа даир имза чекинъиз, – деди. Имза чектим.

Кягытларыны джыйыштырып портфелине кьойды. Незакетли сагълыкълашты.

Бу корюшюв, меним энди эппейи ятышкъан яныгъымны текрар къозгъады. Бир къач куньгедже озюме келип оламай юрдим. Тюшюмде рахметли анамны, Алимени корьдим. Аптем кене эвелькиси киби, кийинип-къушангъан, башына беретка кийген. «Эвде олгъанынъ яхшы, санъа эвлят хайырлап кельдик. Сен бизлер ичюн кедерленме. Эвлядынъны къорчала, аиленьни бакъ!» дедилер.

Бир ай даа кечти. Мен кене колхоз идаресине чагъыртылдым. Майор Ташпулатовнен корюштик. О, бу сефер меним озюмнинъ, огъланларым Эдем ве Ленурнынъ, аркъадашым Назимнинъ сагълыкъларымызнен меракъланды. «Шукюрлер олсун, эпимиз сагъселяметмиз. Бу дар дюньяда екяне тувгъаным Ферузенен корюшмегеним чокъ вакъыт олды. Онынъ ичюн раатсызланам. Сагъындым», дедим. О: «Сагъ адам бир кунъ ола корюше. Беллесем, тезден корюширсинъиз», деп лафны башкъа якъкъа чевирди.

– Сиз бу ресимлерге дикъкъатнен бакъынъыз. Буларнынъ арасында таныгъан адамларынъыз бармы? – деп стол устюне бир такъым къадын ресимлери ташлады. «Мына, буларны таныйман», деп эки суретни косътердим. Бири къаршыдан, дигери кенардан ресимге тюшкен Стася эди.

– Сиз оны къайдан билесинъиз? – деп сорады Ташпулатов.

– Онынъ ады Стася. Бизим койге Алиме аптемнен берабер кельди. Беш айдан зияде аптемнен дост олды. Эвеля бизнен, сонъра Неджибе енгемнен бир эвде яшадылар. 1944 сенеси февраль 2

геджеси Алиме аптемни, онынъ алты достыны, Стасяны немсе ве полицайлар арабаларгъа юклеп алып кеттилер.

Стасяны таныгъаным ве сёйлеген шейлер язылы протоколгъа имза чектим. Стасянынъ ресимини корьгеним киби, бу иште бир сыр олгъаныны анъладым. Лякин «Стасянынъ ресимини манъа не ичюн косътерди», деп тааджиплендим. «Демек, о джинаетчи!?» деген фикир доланды башымда...«Я мен майордан аптем Алиме акъкъында не ичюн сорамадым?» деп окюндим.

Этраф ешерип, орталыкъкъа баарь къокъулары сачылып башлагъан вакъыпта, къоджам элинде «Труд» газетасы, иштен кельди. «Газетада меракълы бир шей бармы ёкъса?» деп сорадым ондан. Къоджам лакъырды этмеге истемеген адам киби: «Эбет бар», деп къолундакини сет устуне ташлады. Газетаны алдым, дёртюджи саифесинде, «В логове врага» («Душман къобасында»)¹ деген макъалени окъудым. Эм окъудым, эм де окюр-окюр агъладым. Алимени чекиштирип ольдюрген джанавар фашистлерге сатылгъан джеллятларгъа Анянынъ ким экенини айткъан Ватан хаини Стасягъа лянетлер окъудым.

Макъаленинъ сонъунда «Фашистлернинъ ич бир суалине джевап бермеген он докъуз яшында комсомол къыз Анянынъ акъыкый ады ве фамилиясы шай да бельгисиз къалды», деп язылгъан сатырларны окъугъанда исе, тааджиплендим. Насыл олды да, махкеме вакътында, макъаленинъ муэллифлери, «Труд» газетасынынъ озь мухбирлери П. Мешалкин ве К. Распевин, Краснодардаки махкемеде иштирак эткен тарихчы, Сулейман Асанов, Анянынъ арбий разведкаджы ве акъыкый ады Алиме Абденнанова олгъанынынъ асылына етмедилер, деген тюшюджелерге далдым. Ёкъ, ёкъ! Анянынъ ким экени бельгисиз къалмакъ мумкюн дегиль. Анянынъ – Алиме Абденнанова олгъаныны бильген Захаров, бизден чешит малюматлар алгъан чекистлер, эки кере меннен корюшкен майор Ташпулатов ве дигер адамлар Анянынъ ким экенини мытлакъа айтырлар, исбат этерлер, деп озь эеджанымны ятыштырдым. Акъыкъатта, тюшюнгеним киби олып чыкты. Арадан дёрт бучукъ йыл кечкен сонъ языджы Джемиль Сейдаметов ве тарихчы Сулейман Асанов Краснодар шеэринде барып, Марфовка коюни зиярет эткен сонъ, матбуатта «Ватан къызы»² очеркини дердж эттилер. Ниает, халкъымыз Анянынъ – Алиме Абденнанова олгъаныны, Алиме иле берабер халкъымызнынъ алты эвяды: Неджибе Баталова, Васфие Аджибаева, Сейфедин ве Джеват Меннановлар, Абдуракъип Болатов, Хайрулла Мамбетджанов арбий разведкаджылар олгъанларынынъ асылыны бильдилер. «Кеч олса да хайырлысы олсун!» – дедик.

1981 с. январь 28.

¹ П. Мешалкин, К. Распевин. «В логове врага». «Труд» газетасы, 1959 с, март 10.

² «Ленин байрагъы» газетасы, № 70-71, 1963. Сентябрь.

Иште Алиме Абденнанованын кучюк кърдашы Азифе Абденнанованен пек кыйметли бойле субет кечирмеге наиль олгъан эдим.

Мен Андижан шеэрини учмак ичюн Ташкент аэродрома бардым. Бизим самолётнын учаджак вакъты кечип кетти. Ёлджулар сабырнен беклеп туралар. Ниает, радиодан: «Докъсан учонджи Андижан рейси ава бозукълыгы себебинден, къалдырыла!», деп илян этильди. Ёлджулар аэропорт башлыгынын муавинине догърулдылар. Кучюк пенджеренден къадын киши ёлджуларга джевап бере. Мен де пенджеречикке янаштым. Къадын меним мерамымны деръал анылады. Истесенъиз билет акъкы акъчанъызын къайтарып ала билесинъиз, истемесенъиз, бекленъиз. Бельки докъсан бешинджи рейснен кетмек имкян олур», деди. Беклемек билетни къайтарып берювден эльверишлидир, кърарына кельдим. Эппейи вакъыт бекледим, ниает, радиодан докъсан бешинджи Андижан рейси къалдырылганы илян этильди. Самолётларнын учушларына ёлланма берген кишинин узурна барып, Андижанга кетмек зарур экенини анылаттым. Самолётларга ёлланма берген башлык: «Вакъытынъиз мусааде этсе, бекленъиз», деди. Мен онын иш одасындан чыкмадым. Четте бош креслога отурдым, портфелимни огюндеки стол устуне кыйдым. Аэропорт хадимлери, стюардессалар келелер, кетелер. Базылары манъа назар ташлай, селям берелер. Дивардаки саатнин акъреби дёртни кечти. «Бу отурманын сонъу олурмы. экен», деп тюшуне башладым. Самолётларга ёлланма берген киши манъа: «Саат дёрт бучукъта докъсан единджи рейс Андижан ерине Ферганага джёнёйджек. Разы олсанъиз, сизге Фергана самолётына минмеге изин берирмиз», деди. Разы олдым. Стюардесса мени озюнен берабер алып чыкты. Самолётка кирип, салонда ерлештим. «Эм тиджарет, эм зиярет», дегенлери киби, бу акъшам Ферганадаки Абдураим достымнын эвинде мусафир олурым, фикирине кельдим. Ёрулсам керек, бираз юкъусырап да алдым. Самолётнын копчеклери эниш ёлагына эпкинли токъунувундан уяндым. Пилотларнын бири салонга чыкты. «Мухтерем ёлджулар, авасы фена олганындан, Андижан ве Фергана аэропортлары бизни къабул этмеди. Къокъандга къондык», деди. Не япмалы? Эльбет де, баш язысыны козь кореджек. Ойле экен, Къокъанддаки Усеин достымда мусафир олмак кърарына кельдим. Корюшмегенимиз бир йылдан зияде эди. Отурыштык. Вакъымыз яхшы кечти. Саат беш бучукъта турдым, саат еди поездына минип, секизни кечкенде Андижанга келип чыктым. Автобуска отуруп, Къургъан-Тёпе шеэрини кельдим. Решат Бектемировнын эвини къолай таптым. Кельгенимнин себебини анылаттым. «Пек яхшы эткенсинъиз. Хош сефага кельдинъиз!» дедилер эв саиплери Решат ве Ферузе. Лякин, шу куню

субетке башлап оламадыкъ. Ферузе акышам емеги азырлыгына тутунды. Решат телефон этип, Ташкенттен кельген мусафир келюви мунасебетинен, эвге дост-эшлерини давет этти, чюнки халкъымызнынъ адети ойле... башкъа ерден мусафир кельсе, эвине сой-соп чагырыла. Акышам Решатнынъ къардашы Певат Бектемиров, киеви Экрем Борсеитов, доктор Амет Тынчеров кельдилер. Къаве ве зияфеттен сонъ, эсас мевзу Джермай-Къашыкъ, Джавтобе, Коп-Такъыл, Сараймен, Дёрт-Куль, Татар-Чукъул койлери акъкъында кетти. Певат немселер вакътында он алты-он еди яшларында олгъанда, Дёрт-Кульден Джавтобе коюне почта ташыгъан.

– Почта алмагъа баргъанда Джеват Меннановнен корюше тургъан эдим, – деп хатырлады Певат. – О, Дёрт-Кульге Джермай-Къашыкъ почтасыны алмагъа келе эди. Биз онынънен акъран эдик. Сонъки вакъытларда бир худжур табиятлы олып къалды, хабер айтсанъ динълей, амма озю ёрулгъан адам киби лаф этмеге севмей.

– Биз яшагъан Татар-Чукъул коюнде чыкыкъ-сыныкътан анълагъан фельдшер Хайрие Джемилева яшай эди. Онъа тек къомшу койлерден дегиль, атта башкъа районлардан да чыкыкъны ерине къойдырмагъа келе эдилер, – дей Экрем. – 1943 сенесининъ кузь айы эди. Хайрие абайнынъ эви огюне эки атлы линейка келип токътады. Буюклернинъ лакъырдысындан, Джермай-Къашыкъ кою полицаиы Абдуракъип акъай къыз къардашы Алименинъ пертильген аягыны тюзетмек ичюн кетирген.

Отуршувымыз пек яхшы олып чыкты. Мени меракъландыргъан меселелер акъкъында баягъы малюмат эшиттим. Певат, Экрем, Аметнен сагълыкълашкъанда, эписи мени мусафирликке давет этилер. Вакъыт рухсет этсе, даа корюширмиз, деп саметдешлерни озгъардыкъ.

Эртеси куню Решат ишке кетти. О, къуруджылыкъта бригадир олып чалыша. Зенаатыны бильген, урьметли, ишкузар адам.

Биз Ферузенен стол башында отурамыз, ондан ана-бабасы, Ревиде къартанасы, аптеси Алиме акъкъында тюрю шейлер сорайым.:

– Анам-бабам акъкъында этрафлыджа икяе этип оламайым. Бизлер ана-бабадан эрте марум къалдыкъ. Анамыз вефат эткенде Алиме аптем секиз, мен беш, Азифе къардашым учъ яшында балалар эдик. Бир йылдан сонъ, терлеме хасталыгъы бабамызны да аяттан алып кетти, – дей Ферузе, озю теренден кокюс кечире. – Ревиде къартанам бизлерни озъ имаесине алды. Ич бир вакъыт бизлерни ынджытмады. Даима яхшы муамеледе булунды. «Меним эвлятларым», деп севе эди бизни. Яткъан ери дженнет олсун. Къартанамыз гъает алидженап. Биз оны тариф этильмез дереджеде севе эдик. Онъа къартана дегиль де, «анам» дей эдик. Джаным, шу сёзни догъру язынъыз: «ана» дегиль де «анам». Анамыз бизлерни инсансевер, ватанпервер рухта тербиеледи. Алименинъ

ватансевер олып, яш джаныны феда эткени, душманга кяршы нефрет беслемесини анамыз ашлаган эди. Соньки нефесине кьадар «Балам, Алимем», деп кетти. Бизлерге, «Алиме аптеньизни унутманьыз, бекленьиз! Бекленильген инсан бир кунь ола кьайтып келе. Алиме киби кьызлар махв олмазлар», деп васиет этти.

Ферузенинь тамагына бир шей тыккылган киби олды, агьырдан юткьунды. Стакандан текаран чай ичти. Бираз сукьонеттен сонь, девам этти:

– Мен анамнынъ васиетини куттим. «Бекленильген адам, бир кунь ола кьайтып келе», деген тенбиесине инандым. Алимени чокь бекледим. Йылар кечти. Эп бекледим.

Анамыз вефат эткен сонь, мен ве Азифе кьардашым Муедин дайымнынъ кьолунда кьалдыкь. Дайымыз учь йыл Сырдарья район партия комитетинде инструктор олып чалышты. Сонь оны Погран-Орловск коюнде Ильич адына колхозга партия тешкилятынынъ секретары вазифесине кьойдылар. Бизлер колхозга кочьтик. Колхоз тарлаларында чалыштыкь, ер чапаладыкь, памукь джыйдыкь. Не керек олса оны яптыкь. Иштен кьоркькьанлардан дегильмиз.

Муедин дайымны колхоз коммунистлери он эки йыл девамында озьлерининъ тешкилятынынъ секретары оларакь сайладылар, алты кере район партия конференциясынынъ делегаты олды. Укуметимиз оны «Урьмет бельгиси» орденинен мукьфатлады. Оньа эки кере Озьбекистан ССР Юкьары Советининъ Фахрий ярлыгы берильди.

1946 сенесининъ язында Погран-Орловск коюне кельген арбий киши дайымызнынъ разылыгынен мени, Азифени поезднен Ташкентке алып барды. Бизни юксек бинанынъ экинджи кьатында иш одасына кирсеттилер. Стол башында отурган арбий кийимде адам Аня акькьында сорады. Биз оньа Аня – Алиме Абденнанова бизим аптемиз олгьаныны айттыкь. О киши Аня ве Стася акькьында бизге чешит суаллер берди. Биз бильгенлеримизни айттыкь, о киши язды. Мен ве кьардашым Азифе айткьанларымызны тасдикьлап имза эттик. Сонь бир кишини алып кельдилер.

– Бу адамны танымайсыньызмы? – деп сорадылар.

– Таныймыз. Бу адам немселер вакьтында Маякь-Салын коюнде полицай олган Кьоджабадин Келямов, – дедик. О киши бизлерни таныгьаныны айтты. Кене имза чектик. Эртеси куню бизлерге билет алып Ташкент поездына отуртып, озгьардылар. Сырдарьяга келип тюштик. Погран-Орловскке эвимизге аман-эсен кьайтып кельдик. Мен он докьуз яшында эдим. Акьылым чокь шейлерге ете эди. Лякин, анамызнынъ «аптеньизни бекленьиз», васиети эр шейден юксек эди. Эп бекледим. Кьарылгач сабырсызлыкьнен баарьни беклени киби, мен де аптемни бекледим, – Ферузе бирден лафыны токтатып маньа элесленип бакьып отурды.

– Мен, гьалиба, сизге арткьач шейлер де икье этем.

– Ёкь, ёкь, – дедим мен, – ич арткьач дегиль. Меним ичюн сизлер-

нинъ ве Алименинъ такъдирлеринъиз гъает муим. Мен Къургъан-Тёпеге чокъ заметлернен келип чыкътым. Сизнен таныш олгъанымдан пек мемньюим. Заметлерим энди унутылып кетти. Сиз манъа инанынъыз, Месельменинъ, бабанъызнынъ, Ревиде ананъызнынъ, Неджибе енгенъизнинъ суретлерини багъышладынъыз. О ресимлер ве икяе эткен вакъиаларынъыз меним ичюн кыйметли ядикяр олып къалыр. Мумкюн олса, субетимизни девам этейик.

– Дейджегим, 1955 сенеси баарь куньлерининъ биринде – о вакъытта мен Къургъан-Тёпе шеэр китапханесинде чалыша эдим, бир киши келип:

– Сизни, Абденнанова Ички ишлер идаресининъ хадими чагъыра, – деди.

Менимнен корюшкен Ички ишлер идаресининъ хадими:

– Мен Москвадан кельдим, – деди. – Сизге Аня ве Стася акъкъында суаллер береджегим.

– Беринъиз, – дедим мен, – лякин немселер вакътында мен озь коюмизде дегиль, Къарангъыт коюнде Эмине тиземнинъ эвинде яшадым. Алиме аптем Джермай-Къашыкъкъа кельгенини эшиткен сонъ, аптемнен корюшмек ичюн коюмизге эки кере баргъан эдим. Экинджи кере баргъан кунюмнинъ геджеси Алиме аптемни ве онынъ достларыны гестапо якъалап алып кетти. Онынъ ичюн аптем акъкъында бильгенимден бильмегеним чокъ. Манъа малюм олгъан адиселерни сорасанъыз, джевап беририм.

Киши манъа юзю огден ве кенардан чыкъарылгъан бир къадын суретини косътерди. Дикъкъатнен бакътым, танып оламадым.

– Бу къадын Анянен берабер Джермай-Къашыкъта яшагъан, чалышкъан Стася – деп, ресимни пармагъынен косътерди.

– Бельки де ойледир. Лякин танып оламайым. Сизден бир шей сорамакъ мумкюнми?

– Соранъыз, – деди Москвадан кельдим деген киши.

– Меним аптем Алиме Абденнанова сагъмы? О акъта сизге не белли? Айтынъыз! Догърусыны айтынъыз! Менден гизлеменъиз, – деп козьяшымны сильдим.

– Шимди бир шей айтып оламайым. Ишини тешкеремиз, бир шейлер анылашылса, хабер этермиз, – деди.

Мен о кишиге инандым. Йыллар бою Алиме аптем акъкъында хабер бекледим. Хабер ерине «Труд» газетасыны кетирдилер. Окъудым. Бутюн кечмиш омюрим козълеримнинъ огюнден кечти. Окюр-окюр агъладым. Тек мен дегиль, Къургъан-Тёпенинъ бутюн эалиси бизим эвимизге тазиеге кельди. Алименинъ эллерини къайыргъан, аякъларыны сындыргъан, сачларыны топ-топ узип алгъан, резина сопанен котеклеген, демир наллы чызмаларынен таптап, оны ал къанларгъа боягъан гестапо джанаварларына Михельсон, Зуб, Дубогрей, Оленченко, Куприш, Бекаури³ киби фашист мельунларына лянетлер окъуйлар. О куньлер тувгъанларымыз, достларымыз, семетдешлеримиз ичюн матемге чевирильди. Эписи бизлернен

³ «Душман къобасында», «Труд» газетасы, 1959 с. март 10.

**Отуралар: солдан Ферузе, Ревиде бита ве Азифе,
аякта: Алиме ве Неджибе Баталова**

берабер аглаштылар. Алимемизнинь фаджиялы олюмининь яныгыны бизлернен болюштилер. Миллий адетимиз муджиби, аптемнинь бутюн дуаларыны бердим.

Къач куньлерден сонъ, эсимни башыма тоглап, «Труд» газетасы идаресине мектюп яздым. Муэллифлер макъаледе: «Шай да, он докъуз яшында комсомол къыз Аня-

нынъ акъикъий фамилиясы билинмей къалды»⁴, деп язганлар. «Аня – меним догъмуш аптем. Онынъ акъикъий ады Алиме, фамилиясы Абденнанова. Джермай-Къашыкъ орталыгына парашютнен тюшти. Догъмуш ве ишанчлы достларыны озюнинъ гизли разведкаджылыкъ ишине джелъп этти. «Буюк топракъ»къа радиограммалар йиберип турды. Аня озъ адыны, фамилиясыны ве о ерде душман аркъасында, насыл вазифелер эда эткенини апрель 16 куню ПО-2 самолётынен Джермай-Къашыкъкъа келип-кеткен Захаров пек яхшы биле», деп яздым.

Алименинъ япкъан ишлери акъкъында анамдан эшиткенлеримни дефтерге язып къойган эдим. Мен макъале муэллифлерине ярдым этмек, акъикъатны бильдирмек макъсадынен газета идаресине мектюп яздым. «Труд» газетасы идареси меним язып ёллаган акъикъатымны озълерининъ очеркине сесленюв, деп анълады.

Учь ай кечкен сонъ «Труд» газетасынынъ информация болюгининъ эдебий хадими К.Распевин имзасынен язылган мектюпте: «Урьметли Абденнанова аркъадаш! «Душман къобасында» очеркине сесленюв тарзында бильдирген вакъиаларынынъызны эсапкъа алырмыз», деп къаршылыкъ язды.

Мен, меркезий газеталар, «Аня»нынъ ким олганы ве къоранта къайда экени билинген сонъ, деръал озъ мухбирлерини ёллап, дёртунджи джебэ совет команданлыгы ишлерине о къадар муим файдалар кетирген ватанпервер арбий разведка резиденти, комсомол къыз Алиме Абденнанова акъкъында ифтихарлы макъале дердж этерлер, деп тюшюндим. Языкълар олсун, бу иш япылмады.

Девамы бар

⁴ Айны шу макъале.

Дженк къараманлары

Рефик КУРТСЕНКОВ,

историк,
кандидат социологических наук,
доцент, заведующий кафедрой
социально-гуманитарных
дисциплин Крымского
инженерно-педагогического
университета

КРЫМСКОТАТАРСКИЙ НАРОД В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941-1945гг.*

С началом войны представители крымскотатарского народа вместе с воинами других народов огромной страны встали на защиту своего отечества. После объявления о мобилизации в Красную Армию, к середине августа 1941 г. из Крымской АССР ушли на фронт 74 240 чел. К началу нападения нацистской Германии на СССР в армии и флоте проходили срочную службу 21 тысяча военнослужащих. Таким образом, в войну вступили более 95 тысяч жителей Крыма. К началу войны в Крыму проживало 15938 крымских татар в призывном возрасте от 18 до 45 лет к ним необходимо добавить тех, кто проходил срочную службу в рядах Красной Армии – 4 200 человек. В общей сложности более 20 138 человек крымских татар. Война приняла всенародный характер, многие не дожидаясь повесток в военные комиссариаты, уходили на войну добровольцами.

Из семьи Ибраима Бостанджи (г.Евпатория) на фронт ушли десять детей, вернулись только двое. Из семьи Халиловых (п.Симеиз)

* Макъаленинь муимлигини ве окъуйыджыларымызнынь тиль билюв севиесини козь огюне аларакъ, оны муэллиф язган рус тилинде бермекни ляйыкъ таныдыкъ.

на фронт ушло одиннадцать человек. Из восьми сыновей Абдулла-Асана Перия ушедших на фронт, с войны вернулось трое. Из семьи Келямовых (д.Опук Ленинский р-он) воевало шесть сыновей, один из них командир батальона ст.лейтенант Запай Келямов, награжденный орденом «Александра Невского». Из семи сыновей из семьи Ниязовых (д.Терекли-Абаш Джанкойский р-н) на фронте погибло пятеро[1,с.4]. Этот список можно продолжать.

В самые тяжелые первые дни войны, когда лавины нацистских войск, танков надвигались на позиции наших войск, когда немецкая авиация не давала поднять головы, 24 июня 1941 года, командир орудия 141 гаубичного артиллерийского полка младший сержант **Усейнов Саид Халиль** (Ялтинский р-он), один управляясь орудием, подбил три вражеских танка. Последний танк прямой наводкой, а после этого подпрыгнув на лафет гаубицы, стал танцевать. Шел третий день войны. За этот подвиг командир полка представил его к ордену «Красного Знамени». Усейнов Саид Халиль стал первым – награжденным из всех военнослужащих призванных из Крымской АССР[2].

С тяжелыми боями Красная армия отступала от западной границы, на фронтах сложилась критическая ситуация. Под г. Ельней воины Красной Армии показали высокие образцы героизма, наш земляк, командир батальона ст.л-т **Люманов Эмир** за проявленный героизм, первым из призванных на фронт жителей Крыма был представлен посмертно к званию Героя Советского Союза. Наградной лист на звание Героя был оформлен в феврале 1942 года, звезду Героя заменили орденом Ленина[2]. Но еще раньше по времени, также первым, за героизм, к этому высокому званию в ноябре 1941г. был представлен летчик штурмовой авиации Абдраим Решидов (ноябрь 1941г.). Званием **Героя Советского Союза А.Решидова** наградили по второму представлению в июне 1945 года[2]. Капитан **Асан Мамин**, награжденный орденом «Красного знамени» за войну с Финляндией, в 1941 подбитый зенитной артиллерией противника направил машину в скопление немецкой техники. Лейтенант **Якуб Меметов** летчик 55 истребительного авиационного полка и капитан **Идрис Лятифов** командир эскадрильи 904 штурмового полка, награжденный орденом «Красного знамени» также повторили подвиг Н.Гастелло. Младший лейтенант **Аджи-Халиль Абдраман Ахтем** из деревни Ай-Василь, которая располагается над Ялтой, служивший в бомбардировочной авиации, 46 авиаполка, защищал Москву, 10 декабря 1941 года был награжден орденом «Красного Знамени» [2]. К этому времени у него было более 40 боевых вылетов на бомбардировку противника и разведку, а через два дня экипаж не вернулся с боевого задания. Среди летчиков истребительной, штурмовой и бомбардировочной авиации призванных из Крымской АССР, значительную часть составляли крымские татары. Более **300 крымских татар** воевали в составе воздушных армий, среди них более **200 человек** – летчики, штурманы, командиры звеньев и эскадрилий, истребительной штурмовой, бомбардировочной авиации.

Легендарный летчик-истребитель **дважды Герой Советского Союза Амет-Хан Султан** и **Герой Советского Союза Абдураим Решидов**, это верхушка своеобразной пирамиды авиаторов крымских татар.

С целью увековечения подвига воинов, нами было обработано 35 299 награждений (наградных листов) или все награждения призванных из Крымской АССР, которые хранились в Центральном архиве Министерства обороны, а сегодня выставлены на его сайте «Подвиг народа» ОБД «Мемориал». Из них 8099 офицерского состава, 12 855 сержантского состава и 14 300 рядового состава. Эта масштабная работа позволила найти имена многих героев войны. Анализ наградных листов и данных о безвозмездных потерях выявил более 2 300 офицеров из числа крымских татар от младшего лейтенанта до генерал-майора **И.Булатова** и генерал-лейтенанта **А.Гафарова**.

Более 200 подполковников и полковников, среди них командиры полков (в разное время) 38-го кавалерийского Мустафаев Абибулла, 10-го гвардейского стрелкового п.п-к Мустафаев Куртсеит, 65-го стрелкового гв. п-к Селимов Вехби, 835-го стрелкового полка п-к Хайбуллаев Идрис, 1242-го стрелкового гв. п-к Сулейманов Усеин, 1144-го стрелкового п-к Мердемшаев Мамуд, 130-го гвардейского стрелкового и 444-го стрелкового п. п-к Абилов Анатолий (Фетислам) и других, 4 начальника штаба дивизии, 4 начальника политотдела дивизии.

Солдаты на фронте особо ценили и дорожили медалью «За отвагу». Ст.сержант **Эбулисов Абдул** призванный из г.Керчи был награжден 4 медалями «За отвагу», гв.сержант **Абдувелиев Сеттар**, гв.сержант **Аблаев Эйип** (оба из Карасу-Базарского р-на) награждены 3 медалями «За отвагу» есть и другие. Среди военных заслуг особо выделяют заслуги снайперов[2]. При представлении старшины 2-ой статьи **Халиева Асана** к званию Героя Советского Союза в 1943 году на его счету было уже 243 уничтоженных солдат и офицеров противника, ст. сержант **Османов Кайбула** к первому февралю 1944 года уничтожил 234 солдат и офицеров противника[2].

Особую гордость крымскотатарского народа вызывают воины, представленные к званию Героя Советского Союза:

1. Амет-хан Султан, командир авиационной эскадрильи, майор к концу войны, подполковник ко времени гибели (1971г.)
2. Абдуль Тейфук, командир батальона, майор
3. Абдураманов Узеир, командир отделения, гв. ст. сержант
4. Абилов Анатолий (Фетислям) Абилович, командир полка, подполковник к концу войны, полковник (1990г.)
5. Азизов Фазыл Асанович, командир танкового взвода, гв. лейтенант
6. Дерменджи Джевдет, командир батальона, капитан

7. Джафер Осман Топчи, командир батальона, майор, (второй раз посмертно)
8. Желилов Нури, командир танковой роты, гв. капитан
9. Закирья Усеин Захарович, заместитель командира стрелкового батальона по политической части, ст. лейтенант (посмертно)
10. Керимов Абляз Хаирович, командир эскадрона гв. ст. лейтенант
11. Люманов Эмир Люманович, командир батальона, ст. лейтенант (посмертно)
12. Месутов Вейс Асанович, командир батареи, ст. лейтенант (посмертно)
13. Османов Рефат, командир отделения
14. Решидов Абдраим, командир эскадрильи, подполковник к концу войны
15. Сейтвелиев Сеитнафе, командир отделения, ст. сержант
16. Умеров Тимофей, командир взвода, лейтенант
17. Хаиров Сулейман Абдулович, командир взвода, ст. лейтенант
18. Хайбулаев Идрис, командир полка, полковник к концу войны
19. Халиев Асан Салиджанович (Салижанович), снайпер, старшина 2-ой статьи
20. Чайлак Исмаил Умерович, разведчик, сержант.

Были представлены дважды к званию Героя Советского Союза: Амет-хан Султан (1943г., 1945г.), награжден оба раза, дважды Герой Советского Союза. Абилов Анатолий (Фетислям) Абилович (1944г., 1945г.), единственный из не награжденных, кто добился награждения в 1990г. Герой Советского Союза. Решидов Абдраим (ноябрь 1941г., июнь 1945г.), награжден один раз в июне 1945г. Герой Советского Союза. Джафер Осман Топчи (Топчи Джафер Осман) (24 мая 1944г., 10 октября 1944г. (представлен посмертно)), оба раза не награжден[2].

Удостоились звания Героя Советского Союза: Амет-хан Султан (дважды), Абдуль Тейфук, Абдураманов Узеир, Решидов Абдраим, Сейтвелиев Сеитнафе, Абилов Анатолий (Фетислям) Абилович (1990г.)[2].

Героя Российской Федерации разведчица Алимэ Абденанова (2014г.)

Из уроженцев Крымской АССР пять человек являются полными **кавалерами ордена «Славы»**, среди них ст. сержант, разведчик Абдура(х)манов Сеит Неби (Бахчисарайский район), ст.сержант, разведчик Велияев Насибулла (Леонид) (Джанкойский район) [2].

Из примерно 20 138 воинов крымских татар воевавших на фронтах живыми вернулись с войны только 12 тысяч, более 8 тысяч остались на полях сражений. Мы помним и чтим память воинов отдавших свои жизни за нашу Родину.

Список литературы:

1. Валиев Аблязиз. Боевые офицеры. II том. Симферополь: НАТА, 2013.404 с.
2. Обобщенный банк данных «Мемориал» ЦАМО РФ:
[Электронный ресурс]
Режим доступа: [http:// www.obd-memorial.ru](http://www.obd-memorial.ru). www.podvignaroda.ru

СОВЕТЛЕР БИРЛИГИНИНЬ КЪАРАМАНЫ УНВАНЫНА ЭКИ КЕРЕ ТАКЪДИМ ЭТИЛЬГЕНЛЕРНИНЬ БИРИСИ

«Дженк» сёзюни эшиткен инсан не акъкъында тюшюне? Онынъ башында насыл тасавурлар пейда ола экен? Дженк юреклерде къоркъу догъурткъан, олюм кетирген ве этрафта эр шейни якъып-йыкъкъан, бозгъан бир дешеттир. Дженк тек биналарны йыкъмай, о, инсанларнынъ аятларыны тар-мар эте, арзу-умютлерни ёкъ эте. Дженк балаларны оксюз къалдыра; джебэден кельген мектюплер аналарны окюр-окюр агълата. Бу козьяш, къан ве гъаза ичинде ватан огърунда курешкен джесюр ве федакар шахыслар догъа. Аскер олсун, арбий эким я да эмшире олсун – олар озьлерини аджымайып, тувгъан топракъларыны душмандан къуртармагъа истейлер. Бойле ватан имаеджилери тарихта къала, олар халкънынъ хатырасында эбедий яшай.

Улу Ватан дженкинде къурбан кеткенлернинъ ады-эсабы ёкъ. Эляк олгъанларнынъ арасында, эльбет, къырымтатар аскерлери де бар. Халкъымызнынъ векиллери урушларда къараманлыкъ косьтерип, чокъ медаль ве орденлер къазанды. Амма ойле олды ки, базы къараманларымыз бирден танылмады ве акълы, къан тёкюкилип къазанылгъан мукафатлар, афсус ки, берильмеди. Бу тарихымызнынъ къара саифелеринен багълыдыр. Лякин не исе де, 70 йылдан сонъ адалет енъе ве унутылгъан адлар, йыллар кечсе де, мейдангъа чыкъа башлады.

Шимдики кунъде Багъчасарай районы боюнджа Къырым Джумхуриети арбий комиссариатынынъ боюги Улу Ватан дженкинде мукафатларгъа наиль олгъан, амма бир де-бир себеплер нетиджесинде мукафатны алып оламагъан, эляк олгъан я да дженкте гъайып олгъан аскерлернинъ сой-соплаыны къыдырып башлады. Оларнынъ арасында Абла Алимов, Аблямит Алимов, Фахрий Белялов, Осман Белялов, Джафер Осман Топчи, Сервер Эмиров да бар. Бу ишни ичтимай теминлев боюгининъ мудири А.И.Бессмертная ве

онынь уйкен ярдымджысы С.Г.Морозова алып баралар. Эльбет, о къадар йыллардан сонъ ватан огърунда курешкен аскерлернинъ сой-сопларыны кыдырып тапмакъ къолай иш дегиль. Лякин бу ишнинъ ильк нетиджелери энди бар. Батальон командири, майор Джафер Осман Топчининъ догъмуш эки кыыз къардашы Сейяре Хашимова ве Зекие Топчи тапылды.

Тарихчы, социология илимлери намзети, КъМПУ ичтимай-гуманитар фенлер кафедрасынынъ мудири, доцент **Рефикъ КЪУРТСЕИТОВ** «Къырымтатарларны Советлер Бирлигининъ Къараманы унванына такъдим этиов акъкъында меселесине даир» макъалесинде берген архив малюматларына коре:

«Джафер Осман Топчи, 1921 года рождения, татарин (крымский татарин), майор, был призван в Красную Армию в марте 1940 года Бахчисарайским ГВК. На фронте с 22 июня 1941 года. Из первого наградного листа на присвоение звания «Героя Советского Союза» явствует, что он к этому времени был награжден двумя медалями «За отвагу» и орденом «Отечественная война» второй степени. Краткое изложение боевого подвига «В полку с момента его формирования – марта 1942 года. За время боевых действий полка прошел большой путь от Дона до Днестра, командуя сначала взводом автоматчиков, а затем командиром батальона. В наступательных действиях батальона, проявил умение и исключительную храбрость при выполнении боевых задач. Имеет шесть ранений и по инвалидности освобожден от военной службы, но как патриот полка, после излечения всегда возвращался в свою часть.

В ночь с 13 на 14.5.44 года, при наступлении батальона, в районе Дороцкое, умелым маневром и решительными действиями прорвал оборону противника и в короткий срок захватил две линии траншей, открыв путь для наступления полку и в дальнейшем ликвидации плацдарма немцев в излучине Днестра.

В тяжелых, напряженных боях, в излучине Днестра с 14 по 21.5.44 года, батальон под командованием капитана ДЖАФЕР, попав в окружение и отрезанный от баз снабжения, стойко сдерживал натиск врага, отбивая ежедневно по 4-5 контратак противника, но не отступил ни на шаг.

По приказу командования, батальон в ночь с 20 на 21.5.44 года, прорвал вражеское кольцо окружения, где капитан ДЖАФЕР и личный состав батальона проявил исключительную организованность и выдержку. Лично капитан ДЖАФЕР возглавил ударную группу при выходе батальона из окружения и на приданном танке раздавил четыре противотанковые пушки, два бронетранспортера, шесть автомашин и до 60 гитлеровцев. Достоин присвоения звания «Герой Советского Союза». Командир 610 СП подполковник Гурский 24 мая 1944 г.».

Высшую награду страны Джаферу Осману Топчи 29 июля 1944г. заменяют орденом «Красное Знамя».

29 сентября 1944 года командир полка подполковник Губский представляет уже майора Джафера Османа Топчи, заместителя командира 610 стрелкового полка по строевой части за новые его подвиги к ордену «Александра Невского». Приказом по войскам 53 Армии от 4.11.44г. его награждают орденом «Александра Невского», который он уже не получит. Джафер Осман Топчи героически погибнет в бою 10.10.44 года.

15 ноября 1944 года командир полка Гурский представит своего первого заместителя во второй раз к званию «Герой Советского Союза» (посмертно).

На этот раз командир 203 стрелковой Запорожской Краснознаменной дивизии вынесет решение «Достоин высшей Правительственной награды – ПРИСВОЕНИЯ ЗВАНИЯ «ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА». 18 ноября 1944 года. Заключение Военного Совета Армии – «Достоин присвоения звания «Герой Советского Союза». Командир 57 Стрелкового корпуса генерал-майор Остащенко. 28 ноября 1944 года. Заключение Военного Совета Фронта – «Достоин ордена Отечественной войны первой степени». Командующий 53 Армией генерал-лейтенант Манагаров. 16 декабря 1944 года. 31.12.44г. награжден орденом Отечественной войны первой степени.

Шесть раз раненный, освобожденный от военной службы, награжденный орденами и медалями Джафер Осман Топчи после каждого ранения возвращается в свою часть и продолжает воевать. Дважды представленный в 1944 году к званию «Герой Советского Союза» и дважды не удостоивается им даже ценой своей жизни. Первое представление было сделано 24 мая, второе 15 ноября 1944 года, оба представления после объявления крымских татар «народом – предателем».

Джафер Осман Топчи 1921 сенеси Багъчасарайда Къале-Асты мааллесинде дюнъягъа келе. Къартбабасы Муждаба чар ордусында топчы оларакъ хызмет эткени ичюн онъа «Топчи» лагъабы бериле. Йылар кечти ве лагъап къорантанынъ сойадына чевирильди. Топчи-лернинъ сюлялеси Багъчасарайда къавехане тута эди.

Балалыкътан къартбабасынынъ ве бабасынынъ арбий омюрлеринден меракълы левхалар акъкъында икяелер эшиткен Джафер арбий окъув юртуна кирмекни арз этип башлай. Догъмуш къыз къардашы Сейяре Хашимова агъасы акъкъында бойле икяе эте: «Джафер агъамны, догърусыны айтсам, бильмейим. О, мектепни битирип, Урюпинск шеэриндеки арбий-пияде окъув юртуна киргенде, мен бир яшында бала эдим. Оны тек анам ве бабамнынъ хатырлавларындан билем. Агъам балалыкъта пек атик олгъан. Чапкъалап ойнамагъа пек севе. Башкъа агъаларымнен «дженк» оюныны ойнамагъа бегене экен».

Арбий-пияде окъув юртуны Джафер офицер рутбесинде битире. Дженк башлангъанынен джебзге кете. Алты кере яралангъанына бакъмадан, ватан огърунда курешини девам эте. Полк командири, Советлер Бирлигининъ Къараманы, генерал-майор Гавриил Станиславович Зданович «Уджюмге кетемиз» («Идем в наступление») адлы китабында Днестр янларындаки Дороцкое коюнинъ немселер зорбалыгъындан азат этювини тасвир этип, Джафер дженк майданында душманны сия ве айнеджилик ярдымынен енгенини къайд эте. Бойле арбий тактика ве усуллары Джафер

озь батальонына да огрете. Дороцкое коюне чыкъмаздан эвель, о, аскерлерге юзюмликлер арасындан тез-тез кечмекни ве дагълыкъ ичинде атешли мевамны догъру сечмекни косътере. 1944 сенеси майыс 14 куню Джафер Топчининъ батальоны Дороцкое коюне апансыздан уджюм этип, оны немселерден азат эте.

Уджюмден эвель дивизиянынъ баш команданлары дюрбинлерден душман аркъаларыны дикъкъатнен огренген вакъытлары истер-истемез этрафтаки табият манзараларыны сейир эте эдилер. Дороцкое кою ешиллик ичинде комюльген. Бутюн вадий багъ-багъчаджылыкънен орътюльген. Бу манзара Джаферге тувгъан Къырымыны хатырлата. Дуйгъулангъан Джафернинъ юрегинде эд-жан пейда ола. Тувгъан эвини, ана-бабасыны, агъа-къардашларыны козь огюне кетире.

Ведя рекогносцировку, часами изучая в бинокли и стереотрубу оборону противника и его тылы, мы невольно любовались дивными молдавскими пейзажами. Сразу за линией фронта находилось утопавшее в зелени село Дороцкое. Вся излучина была покрыта густыми рощами и виноградниками, а вокруг сел Кошница и Перерыта далеко раскинулись пашни.

– Как все это похоже на мои родные места! – говорил комбат 610-го полка Осман Джафер. – Смотрю, и сердце стучит так, что ордена подпрыгивают на груди. Честное слово! (Зданович Г.С. Идем в наступление. – Военное издательство Министерства Обороны СССР. – Москва, 1980. – С. 165).

Арбий эмшире Мальвина Яковлевна Радошовецкая Сейяре Хашимовагъа (Джафернинъ къардашы) язгъан мектюбинде Джаферни бойле сѣзлернен хатырлай: «Батальон командири Джафер акълымда къоркъубильмез, джесаретли аскер киби къалды. Ат

минип кезинмекни пек бегене эди. Агъанъыз акъыкий къараман эди. Сонъки кере мен оны Румынияны Маджаристандан айыргъан Тисса озени янында корьдим».

Сой-сопларыны ве бутюн халкъыны Къырымдан сюрюн эткенле-ри акъкъында эшиткен Джафер ана-бабасына язгъан мектюбинде хата чыкъкъаныны ве тезден оларны ватангъа къайтараджакъларыны бильдире. Озю де авдет ёлуны ачмагъа арекет этмеге сёз бере, лякин огъул ана-бабасына берген антыны ерине кетирип оламады. Дже-сюр майор Джафер Осман Топчи 1944 сенеси ноябрь 15 куню Маджаристан янларында къараманджа эляк ола. Рефик Къуртсеитовнынъ «Советлер Бирлигининъ Къараманы унванына лаяйыкъ» («Достоин при-своения звания «Герой Советского Союза»)) адлы макъалесинде Джафер Осман Топчининъ эляк олгъан куню октябрь 10 деп, къайд этиле. Лякин Сейяре Хашимовада сакъланып къалгъан мектюпте ноябрь 15 куню язылгъан.

Мурджубанасеая, джуга шейре Усмановна!
Позвалюте мене сйрацагъа к вам как к близкому теле-
фону. Палугиъ восточу от родных обаненого кайбата
Джафера — это дорого стоит! Спасите вани!

Простите за то, что так долго не отвечала на ваше
письмо. Была в больнице (инфекционная) лечилась
какимто мотом. Сейчас дома. Очень рада. За меня
мнеет моя дочь Маня.

Спасите за чудотный рассказ о вашей семье, о пере-
житом.

Вы просите меня написать, что я пишу о Джафере.
Сначала нас было много в батальоне. Потом мы
назначены на донкинское (зато) командо 610-й. Моя
наследница отцы сохранила его отцу отгавинию, своего
толького савиди. Он такто много охоты вержи на...
уи — вот такая картинка у меня в руках ну и в...
ну, воин-герой! Последний раз я его видела на реке
Тисса, рудничной думини и Венгрии.

Напишу о себе. В 18 лет ушла на войну. Мы все сре-
лились тогда участвовали в борьбе против фашистов. Моя
зодная мать погибла в августе 1941. от прямого попадания
бомбы, старший брат, всевавший в енисейские, погиб
тоже в 1941. в боях на крымской земле. Сестренка моя
сестры и брат выжили, ранее активнее участвовали.

Я мужика, как и Джафер, в 203 Красной армии. За-
тиско-хитанской дивизии, участвовала в боях против япон-
ских милитаристов. Также работала в штабе, контору.
Мне 41 лет. Муж со старшим сыном Маней джуга
дого (всёгда и её дочь Маня в институте). Так же дуби
моя мать горит.

Вспомню вам восторженно и кини нашего командира
203 стрелковой дивизии. Значит 1.С.
Мне самим джуге, самим сердечным поздравляю!
Сим вани!

Манюша Джаферна
12.10.1944

Джафер Осман Топчининъ эляк олгъаны акъкъында къоранта-сына хабер тек 1947 сенеси келе. Джафернинъ къыз къардашы Сейяре Хашимова къара хабер кельген кунни бойле хатырлай: «Биз энди Озбекистангъа, Бекабад шеэрини сюрюн этильген эдик. Хасталыкъ... Хорлукъ... Ачлыкъ... Бир кунь Эдие татамнынъ адына Джафер агъам дженкте эляк олгъаны акъкъында хабер кельди. Дёрт огълуны дженкте пайып эткен ана-бабамнынъ юреклеры янды, пек янды».

Федакяр хызмети ичюн Джафер Топчи бир къач арбий мука-фаткъа наиль ола. 1942 сенеси сентябрь ве декабрь айларында «Джесюрлик ичюн» медаллеринен такъдирлене. Айны сенеси декабрь айында окъчылар батальонынынъ командири, лейтенант Джафер Топчиге «Сталинград мудафаасы ичюн» ордени бериле.

1943 сенеси сентябрь 24 куню Ватан дженкининь II дереджели орденинен мукафатлана. 1944 сенеси июль айында «Къызыл Байракъ» орденинен такъдирлене. 1944 сенеси декабрь 31 куню майор Джафер Топчи энди эляк олган сонъ Ватан дженкининь I дереджели орденине наиль ола.

Джафер Осман Топчи 1944 сенесининь майыс ве ноябрь айларында Советлер Бирлигининь Къараманы унванына такъдим этиле, амма къан тѣкюлип къазанылган унван оныа берильмей. Рефик Къуртсеитовнынъ «Советлер Бирлигининь Къараманы унванына ляйыкъ» («Достоин присвоения звания «Герой Советского Союза») адлы макъалесинде ильк кере Джафер Осман Топчини Советлер Бирлигининь Къараманы унванына 1944 сенеси майыс 24 куню такъдим этильгенини къайд эте, амма онынъ ерине «Къызыл Байракъ» ордени бериле. Экинджи кере исе 1944 сенеси ноябрь 15 куню энди эляк олган сонъ такъдим этиле. Ноябрь 18 куню Арбий Шуранынъ къарарына коре, Джафер Топчи Советлер Бирлигининь Къараманы унванына ляйыкъ таныла.

Батальон командири, майор Джафер Осман Топчининь олган-оладжакъ бир фотосурети сакъланып къалган. Къыз къардашлары Сейяре Хашимова ве Зекие Топчи оны козь бебеге киби сакълап туталар. Фотосуреттен эля козьлю, къара къашлы дюльбер аскер бакъа. Бу аскер халкъымызнынъ хатырасында къараман оларакъ къалды. Къыз къардашлары исе оны мераметли огул ве агъа киби билелер. Гъалебе кунюни якъынлаштырган, амма озю оны корип оламаган Джафернинь къабири узакъ Маджаристан дживарларында къалды. Ерли сакинлер къабирде яткъан кырымтатар

Сейяре Хашимова ве Зекие Топчи

аскери акъкъында биле экенлерми? Онынъ тарихта къалган силянмез къараманлыгъы акъкъында эшиткен экенлерми? Бельгисиз... Лякин бу эля козьлю йигит кырымтатар халкъынынъ тарихында эбедий яшайджакъ. Онынъ къараман-

лыгъы унутылмады ве унутылмайджакъ.

Агъасынынъ мукафатыны 70 йылдан сонъ аладжакъ Сейяре Хашимова ве Зекие Топчи пек къуваналар ве бойле джесюр аскернинъ къардашлары олгъанындан гъурурланалар. «Бизни кыдырып тапкъанлары ве мукафатны береджеклери къорантамыз ичюн пек эмиетлидир, – дей Сейяре бита. – Бу медаль я да орден торунларымызда къалып, эр даим кечмишни хатырлатаджакъ».

Эдебият меселелери

Урие ЭДЕМОВА,

ЯЗЫДЖЫ

**ЭДЕБИЯТ ИСРАРЛЫКЪНЕН
ЧАЛЫШМАКЪНЫ ТАЛАП ЭТЕ**
(Несир 2014)

Базы эдебият джанкуерлеримиз ана тилимиз, эдебиятымыз акъкъында сёз кеткен киби олса ич де сакъынмай, чекинмей, чокъ тюшюнип отурмай, эминликнен бу мукъаддес вариетимиз сонъ дередже зайыфлашкъаныны, атта ёкъ олаяткъаныны агъыз толдурып айталар. Бойле вакъытта ичимде бир шей узяльген – аят йипи къопкъан киби ола. Асылыны алъанда, натък бу меселеде акълы, демек де мумкюн. Бир чокъ урдум дуймаз инсанларымыз бунъа къулакъ асмайлар. Гуя озълерининъ ким ве анги миллетке, джибиллетке аит олгъанларыны унуталар. Догърусыны айткъанда, эхмалджылыкъ, сувукъкъанлыкъ батагына чома берелер.

Бойле лафларны эшиткенде, бизлер даа сюрдюнликте экенде, бир корюшювде, дюньяджа белли эдип, къабардин-балкъар халкъ шиириетининъ атасы Къайсын Кулиевнинъ айткъан сёзлерини хатырлайым: «Эр бир эдип озъ халкъынынъ акъыл-идракине, эмегине, истидатына инанмасы керек. Кырымтатар эдебияты гъает зенгин ве онда такълид этмеге ляйыкъ векиллер аз дегиллер».

Кене бир уйгъунсыз вакъиа акъкъында айтмакъ ерлидир беллейим. Якъында деерлик бутюн анълы омюрини ябанджы мемлекетлерде кечирген, лякин озъ Ватаныны – онынъ бир парчасы Кы-

залташны ич бир заман унутмагъан, озюнинъ бу атешли асретлик дуйгъуларыны бутюн эсерлерине синъдирген, дюньяджа белли, мешур язиджымыз Дженгъыз Дагъджынынъ догъмуш диярынынъ дживарындаки къабрине башташ къоюлувы мунасебетинен отъкерильген мерасимде язиджылар, медениет ве санат хадимлери, университетимизнинъ оджалары, талелелери иштирак этилер. Сёзге чыкъкъанлар бу иште тешеббюс косътерген Вефа Ибраим Араджыгъа буюктен-буюк тешеккурлер бильдирдилер. Пек догъру ягътылар. Алла эйиликлерине къайтарсын. Лякин бир шей манъа пек терс корюнди. Яни сёзге чыкъкъанларнынъ базылары бизим къалем эхиллерини, халкъымызны бу иште сувукъкъанлыкъта къабаатладылар. Инсан бильмеген шейи акъкъында эминлик бильдирип айтса, нетиджеси эр вакъыт уйгъунсылыкънен екюнлене.

Мешур инсанымыз сагъ экенде баягъы муреккеп ве мешакъатлы иш олгъанына бакъмадан, тедбиркяр шаиримиз Юнус Къандым бир чокъ иш адамларымызны аякъкъа турсатты. Озюнинъ сагълыгъы хавф астында олгъанына бакъмадан, о яшагъан дияргъа – Лондонгъа барды. Эдипнен корюшти, девамлы субетлештилер. Халкъымыз ичюн къыйметли бу инсанымызны Меджлисимизнинъ къолтутувынен, бир экимнинъ незарети астында ана-Ватанымызгъа алып кельмек истеди. Лякин тезссюфлер олсун, Юнуснынъ истеги, белли бир себеплерден толайы, ерине кельмеді. Асылында Юнус анда бармаздан чокъ эвельси бу буюк язиджы иле мектюплер вастасынен таныш олгъан ве онынъ «Олар да инсан эди», «Ортуны гъайып эткен адам», «Къоркъунч йылар», «Анама мектюплер» адлы романларыны, «Хатырлавларда Дженгъыз Дагъджы: язиджынынъ кенди къалеминен» хатырлавлар китабыны тюрк тилинден ана тилимизге терджиме эткен эди.

Сюргюн олунгъан гражданларнынъ ве миллетлерара мунасебетлер боюндаджа девлет комитетинде Эдем Дудаков реберлик япкъанда Дженгъыз Дагъджынынъ иджадына айрыджа дикъкъат этильди. Онынъ йигирмиге якъын роман ве икяе, хатырлавлар, шиирлер джыйынтыкъларына озь ана-Ватанымызда дюнья юзю косътермек ичюн махсус комиссия тизильди. Язиджыларымыз терджиме ишине бельсендилер. Лякин аятымызда олгъан буюк деньишмелер бу ишни четке сюрди. Бу аркетлерден хабері олмагъан «джанкуерлеримиз» бутюн къабаатны бизим ве халкъымызнынъ узерине атылар. Шараит, муит, имкян деген шейлерни акъылларына биле кетирмедилер.

Не исе де аят озенимиз эп акъмакъта.

Кечкен сене китап дердж этиов ишлеринен мешгъуль олгъан нашырларымыз тер тѳкип чалыштылыр, деп оламамыз. Сюргюнликте эр сене чешит жанрда 15-17 китап нешир олуна эди. Ана-Ватанымызгъа къавушкъан сонъ бойле джумертликни руямызда биле корип оламадыкъ.

2014 сенеси кыйметли окъуйджыларымызга эсасен Сеитгъазы Гъафаровнынъ «Исмаил бей Гаспринский», Аблязиз Велиевнинъ «Шакир Селим» адлы эдебий портретлери, Закир Къуртнезирнинъ «Ватан ёлу отаймады» адлы очерклер, эдебий ве публицистик макъалелер джыйынтыгы такъдим олунды.

Миллети ичюн къайгыргъан Ильяс Абдурахманов, Рустем Мустафаев, Мустафа Мухтеремов киби иш адамларымызнынъ маддий ярдымы иле Осман Къарабибернинъ «Бир къырымтатарнынъ Русиедеки маджералары» адына хатырлавлар китабы нешир олунды. Оны тюрк тилинден Зера Бекирова терджиме этти.

Эдебий портрет жанрыны бизим эдебиятымыз ичюн янъылыкъ деп оламамыз. Сюрюнликте Шамиль Алядин, Юсуф Болат, Абдулла Дерменджи, Ыргъат Къадыр кибилернинъ эдебий портретлери дердж олунган эди. Юкъарыда къайд олунган бу китаплар «Къырымдевокъвнешир»де басылды. Шунунъ ичюн де оларда хаталарга, сёз чубарлыкъларына, къолайсыз джумлелерге сийрек расткелине. Чюнки бу нешриятта озъ ишлерини баягы гузель менимсеген шахслар чалышмакталар.

Закир Къуртнезирнинъ догъгъанына 80 йыл, иджадий фаалиетине 60 йыл толуву мунасебетинен нешир олунган «Ватан ёлу отаймады» джыйынтыгына чешит йыллар девамында язган, чешит мевзудаки очерклери ве макъалелери кирсетильген. Олар кучюк-кучюк аджимде иселер де, эр бири белли бир девирнинъ муим вакъиа ве адиселери акъкъында икяе этелер. Бу эсерчиклер окъуйджыда буюк тезссурат къалдыраджагына эминмиз.

Бугунъдеки эдебиятымыз ичюн 2014 сенеси дердж олунган китаплар деведен къулакъ демектир. Бу мукъаддес ве джиддий иш Сюрюн олунган граждандарнынъ ве миллетлерара мунасебетлер боюнда девлет комитетининъ реберлерине багълыдыр. Алла оларга анълав ве инсаф берсин.

Сюрюнликте, яни 1980 сенеси «Йылдыз» меджмуасы чыкып башлагъанда онынъ муаррири буюк несирджимиз Шамиль Алядин онъа буюк умют багъышлаяракъ шойле деген эди: «Йылдыз» меджмуасынынъ келеджеги буюк, парлакъ ве огюнде турган вазифелери мукъаддестир. Меджмуа идаресининъ хадимлери озъ вазифелерининъ эдасы ичюн буюк гъайретнен чалышмакта, илериде де ойле девам этер». О буюк сума керчектен де янъылмаган. Меджмуа халкъымызга ойле де хызмет этип кельмекте.

Кечкен 2014 сене ичтимайи-сиясий, эдебий-бедий меджмуа-мызнынъ саифелеринде он беш муэллифнинъ он секиз эсери дердж олунды.

Окъуйджыларга ихтияр языджыларымыздан Нузет Умеров «Аталар сёзю», сонъки йылларда шириет алеминден несирге кечкен Васфие Къыпчакова «Асретлик», «Къуванч козьяшлары» адлы икяелерини такъдим этилер. Нузет Умеров озъ икяесини бир

аталар сёзю узеринде яза. Захватларда олган юмор къарышыкъ бир вакъиа акъкъында икяе эте. Икяечикнинъ аджими кучюджик олса да, гузель ве меракълы эсердир.

Васфие Къыпчакова несирджеликте, не исе де, чала-чала уйдурды. Сонъки вакъытта язган икяелерининъ экисинде де омюр вакъиалары бедийликле тасвирлениле.

Гульнара Усеинованынъ «Къаранлыкъ сокъакъта», **Сейяре Меджитованынъ** «Ана такъдири», **Лентара Халилованынъ** «Ана багърында» адлы икяелеринде эсер къараманларынынъ ички дюнъясы терен ачылып берильмесине дикъкъат этиле.

Бойлеликле, «Йылдыз»нынъ кечкен сенедечи санларыны бирер-бирер козьден кечирир экенмиз, анда эсас ерни генчлер алганыны коремиз. Биринджи санда «Генч къалемлер» рубрикасы алтында Арзу Зиядуллаеванынъ «Эки тамчы сув киби», Таир Ибраимовнынъ «Муджизе», «Джесюрлик», Урие Кадырованынъ «Фадме шерфелер», Ленара Меметованынъ «Аёса» адлы икяелери такъдим олунды.

Муэллифлернинъ дёртю де яш несилимизге аит оларакъ, Таврия миллий университетининъ кырымтатар тили ве эдебияты болюгини битирген терен бильгили генчлердир. Иш аслы бунда да дегиль. Энь эсасы олар озьлерининъ баягы гузель къалемлери иле язган эсерлеринен бизге къавий умют багъышламакталар. Олар языджынынъ догъурган эсерлери озь халкъынынъ омюрине, тарихына мунасип олмакъ керек экенини яхшы анълайлар. Бу иште буюк несирджилеримизден Шамиль Алядинге, Юсуф Болаткъа, Черкез Алиге, Сеитумер Эминге такълид этмейлер. Чюнки классиклерден огренюв олар киби язмакъ дегиль. Бу генчлернинъ эр бирининъ озюне аит усулы, мевзугъа янашуву бар.

Арзы Зиядуллаева озь икяесинде сюрпюник девиринде халкъымызнынъ башына тюшкен фаджиалар акъкъында яза. Гъурбетликнинъ аизарыны гъает тесирли левхалар, сатырлар вастасы иле косъ термеге наиль олган. Арзы бу агъыр куньлерни озю корьмеди. Лякин къартанасындан эшиткен фаджиалы хатырлавларны усталыкънен тасвирлемеге бильген. «Икяе этильген бу вакъианы язган вакъытта къафамда пейда олган фикир, ис-дуйгъулар гъурбетлик ве сюрпюникнинъ аизарынен толып таша. Мешакъатлы омюр дерьясында акъкъан быланчыкъ левхалар мийиме биз киби санчыла».

Мевзуны ачувда кучлю тесир эте биледжек сатырлар. Лякин теэссюфлер олсун, гузель язылган икяеде базан къарышыкъ джумлелерге, ерсиз сёзлерге расткелине. Бу ал окъуйджынынъ кейфини боза. Чюнки тильнинъ бедий эсер ичюн эмиети гъает буюктир. Тиль эсерде эсас эмиллерден биридик. «... зар-зорнен огьлунынъ тенини чыкъарды» «Тенини» дегиль, «джесетини чыкъарды», демек лязим эди.

– Башымызгъа тюшкен мусибетке не дерсинь, яррабим! Шукюрлер олсун! – деп такъмакълап башлады.

Огьлунынъ джесети янында ферьяд котерип агьлапъан ана «Шукюрлер олсун!» сёзюни ич де айтмаз. Шимди баягы гузель эсерлер язмагъа къадир Арзы, илериде бу муим иште теджрибе арттырыр ве бойле хаталаргъа ёл къоймаз.

Таир Ибраимовнынъ «Муджизе» ве «Джесюрлик» адлы икяечиклери аджими джеэтинден гъает кучюк олса да, гузель язылгъан. «Муджизе» икяесинде бутюн кунь иште ёрулгъан Нусрет агъа эвине якъынлашкъанда бурнуна хош къокьулар урула. Апайы эт къызарта.

«Бойле акъшам емегинден сонъ насыл этип де, софа устюнде узанмазсынъ?» Бу ерде «софа» сёзю анълашылмай, чюнки «софа» дегенде козюмизнинъ огюнде эв бойлап къурулгъан (терраса) джамлы ода пейда ола. Лугъатларда о, «кениш алчакъ диван» манасында да бериле. Лякин сёзнинъ бойле шекили деерлик къулланылмай, демек мумкюн. Икяени окъумагъны девам этсек, софа сёзю озъ манасында къулланылгъаныны коремиз. «Пишеяткъан шефталилернинъ ве софа этрафыны назик пытакъларынен сарып алгъан юзюм япракъларынынъ татлы къокьулары...». Бельки муэллиф бу сёзни махсус бойле эки манада къулангъандыр? О алда бу кучюк икяечикте фикир къарышыкълыгы пейда эте.

Урие Кадырованынъ шиирлери, икяелери, макъалелери «Йылдыз», «Арзы» меджмуаларында ве чешит джыйынтыкъларда дердж олунмакъта. «Фадме шерфелер» икяесинде Урие де халкъымызнынъ сюрюнликтеки агъыр омюрини акс эттирмеге тырыша. Икяенинъ баш къараманы Фадме шерфе тюзюн эндамлы, дюльбер, бахтлы къадынчыкъ. О дёрт баланынъ анасы эди. Сюрюнликнинъ агъыр, ачлыкъ йыллары оны пек хырпалайлар. Кучюк огьланчыгы Гъафарны ачлыкътан къутармакъ ичюн дайысынынъ кызы Эминеге эвлятлыкъкъа бере. Лякин дигер эвлятларынынъ джаныны къутарып оламай. Хасталыкъ ве ачлыкъ онынъ балаларыны бирер-бирер олюм панджасына теслим эте. Янгъыз къалгъан къадын огьланчыгы Гъафарны кыдырып, джаяв-джалпы Эмине яшагъан шеэрге – Кефеге ёл ала. Ёл азабы, ачлыкъ, ёргъунлыкъ, кунештен янгъан бенъзи, чыбалы сачлары, оны чингеге бенъзете. Ниает, къардашынынъ эвине якъынлаша. Ёл ичинде ойнамакъта олгъан бир къач балагъа расткеле. Оларнынъ арасында Гъафарчыкъны сече. «Гъафарым, балам, джаным!» – деп юксек давушнен багъыра. Онынъ аизары балачыкъларнынъ сесине къарышып ёкъ ола. Ёлда тесадюфен пейда олгъан къадынны корьген Гъафарчыкъ: «Чингене! Чингене келе!» – деп багъыра. Балалар къадынны сарып алалар, айланалар. Ананынъ козьлери балада. Къувана, онъа тебессюмнен бакъа, агълай. Шу арада биристи таш ата. Оюнгъа джошкъан балалар таш артындан таш ягъдыралар. Бир таш ананынъ башына келип урула. Бичаре ана ерге йыкыла, къангъа булангъан козь къапакълары эбедий юмула...

Эсер тесирли язылган. Муэллиф озюнинь огюне кьойган вазифесини эда эте бильген, демек мумкюн. Лякин соньки фаджиалы екюн инсанны чокь инандырып оламай. Ана огьлуна кьуванчнен, тебессюмнен бакьа, агьлай... бу вакьыт бир бала таш ата, дигерлери оюнга джошалар. Бу левханы корьген балалар оюнга джошып оламазлар! Мында башкьа бир корюниш, ал олмакь керек эди. Яни ана баласыны тутаджакь, оны кьучакьлайджакь олды, денильген исе, о заман балалар бу чингене кьадын Гьафарны хырсызлайджакь беллер ве озь достларыны кьорчаламакь ичюн таш ягьдыра биле эдилер.

«Янъы дюнья» газетасында мухбир хызметинде булунган Ленара Меметованынь «Аёса» адына икяечиги баягы кескин кьалемнен язылган. Анда кьара денъизнинь шималь ялысында балыкь туткан дангалакь балыкьчыларынынь аяты баягы гузель левхаларда бедийликле тасвирлениле. О асылында энди бу иште аджеми дегиль, демек мумкюн. 2012 сенеси Ахмед Ихсан Кьырымлы адына эдебият мукафатынынь лауреаты олды.

«Янъы адлар» рубрикасы алтында **Найле шерфе Бекированынь** «Омюр ёлум», **Лиля Меметованынь** «Такьдир» адлы эсерлери такьдим олуна. Бу эки муэллиф озь эсерлерине бизге умют багышлайлар. Бу иште оларга буюк енъишлер истеймиз.

«Йылдыз» меджмуасы 2014 сенесининь башында улу инсанымыз Исмаил бей Гаспринскийнинь вефат эткенине 100 йыл толуву мунасебетинен несир, шириет ве тенкьит номинациялары боюнджа эдебий конкурс илян эткен эди. Бойле иш япылганы биринджи кере дегиль. 2013 сенесинде де озь ана тилимизде иджат эткен, даима эсерлер язып турган генч кьалемлерге кьолтутмакь махьсадынень откерильген эди. Бу конкурста **Гульнара Ильясованынь** «Келин», **Айше Акиеванынь** «Бизлерге тюш олып корюнген омюр», **Бекир Аблаевнинь** «Бир ютум темиз ава» киби икяелери такьдирленген эди.

2014 сенеси илян олунган ярышкьа биринджи оларакь **Севиль Карашаева** озюнинь «Парчаланган юрек» адлы икяесинен сесленди. Икяеде эсасен бугуьки омюримизнинь вакьиялары тасвирлениле.

Сексен яшындаки Сейтхалиль кьартбаба бу агьыр куньлерде гоньлюне бирден-бир теселли бериджи «Янъы дюнья» газетасыны кьавий туткан алда яваш-яваш эвине кетмекте. Башында бинь бир тюрлю ойлар, тюшюнджелер. Огьлунынь онъа нисбетен олган мунасебетини ич де кьабул этип оламай. Сейтхалиль кьартнынь, яни Медиевнинь кьорантасы Кьырымга 2000 сенеси кельди. Кьарткьа кьалса о ана-Ватанына эр кестен эвель келир эди. Огьлу Джафер бу ишке бутюн вакьыт кьаршы чыкьты. Лякин ана-бабасынынь пек янып-якьылганыны коререк, оларны аджыган киби ола. Догьган койчиклеринде ямпийип кьалган бир эвчикке ерлештире, озю исе меркезге кете. Анда алыш-веришнен огьраша. Лякин иши

чокъ уймай, кене ана-бабасынынъ янына келип сокъула. Сонъки вакъытларда Къырымда олып кечкен вакъиалар оны пек къоркъуза. О, мындан кетмек керек, весселям! – деген къарарагъа келе. Лякин къарт да озъ дегенинден таймай.

Сюрюнликте ярым асыр Ватан асретлингинен яшагъан, онъа къавушмакъ ичюн курешлерге къатылгъан къарт насыл олсун да оны терк этсин?! Бойле давалы куньлернинъ биринде къартийи Назмие юрек хасталыгъындан апансыздан кечине. Лякин огуллары Джаферни бу ал да токътатып оламай. «Ялварам санъа, кетейик. Янгъыз къаладжанъ», дей бабасына.

«Мен дегиль, сен янгъыз къаладжанъ. Мен мында несиль-эджатларымнен, озъ халкъымнен, озъ топрагъымызда къалам, сен озонъ, баланънынъ Ватансыз келеджегини тюшюн...» – дей къарт.

Оглу кеткенде торуны къартбабасынынъ янына чапып келе ве онынъ къулагъына:

– Сен агълама, меним бир планым бар. Мен балабан олсам, мытлакъа озъ эвимизге къайтып келирим. Тек сен мени бекле, – дей.

Орталыкъ исе энъ самимий, энъ сыджакъ ве аэнкли бала умяти ве ишанчнен толды... Икяе окъуйджыгъа ишанч, котеринки рух багъышлайыджы бойле сёзлернен екюнлене.

Эсерде базы инсанларнынъ гъаелери бири-бирине къапа-къаршы олгъан аллары аятий вакъиалар ве мисаллер иле ачыкъ тасвирлениле. Эсер къараманларынынъ озълерине коре табиятлары, адетлери, хусусий чизгилери, ярарлыкълары, нукъсанлары бар. Муэллиф оларнынъ ички дюньясыны, психологиясыны терен ифаде этиуге айрыджа дикъкъат эте ве бу джеэттен муим мувафакъиет къазана. Лякин теэссюфлер олсун, бутюн бу къазанчларнен берабер эсернинъ бедийлигине кедер эткен алларгъа да расткелине. Бугунъки аятымыз тасвирленгенде пек ачыкълыкъкъа, къабалыкъкъа ёл бериле. Яни эсернинъ базы ерлери макъалеге чевирилелер.

Урие Кадырованынъ конкурскъа такъдим эткен «Сарыгуль гъонджеси» ве «Языкълар олсун» икяелери асырлар бою яшап кельген эски, лякин эр бир инсаннынъ юрегинде, къальбинде, ичинде онъа тесирде булунгъан, укюм сюрген янъаргъан севгининъ ис-дуйгуларына багъышлангъандыр.

Бааръде, танъ маалинде пенджеренден тышкъа, азбардаки дюльбер манзарагъа бакъаркен, Бекир къартбабанынъ дикъкъатыны къалдырым бою, байрам намазына тизильген киби, оськен гуллер джелъп этелер. Къафасында бу гуллернен багълы хатырлавлар къарышалар. О генчлигини, биринджи севгисини хатырлай. Лякин йигитнен къызнынъ озъара лакъырдысы акъикъаткъа чокъ уймай. Бекир севимлисине сув алмагъа ярдым этеджекте къыз онъа:

– Сагъ ол, ярдым этерсинъ, эльбет, амма айтчы сен, бизим меселемиз не оладжакъ?..

Къаба лакъырды...

Къыз гупюмни алып кетеджекте сув башында оськен чечеклерни коре. Экинджи джумледе оны гульге чевире. «Къырмызы гуллер арасында насыл олур да сарысы осер? Шашыладжакъ шей!» – дей.

Шашмагъа шей ёкъ. Бир сырада бир къач ренкли гуллер осе бильгени табийдир. Йигит сары гульни къопарып къызгъа бере.

– Мени сагъынгъанда оны къокъла, оны къучакъла, – дей.

Бир гульни насыл къучакъларсынъ?..

Бекир къарт къураныны ача, онынъ саифелери арасындан сакълы бир шейни чыкъара, бу солгъан, къуругъан сары гуль гъонджеси эди. Гъондженинъ къуругъаны догъру, лякин солгъаныны кимсе корьмеди. Чюнки о башта солгъандыр, сонъра исе къуругъандыр.

Занымджа, муэллиф бу икяесини язгъанда бираз ашыкъчанлыкъкъа ёл берген.

Гульсум Халилова 2013 сенеси илян олунгъан конкурста бир сыра шиирлеринен иштирак эткен ве илериликни къазангъан эди. Бу сенедеки конкурскъа исе «Фелектен бир кунь» адлы несрий эсерини такъдим этти. Муэллиф Таврия миллий университетининъ психология болюгинде окъумагъта ве АТР телеканалында чалышмагъта. О энъ генч къалемдешлеримизден биридир. Бунъа бакъмадан, конкурскъа такъдим эткен «Фелектен бир кунь» икяеси айрыджа дикъкъаткъа лаякътыр.

Окъуйджы эсерни окъуркен, онынъ терен фельсефий фикир ташыгъаныны деръал дуя биле. Икяеде эр бир къызнынъ юрегине сокъулгъан севгининъ не къадар кучлю, тесирчен, атешли олгъаныны аджайип ёлларнен, тасвирлернен озюне аит усул ве услупнен тасвирлене. Бутюн арекетлер, дуйгулар, вакъиалар къараманнынъ – къызнынъ адындан айтыла. О, сенинъ севгинъден яндым-куйдим, демей. Бу дуйгуны бедий шекильде тасвирлей. «Этрафымда олгъан эр шей сен кеткенден берли къара перде артында къалды. Юрегимни санъа багъышладым. Шимди дерсинъ, меним вуджудымда юрегим гъайып олды. Лякин мен онынъ къайда олгъаныны билем. О сенинъ иле».

Икяенинъ сонъунда о: «Мен фелектен бир кунь хырсызладым ве инан манъа, бу эр шейге дева экен... чюнки бу кунь манъа сени багъышлады», дей. Яни о шу куню севимлисине кетмеге ниет эте, ёлгъа чыкъа. Шу куню йигит де тыпкъы къыз киби фелектен бир кунь хырсызлагъан. О да ёлгъа чыкъкъан. Экиси къыз яшагъан ердеки автобус дурагында корюше. Экисининъ де гъуруры атешли севги къаршысында аджизликке огърагъан. Юреклериндеки севги эр шейни енъген.

Гузель эсер. Лякин, эр гузельнинъ бир къусуры ола дегенлери киби, бу икяеде де бираз уйгунсызлыкъкъа расткелине. Яш бир къызнынъ даа танъ атмаздан шеэрден чыкъып кетмеси, онынъ дживарындаки юксек къатлы бинанынъ тёпесине чыкъмасы, аякъларыны

ашагы саркытып отурмасы окъуйджыларны чокъ инандырып оламаз. Ябанджы ер, ябанджы бина. Чюнки эсерде бу бина акъкъында эвельден бир шей айтылмай. Биз, эльбет, кызынынъ ялынъыз алында шеэрге бакъып, фикир юрсетмек истегенини яхшы анълаймыз. Лякин бинанынъ дамына къолайлыкънен чыкъабиледжегине инанмаймыз. Мен эминим ки, Гульсум Халилова озъ эсерлерини китап этип чыкъараяткъанда бойле, тюзетмеси къолай олгъан, хаталардан, сёзсиз, къуртулыр.

Гульнара Ильясова бизлерге энди озюнинъ «Келин», «Тынч аятны арзулап...» киби бир сыра икяелеринен таныштыр. Эм ялынъыз таныш дегиль де, окъуйджыларнынъ дикъкъатыны озюне джелъп эте бильген къалем саибидир. Кечкен сене несир боюнджа отъкерильген конкурста илериликни къазангъан эди. Бу сене исе яш эдибе озюнинъ «Сен биль» адлы аджими джеэтинден кучюк, лякин фельсефий фикири терен олгъан икяесинен иштирак этти.

Икяенинъ эсас макъсады ананынъ озъ баласына олгъан мерхаметини ич де сёнмейджек, эксильмейджек севгисини косътермектир. Икяе Зодие тата агъыр хасталыкънен хастаханеде яткъан танышы Алимеге хатыр сорап барувынен башлай. Инсанлар арасында олгъан энъ гузель адетлеримизден бири. Мерхаметлик, инсаниетлик... лякин бу корюшюв насыл башлагъан олса, ойле де, ич бир тюрюк тесирсиз бите. Яни Зодие хастаханеден теэссуратсыз чыкъа. Кызы Саниеге бармагъа ниетлене. Ёл бою торунына севине-севине оюнджакълар ала. Кызына кетеркен, эвде унутып къалдыргъан джеп телефоныны хатырлай. Муэллиф бу вакъиагъа айрыджа дикъкъат айыра.

Ана-бала маса башына кечип, къаве ичкенде анасы кызына танышлары Алиме хастаханеде яткъаны акъкъында айта. Анасынынъ танышы Алимени Сание де яхшы биле. Хастаханеде яткъаныны да эшиткен эди. Лякин эв-баркъ иши, яш бала деген киби, хастаханеге бармагъа имкяны олмады. Юрегинде бармакъ истеги бар. Онынъ акъкъында бир шейлер бильмек ичюн анасына ойчан алда бакъа. Анасы онъа Алименинъ агъыр хасталыгъы акъкъында эр шейни айтып анълата.

– Бир гузель, дюльбер, шакъа-къората севген къадын эди. Ярым йыл ичинде сарарды да солды.

– Балалары янындадыр, э? – деп сорады Сание.

Лякин балалары хаста ананынъ башы уджунда дегиль эди. Огълу да, кызы да яз мевсими олгъаны ичюн пара къазанып юрелер. Аналары исе сонъки кунълерини яшамакъта.

Иште икяенинъ эсас къысмы шу ерден башлана. Балаларнынъ озъ анасына нисбетен япкъан мерхаметсизлигини, сувукъкъанлыгъыны, льякътлыгъыны ис эткен Сание юректен яныкълана, далгъалана, нефретлене. Юрегинде ашып-ташкъан дуйгъуларыны бастырып оламай. Джандан азиз огъланчыгъынынъ ойле юрексиз олып осю-

вини тасавур этип оламай. Шаша, шашмалай. Юрегинде эп кьабарып, эп атешленген дуйгуларыны элине кьалем алып, кягыткьа тюшюре. Эм пек чокь тесирли, инсаннын юрегине муурленип кьала биледжек, насиатлы сёзлер яза. Бу атешли сёзлерни шойле екюнлей: «Айлар, йылар кечер. Заманлар деньишир. Амма аналар деньишмез. Оларнын мукьаддес дуйгулары деньишмез. Алла оларнын кьолларына чокь такьат бермесе де, юреклерине чокь кьувет кьошкьан. Бу кьувет ана севгисидир».

Аджайип сатырлар, аджайип эсер. Икяенин башы зайыфча, тесирсиз киби исе де, соньу пьает кучлю ве бидийликке маликтир. Занымджа, Гульнара Ильясова илериде язаджакь эсерлерини бойле эксикликлерден темизлемек ичюн озюнде кучь, такьат, чыдам тапар.

Конкурскьа кьатылгьанлардан кене бири **Зельфира Муталупова** гузель шиирлери ве макьалелеринен, икяелеринен бизге баягы якьын таныш олгьан, кучлю кьалем саибидир. «Эки кьатлы фаджиа» икяесини пьает меракьлы башлай. Демирёл вокзалында инсанларнын арекетини, ёлджуларнын ташкьыныны тасвирлей. Бу ёлны инсаннын омюр ёлуна бенъзете. «Биз исе, инсанлар – эпимиз шу омюр ёлунын ёлджулары оламыз...» – дей.

Эсерде оджалар кьорантасында тербиеленип, раат оськен, лякин соньундан кьасыргьалы аят далгьаларына огьрагьан эки апте-кьардаш Алиенен Селименин агьыр такьдирлери косьтериле. Алие бир баласы иле ичкиджи акьайыны быракьып кетмеге меджбур ола. Бу агьыр куньлерде оньа кьардашы Селиме ярдым кьолуны узата. Оны озь эвине ала, тынчландыра. Апте-кьардашнын омюри кене тынч девам эте.

Лякин арадан бираз вакьыт кечеркен, Селименин аятында олып кечкен деньишмелер, кечинмелер, вакьиялар инсан котерип оламагьан кьатмерли фаджиагьа алып барып багьлайлар. Селименин кьоджасы Джемиль буюк сарсынтыгьа огьрай. О ишке кетеджекте Алим огьланчыгьы машинасынын копчеги тюбюнде джан бере. Ана ве баба ичюн бутюн фелякетлер шу куньден башлана. Ахыр-соньу бу яныкьларгьа даянып оламагьан баба озь тюкянынын кьапусыны ичериден килитлей ве озюни де, тюкяныны да якьа. Алиенен Селиме кене бири-бирине таянч ола, энь агьыр фаджиаларны еньмеге, балаларнын аятлары ичюн эр шейге кьатланмагьа тырышалар. Кьадынларда – аналарда олгьан челик ираде оларны кене аят багьрына кьайтара.

Икяеде кьадынларнын омюр ичюн курешлери пек гузель косьтериле. Лякин Джемильнин озь-озюни ве балаларынын таянчы тюкяныны якьмасы окьуйыджыда хошнутсызлыкь пейда эте. Догьру, мерхаметли кьоджа, баладжан Джемиль огьланчыгьы Алимнин яныгьына, Селименин козьяшына даянып оламай. Бутюн булардан кьуртулмакь ичюн озюнин яш джанына кьаст эте. Муэллиф мында

аят акыкыатыны олганы киби косьтере. Джемиль кьарысы кене юкю олганыны биле-биле шу ёлгьа кете. Окъуйджыгьа Джемильнинь олюми худжур корюне. Бойле олмамасы ичюн муэллифке терендже тюшонмек ве фаджианы башкьа тюрюлю екюнлемек зарур эди беллейим. Яни Джемильнинь эвлядына олган яныгы оны тюшонджеден баш котерип оламагьан, япкьан ве япаджакь ишини унута берген бир кимсеге чевирмеси, кьаза исе унутчанлыкьтан келип чыкьмасы зарур эди.

Шуны да кьайд этмек лязим ки, Алие ичкиджи кьоджасындан айырылгьанда хастаджан анасы кьызына яныкьлана ве вефат эте. Бу вакьиадан сонь бабалары койдеки эвлерини сатып, эвель яшагьан ерлери Новороссийск шеэринге кете. Чюнки мында эр шей омюр аркьадашыны хатырлата экен. Бу сёзлерге бизим окъуйджымызны кьандырмакь кучь олур. Бутюн омрю бою ана-Ватангьа кьавушмакь ичюн курешкен халкьымыз буньа инанмаз. Ондан сонь баба балаларыны быракьып, бир озю насыл чыкьып кете биле?

Бизим эдебиятымызда тенкьит деген жанр пек зайыфтыр. Сюрпонликте язылгьан эсерлерни тенкьит этмек дегиль де, ялынъыз макьтай эдик. Мында да ондан чокь узакь кетмеймиз. Лякин теэссюфлер олсун ки, тенкьитсиз эдебият ич де осип оламаз. Эсердеки нукьсанлар акькьында догьру фикир айтувдан кьачынмакь керекмей. Эдебий тенкьитнинь вазифеси муэллифни акьаретлев, ёкь этив дегиль де, аксине, истидатлы, кьабилиетли муэллифлерге джиддий ярдым косьтерювдир. Ярдым косьтерювде исе языджынынь эсерлериндеки яхшы ве яман тарафларына догьру кьыймет кесювдир. Эм бу иш намуснен япылмакь керек.

Мен, иште, бу макьсаднен кечкен сене, хусусан, генч языджыларымызнынь конкурскьа такьдим эткен эсерлерини дикькьат иле бирер-бирер окъудым. Эм эр бир эсер узеринде айрыджа токталдым. Эр бир муэллифнинь кьазанчлары иле берабер нукьсанларыны да косьтермеге зарур таныдым.

Догьрусыны айткьанда, бу генч, теджрибеге даа о кьадар малик олмагьан кьалемдешлеримнинь озь ана тилимизде язгьан эсерлери мени юректен кьувандырды. Кечкен сене яратылгьан эсерлерининь микьдарында, мундериджесинде, мевзуларнынь муимлигинде, жанрлар черчивесининь кенишлигинде муэллифлеримизнинь яратыджылыкь фаалиети басамакь-басамакь юксельгенини корьмемек мумкюн дегиль. Бу бизим ичюн бир кьазанчтыр.

Арзу-хаялларгьа, истеклерге, огге ынтылуварга, гьайрет ве еньишлерге, атешли севгиге гьаркь олган яш иджаткярларымызгьа илериде буюк кьазанчлар тилейим.

Риза ФАЗЫЛ,

ЯЗЫДЖЫ

2014 СЕНЕСИ ШИИРИЕТИМИЗ

Кечкен 2014 сенеси халкымыз ичюн чокъ бир къасеветли агъыр йыл олды ки, шу джумледен эдебиятымыз ве языджыларымыз ичюн де. Халкънен берабер языджыларымызнынь да узеринде булунган бу умумий маневий ве рухий

сыкъынтылар кечкен сенедеки эдебий махсулымызгъа ве хусусан шиириетимизге де тесири олмай къалмады. «Йылдыз» меджмуасынынъ «Назм» рубрикасы мундериджесининъ эп олдыкча тарлашканы бунынъ ачыкъ делилидир.

Эр алда, буња бакъмадан, эдебиятымыз яшай, эп огге таба ынтыла ве яшайджакътыр.

Кечкен сененинъ шиирий махсулаты хусусында сёз юрсетеджек олсакъ, бу акъта эсасен «Йылдыз» меджмуасында басылган шиирий эсерлер акъкында айта билемиз. Чюнки кечкен сене ич бир шиирлер китабы нешир олунмады.

Бунда биз не коремиз: «Йылдыз»нынъ алты санында кечкен сене олганы-оладжагы еди муэллифнинъ 67 шиири басылган. Бу чокъмы, азмы? Эбет, аз, шиириетимиз ичюн, эдебият меджмуасы ичюн пек аз. Эм сонъки вакъытта шу тенденция сезиле ки, эгер къырымтатар эдебиятында олды-олалы шиириет етекчи жанр олып кельген олса, шимди шиириет бу етекчиликни эльден къачырганы ве несир жанры огге чыкъканыны къайд эте билемиз.

Биз меджмуанынъ учь йылыны бакъып чыкътыкъ. Меселя, 2013 сенеси «Йылдыз»да 17 муэллифнинъ 92 шиири басылган. 2012 сенеси де ойле демек мумкюн. Амма кечкен сене тек 7 муэллиф ве 67 шиир. Демек, муэллифлернинъ де, шиирлернинъ де сайысы эксильгени корюне.

Несирге кельгенде исе, вазиет аксине. Яни эгер 2012 сенеси «Йылдыз»да тек еди муэллифнинъ 8 икяеси басылган олса, 2014 сенеси 14 муэллифнинъ 18 икяеси басылган. Бу ракъамлар бизим юкъарыдаки фикримизни, яни несир жанры етекчилик япканыны айдын-ачыкъ тасдикълай.

Дикъкатымызны бир шей даа джелъп этти ки, шиириетте кечкен сене эсерлери басылган муэллифлер арасында яшлардан

ялыңыз бир инсанны коремиз, бу Зельфира Муталупова. Амма несирде яш иджаткярлардан 9 адамны коремиз.

Кечкен сене «Йылдыз» меджмуасы муарририети тарафындан илян этильген яшлар ичюн эдебий конкурс иштиракчилери арасында да ич бир шаире олмагъаны кене шу тенденцияны тасдиқлай.

2014 сенеси шиирлери басылган муэллифлер: **Шерьян Али, Аблязиз Велиев, Певат Зети, Рефат Чайлакь, Къадыр Вели, Алие Сейтумерова, Зельфира Муталупова.** Юкъарыда биз оларнынъ шиирлерининъ ялыңыз сайысыны косьтердик. Амма русларда: «Количество должно переходить в качество», дениле. Я бизде ойле оламы? Шиирлерде шиириет бармы ве не дередже? Бу суальге кесен-кес мусбет джевап берип оламызмы? Бунъа бир дередже Шерьян Алининъ шиирлер дестеси джевап бере биле. Эбет, Аблязиз Велиевде, Певат Зетиде де гузель шиирий сатырлар ёкъ дегиль. Аблязиз озь дёртлюгинде шойле яза:

Аят – имтихандыр эпимиз ичюн,
Амма чокьлар буны тюшюнмей ничюн?
Кельдилер, кеттилер, кельди, кетермиз.
Аджеба, не дерлер сонъ бизлер ичюн?

Бу сатырларда эбет терен фельсефий фикирлер мевджут.
Певат Зети «Даимий дикькъаткъа зар» шиирине эпиграф этип халкъ йырындан шу сатырларны алган:

«Анайлыман анайсыз бир болырма?
Анайым болса, кольмегим кир болырма?»

Бу сатырлар бир кереден окъуйджынынъ дикькъатыны шиирнинъ мундериджесине джелъп эте ве шиирни окъумага севкъ эте. Бу эпиграф Певат Зетининъ халкъ агъыз яратыджылыгъыны яхшы бильгенинден дяляеттир. Бу ал яш иджаткярлар ичюн халкъ агъыз яратыджылыгъыны огренмекнинъ не дередже зарур олгъаныны косьтермекте.

Рефат Чайлакьнынъ эсас мевзулары: Ватан ичюн куреш, Ватангъа ве халкъкъа севги, «юкъламайыкъ», «уянайыкъ», «талап этейик» киби чагырувлар ки, булар эсасен публицистик шиирлер сайыла. Бойле шиирлер Рефат Чайлакьнынъ 2013 сенеси чыкъкан «Ватан дуйгъу-сыннен» адлы шиирлер китабында да эсас ерни туталар. Онынъ ахлякъ, намус, тербие акъкъында ве тенкъидий шиирлери кескин оларар. Меселя, «Базы депутатлар» шииринде олар акъкъында муэллиф шойле дей:

Дёрт йыл олар не япмасын –
«Не япасынъ?» деген ёкъ.
Олар сербест къаргъа эписи,
Олар ичюн къанун ёкъ.

«Ильхам» бирлешмесининъ азасы Алие Сейтумерова окъуй-ыджыларгъа озюнинъ янъы шиирлер дестесини такъдим эткен. Шиирлери эм мевзу, эм де мундеридже джеэтинден олдыкъча гузеллер. Муэллиф шиилеринде озъ фикрини беян этмек ичюн гузель, ляйыкълы образлар яратмагъа ынтыла. Демек, о иджаткъа джиддий янашкъаны дуола. «Ильхам» бирлешмесине къатнагъаны да онъа файдалы олса керек, бойле девам этсе, гузель эсерлер ярата биледжек.

Зельфира Муталупова да шиириетте янъы зат. «Йылдыз»да о озъ шиирлеринен экинджи кере чыкъышта булуна. Зельфира «Голос Крыма» газетасындан осип чыкъкъан белли журналист, амма бедий иджатта да бир кереден озюни косътерди. Бу ерде мен онънъ несирде де къалем ишлеткенини, яни «Йылдыз» конкурсында озъ икяесинен иштирак эткенини эсапкъа алам. Зельфиранынъ шиирлери джиддий, бедийлик джеэтинден тутамакълы, окъунакълы, терен маналыдырлар. «Садыкъ торгъайлар» шииринде о, бутюн къушлар кузьде дженюпке, сыджакъ улькелерге кетер экенлер, торгъайларнынъ бир якъкъа кетмей, озъ тургъан ерлерине садыкъ къалгъанларыны косътере. Мына о сатырлар:

*Разылар сувукъкъа, борангъа торгъайлар,
Ачлыкъ чекмеге аязлы кунъде.
Баарь умютинен къызынып яшайлар
Озъ топрагъым, деп тувгъан улькеде.*

Шиир шимди бизде чокъ актуаль олгъан, яни ватанымызда юзь берген янъы шарайтке чыдамай тувгъан юртны ташлап кетюв мевзусынен аэнкдаштыр. Теэссюф ки, шиирнинъ башына газеталардан алып, бу мевзугъа аит бир эпиграф къоюлгъан олса, даа яхшы олур эди.

Кечкен сене «Йылдыз»да фааль оларакъ къартларнынъ агъзындан язып алгъан тарихий вакъиалар ве риваетлерни дердж эттирген Къадыр Вели достурыз бу кечкен йылнынъ башында озъ шиирлеринен де чыкъышта булунды. Меджмуанынъ 1-нджи санында о, «Далгъалар хитабы» шиирини ве «Йигит олсаны» йыр сёзлерини бастырды. Тили тюзгюн ве онда шаирлик ёкъ дегиль. Тырышса, арекет этсе, гузель шиирлер язмагъа элинден келеджек.

Биз, къыскадан олса да, эсасен арекетте булунгъан озюмизнинъ муэллифлеримиз ве оларнынъ иджады акъкъында токъталдыкъ. Лякин «Йылдыз»да кечкен сене «Дiasпора аятындан» деген даимий рубрикада диаспорадаки шаирлернинъ – Росманиядан **Танер Муратнынъ** ве Тюркиеден **Залабай Кынайнынъ** да чокъ гузель шиир дестелери ер алдылар. Бу анъанени девам эттирмек лязим.

Иште, 2014 сенеси шиирий махсулымыз акъкъында айтаджакъларым бу къадарлыкъ.

Къадимий кырымтатар эдебиятындан

Неширге азырлагъан Риза Фазыл

Халиль огълу АЛИ

КЪЫССА-И ЮСУФ

Дестан

(Эсернинъ язылгъан тарихы

Хиджрий 609 (Милядий 1212 с.).

(Девамы. Башы «Йылдыз» №1-6 2014 с.)

742.

Джебраильден Юсуф сыддыкъ боны бильди,
Зулейханынъ макъамына киру варды,
Бу ахвалы мудждеledi, беян кылды:
«Я, Зулейха, раат ирди», дейур имди.

743.

Боны ишидуб, Зулейха олды магъмум:
«Худавенде, бенум алум санъа малюм,
Малымдан, джемалымдан къалдым махрум, –
Озим къары, ики козим корьмез имди.

744.

Бес, мевлямдан эмир-укюм ойле олса,
Козьлеримнинъ нуры къайта ене кельсе,
Джемалым эм Юсуфа лаяыкъ олса, –
Мевлямдан инает умармен имди».

745.

Улукъ саат Джабраиль азыр кельди,
Къанатиле сыйпады, дуа кьылды,
Зулейханынъ кози корьди, яп-яш олды, –
Беньзи нуры тулун айдек балкьыр имди.

* * *

746.

Зулейхайы ол дем ахд-у никях кьылды,
Юсуф ол дем явлакъ улу давет (зияфет) кьылды,
Улу беклер къамусы азыр кельди, –
Явлакъ улу бешаретлер олур имди.

747.

Андан сонъра ол икиси халвет олды,
Юсуф савчы Зулейханы бикер булды¹⁴⁹,
Зулейханынъ элин тутыб ахвал сорды:
«Бу демгече ните бикер къалдынъ имди?

748.

Зулейха Юсуфа хуб джеваб вирди:
«Халикъ бени сенинъ ичюн сакълар иди,
Банъа беньзер бир див кызы келйур иди, –
Къытфыр аны манъа сануб къучар иди».

749.

Юсуф айтыр: «Анъармысынъ ушал кунни?
Батыл ишке онъдер эдинъ анда бени,
Тевбе-Аллах, кьылсакъ эдик бизлер аны, –
Бу мурада етмез эдик, байыкъ имди».

750.

Ол Зулейха айтыр: «Эй-я, сыддыкъ неби,
Урма беним юзиме ол айыбымны,
Фазле бирле сакълар джеббар гъани, –
Сени, бени ол фитнеден!» – дейур имди.

751.

«Тулун айгъа беньзер иди беньзинъ накъшы,
Сойлер исень, дынъламагъа сёзинъ яхшы,
Халикъ санъа бахшыш кьылмыш ушбу накъшы,
Сени кориб, кимнинъ сабры къалур имди?!»

¹⁴⁹ бикер булды – кызы олгъанын бильди

751-1.

Зулейха айтыр: «Миннет – анъа, сени рузи кьылды,
Аджетим-мурадым бу кунь асыл олды,
Джемалымы, девлетими кери вирди, –
Шукйур-миннет ол мевляя кылам имди!»

752.

Андан сонъра Хакъдан такъдир ойле кельди,
Ол икининъ бакый омрю бойле олды:
Он ики огъул Худа рузи кьылды, –
Улусына Мусаллим дирлер имди.

XII фасыл

ЯКЪУБ НЕБИ ОГЪУЛЛАРЫНЫНЪ МЫСЫРГЪА БАРУВЫ

753.

Кеньан или явлакъ къатты кьытлыкъ (ачлыкъ) олды,
Якъуб савчы огъланлары эм буйурды,
Айтур: «Бизге тарлыкъ явлакъ тесир кьылды, –
Ашлыкъ алув Мысыра варынь», – дейур имди.

754.

«Илимизде бизим хайыр ич къалмады,
Еримизде экинлери ич онъмады,
Ушбу тарлыкъ мунълатды, хош кельмеди, –
Я огъланлар, Мысыра варынь!» – дейур имди.

755.

«Ашлыкъ олур эмиш анда байыкъ сатун,
Падишахы му'мин имиш, дини бутюн,
Юнь иле сату кылынь, ёкъдыр алтун, –
Ол азизе бизден селям кылынь имди».

756.

Бу он къардаш деве биниб ёла кирди,
Онысы да вармагъа азим кьылды,
Ибн-и Ямин вармады, эвде къалды, –
Кеньандан Мысыр сари варырлар имди.

756-1.

Ёлда бир анъ кервана саташдылар,
Асыл-несиль бир-бирине сорашдылар,
Исмаил неслинден эмиш – билишдилер, –
«Бизлер Исхакъ неслимиз», – дирлер имди.

756-2.

Якъуб савчы ахвалыны анлар сорды:
«Ол махзун Юсуфсыз нейлер?» – диди,
Яхуде анлара джеваб вирди:
«Якъубынъ алы дишвар¹⁵⁰», – дейур имди.

756-3.

Бунлар дахи анлара ахвал сорды,
Мысырдан келенлер джеваб вирди,
Ашлыкъ баасы нителик, бунлар сорды, –
Алгышлашу Мысыр таба варурлар имди.

757.

Мевля джелиль Джебраиле эм буйурды,
Юсуфы къардашлары мудждеledi,
Ол дем анлар хамише ёлда иди, –
Он учъ кунъде Мысыра варырлар имди.

758.

Азиз Юсуф Джебраильден хабер бильди,
Къардашлары кельдигинден шадуман олды,
Изесине хамд-у-сена талим къылды, –
Кельдиклерин явлакъ рева корер имди.

758-1.

Къачан ки, къардешлери кельди исе,
Джебраиль келйуб хабери вирди исе,
Къардешлери юзин Юсуф корьди исе, –
Огъынубен тахтындан дюшер имди.

758-2.

Багъдазан (бираздан) Юсуфынъ акълы кельди,
Везирлери бу ише айран къалды,
Айтурлар: «Шах, бу иш санъа нечук олды?
Акълынъ кидйуб, би-худ олуб дюшдинъ имди?»

758-3.

Юсуф ол дем везире ахвал сорды:
«Билйурмисинъ, къандан кельди шулар?», диди.
Везир айтур: «Биш кунъдир шулар кельди, –
Гъариблердур анлар мунда», – дейур имди.

758-4.

Юсуф айтыр: «Ол иренлер къандан келйур?
Сордунъызму анлар мунда не истейур?»

¹⁵⁰ дишвар – яхшы дегиль, начар

Везир айтур: «Ол иренлер габа кийур, –
Ашлык истею Кеньандан келур имди».

* * *

759.

Буйурды, бир сарайы кылды халвет,
Анынъ узьре азыр кылды дйурлю нимет,
Азыр кылды кельгенлерни шулукъ саат, –
Везир ози анда тапу кылур имди.

759-1.

Ол везир ол иренлери алыб кельди,
Дйурлю нимет, ильван таам азыр кылды,
Уньларында аягын узьре турды, –
Тевазиглик бирле хызмет кылур имди.

759-2.

Къачан анлар корьдилер ол нимети,
Везирден булдылар ол хызмети,
Ол тешриф, ол иззет, ол урьмети, –
Джумлелери аджаибе къалурлар имди.

760.

Бу ахвалы талим дйурлю сёзлешдилер:
«Малик бизден мегер укьуш алтун тилер,
Анынъ ичюн ол бизлере ихсан кылур, –
Алтунымыз ёкьлыгыны бильмез имди».

761.

Шемгун айтыр: «Атамызы малик билйур,
Анынъ ичюн бизлере бу урьмет кылур,
Якьуб ресуль идюгине макир келйур¹⁵¹, –
Ол манадан бизе иззет кылур имди.

761-1.

Андан Яхуде айтур: «Билинь баян,
Джумлемиз ёкьсызлармыз къамулардан,
Азиз бизим алымызы билйур баян, –
Ол себебден бизе теклиф кылур имди».

762.

Равуль айтыр: «Ушбу шах адиль дурур,
Бизим заиф алымызны кози корур,
Исеркебен бизлере ол ихсан кылур, –
Адиль киши гъариб нияз олур имди».

¹⁵¹ макир келйур – инанадыр

762-1.

Юсуф аны ишидйуб зари кьылды,
Джумлесини кьардешлерин кертү бильди,
Яхудени Шемгундан айырмады, –
Джебраиль келйуб иглям кьылур имди.

* * *

763.

Андан Юсуф буйурды Мусалиме:
«Сув кьойгьыл ол бенюм хас мешребеме,
Ильтгель аны ушал гъариб азиз къавме, –
Джумлесине сакыйлик сен кьылгьыл имди.

763-1.

Сув ичмекде джумлесине хызмет кьылгьыл,
Эманет: кьамуларына урьмет кьылгьыл,
Андан-мундан кельдуклерин малюм бильгиль, –
Сорарларса, ким итдугинь айтма имди!»

764.

Анлар узьре Мусалим азыр кельди,
Кьамулары хызметинде азыр турды,
Уньларында аягын узьре турды, –
Къаршысунда мешребе тутар имди.

764-1.

«Акълы тамам, дили фасих, хош, мурувветлю,
Конъю мушфикъ, бенъзи корклю, юзи уртлу,
Кемалы раст, сёзи явлакъ татлу, –
Джемалы Юсуфа бенъзер!» – дирлер имди.

765.

Анлар сорар-айтыр: «Я, бенъзинъ корклю,
Аджеб шериф эдеблю сен, озинъ гъарлу,
Бизе икрам эйлейурсинъ азыр дйурлю, –
Кимсинъ, кимнинъ огьлу сен?» – дирлер имди.

766.

Мусалим анлара джеваб сойлер:
«Мысыр шахы шойле эмир банъа эйлер,
Сизнинъ ичюн хатиринде гъуссеси вар¹⁵²,
Бени сизге хызметчи кьылды имди.

¹⁵² гъуссеси вар – борджы бар

766-1.

Мысыр шахы сизлерни явлакъ север,
Юзиньизни корьмеге явлакъ авар,
Сизни корьмеге хатиринде гъуссеси вар, –
Бени сизге хызметкярчы вирди имди.

766-2.

Бен сизге мурам хызмет кьылдачыбен,
Сиз кетубен кьатынъызда улдачыбен,
Сизни корьсем, укьуш тешриф улдачыбен, –
Висалынъыз банъа раат олур имди».

766-3.

Мунлар корьди ол шахнынъ ихсаныны,
Агьыраб, урьмет кьылыб севгенини,
Эр бирине бир отьмек вирдугини, –
Бу иш ичре аджаибе кьалурлар имди.

766-4.

«Бу малик явлакъ джумард» – дидушдилер,
«Нимети чокь», – дейубен сёзлешдилер,
«Ашлыкь баасы не?» – деб сёзлешдилер, –
«Бир бучукь ашлыкь ики юз бинь алтун имди!»

* * *

767.

Андан Юсуф безеди тахт-у бахтын,
Тамами раст эйледи саз-у сахтын,
Кьул-къаравуш дузетди эм ол вакътын:
«Кеньанийлер кельсун!» – дейуб айтур имди.

768.

Ол арада учь кунь тамам кечмиш иди,
Анлары Юсуф тамам бильмиш иди,
Джумлесине акь атлас тон кийдирмиш иди, –
Дёртинчи кунь тапугьына варырлар имди.

769.

Къачан анлар сарайгъа кирди исе,
Юсуфынъ эйбетини корьди исе,
Султанат, шевкетини бильдилер исе, –
Онуласы¹⁵³ анъа седжде кьылар имди.

¹⁵³ онуласы – онысы да (олар он агъа-къардаш)

770.

Юсуф айтыр: «Къалдырынъыз башынъызы,
Джумагъ эйленъ имди сизлер акълынъызы,
Малюм идинъ сизлер банъа алынъызы, –
Не аджете кельдинъыз, айтынъ имди?

771.

Бу он къардаш седждеден баш къалдырды,
Джумлелери козин ачыб, акълын терди,
Онуласы аягъа узе турды, –
Тахт онъунда коркю дурырлар имди.

772.

Буйурды – анда курси кетирдилер,
Дестур верди – он къарындаш отурдылар,
Къоркъу, сакъынч, эндише чокъ йидилер, –
«Эль-хаифа, эль-хаифа!»¹⁵⁴ – дирлер имди.

773.

Юсуф бакъты – къардашларын джумле бильди,
Джумлесини айру-айру фахем къылды,
Перде ичре пенханлыкъда зари къылды, –
Анлар кориб Юсуфы ич бильмез имди.

774.

Юсуф айтыр бунлара: «Сиз кимлерсиз?
Анкъый ильден келурсиз, не истерсиз?
Эввель-ахыр, сиз бир тугъма къардашмысыз? –
Атанъыз кимдир?» – дею сорар имди.

775.

Анлар айтыр: «Биз Кенъандан келейурмиз,
Дедемиз Исхакъ савчы, шерифлермиз,
Акъикъатда бизлер он ики къардашмыз, –
Атамыз Якъуб савчы», – дирлер имди.

776.

Биримиз кельмеди, эвде къалды,
Кичкенемиз къурд еди, коркю иди,
Атамыз анны явлакъ север иди, –
Ол асретден ики кози корьмез имди».

¹⁵⁴ «Эль-хаифа, эль-хаифа» – Ах, языкълар, ах окюнич!

777.

Юсуф айтыр: «Я, шерифлер, не дейурсиз?
Сиз айтарсыз, атаньызы неби, дерсиз,
Биримизни артугъракъ север, дерсиз, –
Пейгъамбере ол иш рева олмаз имди.

778.

Анлар айтыр: «Эй-я, азиз ишит бизден,
Корьсейдинъ сен кичкенемизни бир козьден,
Север идинъ эм сен аны хезар джандан, –
Сен корьмединъ, васфын ните къылам имди?!»

779.

Бизлер дахи аны явлакъ север идик,
Корьмегенде корьмекге аяр идик,
Ол бир ялан дюш корьди, биз де бильдик, –
Атамыз ийиге ёрды», – дирлер имди.

780.

Юсуф айтыр: «Ол кичинъиз не дюш корьмиш?
Эм атанъыз ол дюши ните ёрмыш?»
Анлар айтур: «Ол дюши ойле ёрмыш –
Мысыр эйеси оласынъ димиш имди!».

781.

Юсуф айтыр: «Ол дюш ойле олмаммышмы?
Ене ол дюш тавиле кельмемишми?
Ол Мысырнынъ падишахы олмаммышмы? –
Ол ахвалдан билйурмисиз сизлер имди?».

782.

Анлар айтыр: «Имди ол огълан къаны?
Акьикъатда къурд еди ол огъланны,
Уджмах ичиндедир, бес, анынъ джаны, –
Бу дюньядан интикъаль къылды имди.

783.

Эй-я, азиз, алымыз, бильгиль, тахкъикъ,
Атамыз санъа селям къылды тасдикъ,
Ынджытты бизлери ушбу тарлыкъ, –
Сизден таам истею кельдик имди.

784.

Мухтадж олуб кельдик сизинъ тапунъыза,
Аз би-заат кетурдик къапунъыза,
Бу кез укьуш ихсан керек сизден бизге, –
Ихсанынъыз алем ичре мешур имди!».

785.

Юсуф айтыр: «Сёзинъиз макъбул олсун,
Сизлерден биринъиз мунда къалсун,
Икинджи бир кельменъизе таджиль (себеб) олсун, –
Ибн-и Ямин сизнинъ иле кельсун имди.

786.

Эгер сизден догърулыкъ олур исе,
Ибн-и Ямин сизинъ иле келур исе,
Атанъыз аны ёлдаш къылуру исе, –
Ич баасыз пек коп ашлыкъ вирем имди.

786-1.

Ашлыкъ вирем, дйурлю нимет бойле вирем,
Джумленъизе агъыр халгет бен кийдирем,
Чокъ несне сизлере бахшыш къылам, –
Атанъыза эдие ирсаль къылам имди!»

787.

Он къарындаш бу къавиле разы олды,
Шемгун анда къалмагъа боюн вирди,
Юклетди девелерин, азыр къылды, –
Бизаатлар ёюк ичинде гизлер имди.

788.

Бес, кондерди анлары Юсуф сыддыкъ,
Талим ихсан-икрам бирле тевазиглик:
«Атанъыза бизден селям къылынъ тахкъыкъ, –
Таджиль бирле кери реван келинъ имди!

788-1.

Акъыкъат, бен сизи севермендир,
Икилейин¹⁵⁵ корьмеге аярмендир,
Эм кельдугунъизи явлакъ хош корерменди, –
Сизи аян севермен», – дейур имди.

789.

Къачан анлар Мысырдан чыкъды исе,
Къанкъий мензиль ёл узьре йитдилерсе,
Эр кишиге ёлыкъыб¹⁵⁶ корьдилерсе, –
Агъырлайыб, чокъ мухтерем тутар имди.

¹⁵⁵ икилейин – экинжи кере, бир даа, текрар

¹⁵⁶ ёлыкъыб – раст келип

790.

Анлар айтыр: «Бизлер эр дем келур идик,
Бу ерлерде, бу мензильде къонар идук,
Мунынъ киби пьызз-у урьмет булмаз идик, –
Бу кез мунда не икмет вар?» – дирлер имди.

790-1.

Анлар яныб Мысырдан келур иди,
Юсуф исе анлар иле келур иди,
Артларындан Иблис-ляин етиб кельди, –
Юсуф исе (оны) анлардан кеттирур имди.

791.

Анлар къачан сейир этиб эве кельди,
Якъуб савчы корйубен бир суюнди,
Аглар икен, Якъуб неби бир кез кульди, –
Ене дёниб, би-худ олыб дюшер имди.

791-1.

Огланлары Якъубнен корушдилер,
Бу кульмекнинъ аслыны сорашдылар:
«Я, баба, неден кульдинъ? – деюшдилер, –
Кене нечюн би-худ олыб душдинъ имди?»

791-2.

Якъуб айта: «Сёзинъиз татлу кельди,
Ол себебден мефарригь олдум иди,
Янынъызда биринъиз эксик олды, –
Ол манадан би-худ олуб душдим имди».

791-3

Мысыр иеси ашлыкь сизе ните вирди?
Бильдинъизми, къангый миллет дутар иди?
Анлар дурды, Якъуба джеваб вирди:
«Ол сизлере муруввет къылды имди!»

792.

Айталар: «Мысыр шахы дйур мусульман,
Бизлери ол агъырлады, къылды ихсан,
Ибн-и Яминни тиледи ол бизлерден, –
Шамгун анда къалды байыкь», – дирлер имди.

793.

Ишиткеч, ферьяд кылды Якъуб неби:
«Нише анда кьойдынъыз ол Шемгъунны?
Къачан вирем мен сизге Ибн-и Яминни? –
Бир алдануб, Юсуфсыз къалдым имди!»

794.

Огъланлары Якъуба джеваб вирди:
«Ол азиз сени бизден укьуш сорды,
Сенинъ ичюн чокъ агълады, зари кылды, –
Чокъ-чокъ селям кылды санъа!» – дирлер имди.

794-1.

Андан Якъуб ол табири рева корьди,
Огъланларын джумлесини антлашдырды,
Бунлара Ибн-и Яминни ене вирди, –
Эр бириси инамлыкъ кылулар имди.

794-2.

Андан сонъра ачдылар чувалларын,
Чувал ичре булдылар матагъларын¹⁵⁷,
Инандырдулар олар аталарын:
«Хаза бизагъатина!»¹⁵⁸ – дирлер имди.

795.

Якъуб неби анлара дестур верди,
Ибн-и Ямин эм дахи бойле варды,
Он къарындаш азим кылды, ёла кирди, –
Кери ене Мысыр таба варырлар имди.

(Девамы бар)

¹⁵⁷ матагъларын – малларыны

¹⁵⁸ «Хаза бизагъатина!» – «Озимизнинъ малымыз бу!»

Миллий китапханемизнинъ архивлеринден

Рубриканы Зельфира МУТАЛУПОВА
ве И.Гаспринский адына китапхане хадимлери алып бара

ХАЛКЪЫНА ХЫЗМЕТ ЭТКЕН ТИЛЬШЫНАС

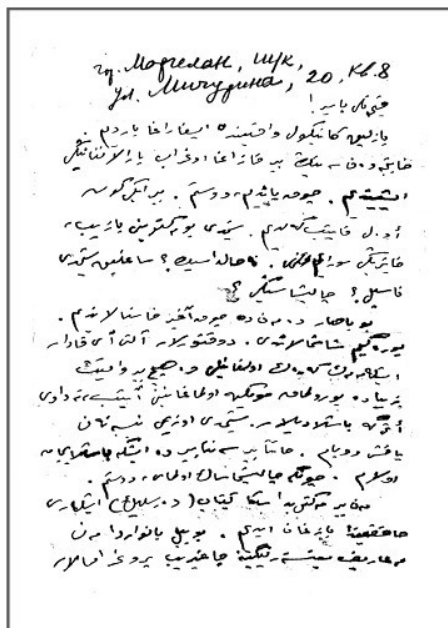
Усеин Куркчининъ 110 йыллыгъы мунасебети иле

Усеин Куркчи – кечкен асырда яшап, тасиль ве медениет саасында фаалиет косьтерген ве халкъымыз арасында буюк урьмет къазангъан белли эрбапларымыздан бири сайыла. О бутюн омюрини къырымтатар тилининъ тедкъикъаты ве инкишафына багъышлап, къырымтатар эдебий тилининъ грамматика эсаслары устюнде чалышкъан. У.Куркчи ильк къырымтатар фразеология лугъатыны тертип эткен ве бундан да гъайры, о бир сыра имля, терминлер лугъатынынъ муэллифи ола. Айны заманда озю де икяелер язгъан ве четэль, рус классик эдебиятындан къырымтатар тилине терджимелер япкъан. Къырымтатар эдебиятынынъ классиги Шамиль

Алядин Усеин Куркчининъ фаалиетине къыймет кесер экен, бойле яза: «Къырымтатар халкъы эдебий тилимизнинъ ве нефис эдебиятымызнынъ корюмли мутехассысы, алидженаплыкъ нумюнеси Усеин Куркчиге буюк хызметлери ичюн тешеккур бильдирмелимиз».

Усеин Куркчи 1905 сенеси январь 23-те Багъчасарайда догъды. Башлангъыч тасилини мааллелеринде Якъуб Шакир-Алиден алды, сонъра Багъчасарайда И.Гаспринский адына дарюльмуаллиминде окъуды. Яя Наджи Байбуртлы, Ибраим Меинов, Усеин Боданинский, Ибраим Ильмий киби белли оджаларнынъ талесеси олды. 1922 сенеси Акъмесджитте рус нумюне орта мектебини битирди. Сонъра озь тасилини Азербайджан педагогика институ-

У.Куркчининъ эльязмасын
парча

тынынъ тарих-эдебият болюгинде девам эти. Бакуда У.Куркчи академик В.Бартольд, профессорлар Б.Чобанзаде, И.Икмет, Г.Губайдуллин киби инсанларнен таныш олып, оларнынъ янында тасилини девам эти.

Окъув юртуны битирген сонъ, У.Куркчи Кырымгъа къайта ве мектеплерде чалыша. Айны заманда «Окъув ишлери» журналынынъ эдебият болюгинде ишдешлик япа ве Кырым педагогика институты тиль ве эдебият факультетининъ аспирантурасында окъуй. Шу йыллары У.Куркчи тиль меселелеринен сыкъча оъраша ве бу ёнелиште тедкъикъатларыны девам эте. 1934 сенеси «Кырымтатар тили грамматикасынынъ эсаслары» мевзусында диссертациясыны къорчалагъан сонъ, о пединститутта до-

цент оларакъ чалышып башлай. Айны заманда А.Пушкин адына тиль ве эдебият ильмий-тедкъикъат институтынынъ ильмий хадими вазифесинде булуна. 1936 сенеси У.Куркчи кырымтатар тилининъ биринджи имля лугъатыны ве дигер терминлер лугъатларыны тертип эте, тиль мевзусынен багълы чешит халкъара конференцияларда иштирак этип, тилимизнинъ грамматик эсаслары хусусында марузаларнен чыкышлар япа, дерсликлер устюнде чалыша.

Амма 1937 сенеси У.Куркчининъ фаалиети тамам бойле чечекленген вакътында НКВД оны акъсыз къабаатлап, секиз йылгъа укюм эте ве онынъ иджадий фаалиети меджбурен токъталып къала.

Омюрюнинъ он йылгъа якъын агъыр девирини лагерде кечирген У.Куркчи азат этильген сонъ, Озбекистаннынъ Маргъылан шеэринде ерлеше. Эвленип, къоранта къура. Амма 1949 сенесининъ март айында кене де къапатыла ве Красноярск улькесине ёлланыла. 1957 сенеси реабилитирленген сонъ, кене де Маргъылан шеэринге къайтып келе. Къорантасынен мында яшай ве рус тили оджасы олып чалыша.

1970-нджи йылларда У.Куркчи кырымтатар тилининъ имля къаиделерини ве фразеология лугъатыны тертип эте. Айны шу йыллары оны «Ленин байрагъы» газетасынынъ редакциясына эдебий тилимизнен багълы лекциялар окъумагъа давет этелер. Сонъра олар газетада басыла ве айрыджа «Фикир инджилери» адлы китап шекилинде де дердж этиле.

1980-нджи йылларда У.Куркчи «Русча-кырымтатарджа ве кырымтатарджа-русча фразеологизмлерининъ эквивалент лугъатлары» ве «Кырымтатар тилининъ грамматика терминлери лугъаты» устюнде чалыша. Умумен алгъанда, Усеин оджанынъ кырым-

татар тилинен баглы тедкыкыатлары ве алимнинь бу ёнелиште косьтерген фаалиети халкьымыз ичюн гьает эмиетлидир. У.Куркчи 1996 сенеси ноябрь 27-де Озьбекистаннынь Маргьылан шеэринде вефат этти.

Усеин Куркчи халкьымыз, хусусан, зиялыларымыз арасында буюк урьмет кьазангьан инсан эди. Белли яызджыларымыз онынь-нен даима акьыл танышып, язгьан эсерлери акькьында алимнинь фикирлерини мытлакь бильмеге тырыша эдилер. Бугуньки куньде де кьырымтатар джемааты онынь адыны аньар экен, Кьырымда кечирильген чешит тедбирлерде У.Куркчининь кьырымтатар тиль-шынаслыгына кьошкьан иссесини кьайд этелер. 2005 сенеси Акьмесжитте У.Куркчининь 100 йыллыгына багьышлангьан ильмий-амелий конференция откерильди. Онынь аяты ве фаалиети, иджадий мирасынынь эбедийлештирилюви, фразеология саасында япкьан хызметлери акькьында сёз юрсетильди.

И.Гаспринский адына Кьырымтатар миллий китапхане архив болюгинде бугуньге кьадар алимнинь мектюплери сакьланып кьалмакьта. Олар 1999 сенеси июль 14-те китапханеге берильди. Китапханенинь мудир муавини Лиля Кьадырова кьайд эткенине коре, китапхане хадимлери Усеин Куркчининь тиль, эдебият, миллий медениетнен баглы ильмий мирасыны Ватанымызгьа кьайтармакь ёлларыны кьыдыргьанлар. Бу макьсатнен 1998 сенеси китапханенинь о вакьыттаки мудир Айдер Эмиров Маргьылан шеэринде баргьан. Меселени чезмек ичюн бу ишке кьырымтатар Миллий Меджлисининь реиси Мустафа Джемилев де кьошула. Гумрюк маниаларыны чезмек ичюн китапхане ярдым сорап Кьырым Медениет назирлигине, Кьырым Назирлер Шурасы янында медений дегерликлерни кьайтарув боюнджа комиссиягьа ве Украина Назирлер Кабинети янындаки Медений дегерликлерни Украинагьа кьайтарув боюнджа миллий комиссиягьа мураджаат эте. Юкьарыда аньылгьан тешкиятларнынь гьайрети ве Украинанынь Озьбекистандаки эличиханесининь ярдымы иле алимнинь архиви Кьырымгьа кьайтарылгьан.

Усеин Куркчи халкьымыз арасында белли олгьан джемаат эрбаплары, зиялыларымызнен мектюплешкени, оларнен сыкьы багь туткьаны беллидир. Буньа исбат оларакь китапханенинь архив болюгинде сакьланылгьан мектюплерни кетирмеге мумкюн. Мектюплер Басыр Гьафар, Джеппар Акимов, Эшреф Шемьи-заденинь шахсий архивлеринден алынды. Оларда Усеин Куркчининь тилимиз, халкьымызнынь вазияти акькьында базы фикирлери, оны кьасеветлендирген тюшюнджелери акс этиле.

Бу мектюплернинь бир кьысмыны бугунь окьуйджыларымызнынь дикькьатына теклиф этемиз. Шуны да кьайд этмели ки, мектюплер ильк сеффер дердж олуна.

Мектюплерни неширге азырлагьан, арап уруфатындан кирилл уруфатына чевирген китапханенинь кьыйметли китаплар, эльязма ве архив весикьаларынынь болюк мудир **Медине АЛИМОВА**.

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Сайгъылы Басыр!

Январь ичинде мектебинъни алгъан эдим. Меним диссертациям акъкъында косьтерген меракъ ве самимиетинъ ичюн чокъ тешек-юр. Бу хусуста сени меракъландыргъан суаллерге джевап берем. Иш шундан ибарет: 1) Мен диссертациямны Акъмесджитте 1936 сенеси къорчалагъан эдим. Оппонентим о вакъыт профессор Н.К.Дмитриев эди. 2) Диссертация темасы «Къырымтатар тилининъ грамматик эсаслары» эди. Мен бу теманы о заман Дмитриевнинъ айткъанына коре «блестяще» язып къорчалагъаным. Бундан сонъра бутюн бу ишнинъ тасдыкъланмасы ве манъа ильмий дередже укюм этильмеси (такъылмасы) ичюн Дмитриевнинъ бу хусустаки язылы мусбет фикири иле Москвагъа Маариф комиссарлыгына ёллангъан эди. Буны Къырым пединституты ёллагъан эди. О вакъыт институтта директор Мустафа Бекиров, ильмий окъув боюги боюнда онынъ ярдымджысы Степанов эди. 3) Мен о вакъытлар Къырым пединституты татар тили ве эдебияты факультетининъ оджасы оларакъ чалышмакъта эдим. Бир къач айлар беклегенден сонъ меним берген суалим РСФСР Маариф комиссарлыгы янындаки алий аттестация комиссиясында тасдыкъланмасы керек олгъан. Диссертациялар чокъ олгъанындан невбет даа кельмегенини, беклемек керек олгъаныны айткъан эдилер. О заман меним къолума не диссертациямны къорчалагъаным акъкъында, не де бир башкъа расписка бермеген эдилер. Мен де истемеген эдим. Бойле справканы башкъаларына да бермеген эдилер. Ниает, санъа олгъан фелякет башыма кельди. Ондан сонъра мен бу иш акъкъында ич бир ерге 1957-нджи йылгъа къадар мураджаат этмедим. Кечен сене язгъан ариза ве мектеплеримнинъ нетиджеси оларакъ шойле бир джевап алдым: «1934-1935 ве 1936-нджи йылларынынъ Маариф министирлиги меркези архивинде олгъан документлери арасында сизнинъ фамилиянъыз корюнмеди». Буны архив хадимлеринден Осинцева язды. Зан этсем, берген суаллерининъ эписине джевап яздым.

Лугъат ве грамматика китаплары меселеси насыл олып къалды? Бу хусуста да фикиринъни яз. Мен базан лугъатнынъ сёзлюги устюнде чалышам. Факъат имля принциплерини тайин меселеси узеринде этрафлыджа фикир юрсетмек керек. Мен кечкен мектебинъде базен арифлернинъ формалары акъкъында язгъан эдим. Бу хусуста сенинъ фикиринъ насыл?

Санъа ве аиленье селям иле Усеин.

Февраль 7, 1958 сенеси

Басыр Гъафаров Усеин Куркчиге

Сайгъылы Усеин акъай!

Бутюн барлыгъымнен санъа савлыкъ ве сагъламлыкъ тилеп юрмекнен берабер, ич олмагъанда он йылда бир мектюп язып ал-эвалыньны сорамакъны да мунасиб таныйман. Бизге шимдиги яшайышымызда энъ керек савлыкъ олгъаны ичюн, савлыгъынъ акъкъында манъа озъ мектюбинъде бир къач сёз яз.

Мени дюн проф. Э.В.Севортян чакъырды. Коптен берли лакъырды олып къалгъан «Русско-крымскотатарский словарь» акъкъында фикирлешип, шу къараргъа кельген сонъ, меним санъа мураджаат этмемни риджа этти:

1) «Русско-крымскотатарский словарь» чыкъарылмакъ заманы кельди. Бу иш ичюн бир группа адамнынъ сечилип алынмасы керек. Лякин бу иште анджакъ тильджилерден олмакъ шарт, чюнки ЛУГЪАТ меселеси тильнен багълы. Бу къараргъа кельген сонъ, мен бу мектюпни санъа язаракъ, сенинъ фикиринъни бильмек истеймен.

2) Усеин КУРКЧИ – къырымтатар тилини мукеммель суретте бильмекнен берабер, о эскининъ, та дженктен эвелькининъ тильджилеринден бири олгъанындан, бу «Русско-крымскотатарский словарь»нынъ тертипчилеринден бири олса, биз ичюн энъ буюк бир бахт сайылыр эди – дедик. Сен бу фикирге насыл къарайсынъ? Зан этем, бизим фикиримизни къабул этерсиз, бунынънен берабер бу иш ичюн бизни къувандырарсыз деген умютимиз бар.

Басыр Гъафаров Усеин Куркчиге

Шай олгъан ерде, бу лугъатны тертип этмек ичюн, тертипчилер: У.О.Куркчи ве мен, бу лугъатнынъ редакторы, ёлбашчысы проф. Э.В.Севортян оладжакъ.

Сизге пек риджа этем, бу мектюбинъизде язылгъан фикирлер акъкъында озъ тюшюндженъизни тез-тез язып ёлланъыз.

Экинджи меселе: бу меним шахсий истегим, бизге – яни сизге ве манъа бу йыл ОРФОГРАФИЯ лугъаты акъкъында тюшюнемек керек. Мен бу лугъатнынъ сёзлер болюгини япып сизге ёлласам, сиз исе ГРАММАТИКА къаиделерини бакъып шу лугъаткъа азырласанъыз, бутюн къалгъан машинкадан чыкъаджакъ ишлерни мен япсам. Бу фикирге насыл къарайсыз?

Бу акъта да озъ фикиринъизни язынъыз. Бизим сонъки, 1939 сенеси чыкъкъан ОРФОГРАФИЯ лугъатында 12 бинъ сёз бар. Бу аз олгъаны себебинден шу лугъаткъа 15-18 бинъ сёз кирсетсек, бу ишни сиз насыл таныйсынъыз?

Аиленъизге ве озюнъизге самимий селям.

Басыр.

Октябрь 13, 1967 сенеси

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Сайгъылы Басыр!

Сизни бу къадар беклеткеним ичюн мени багъышланъыз. Джевап бермегенимнинъ бир чокъ аилевий себеплери бар эди. Лякин булардан башкъа, сизнинъ теклиф эткен меселелериниъиз акъкъында къатий бир къараргъа келип оламагъаным олды.

Менимдже «Русча-къырымтатарджа лугъат» бугунъ пек тар даиредеки адамларгъа керек. Бизим бугунъки яшлыкъ артыкъ озъ тиллерини, «Русча-татарджа лугъат»тан файдаланмакъ сынъырындан чыккып, догърудан-догъру русча иле аль этмектелер. Сиз буны озюниъизде пек яхшы билесиз, шубесиз.

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Келеджекнинъ академик ихтияджлары ичюн, тюркологлары ичюн бойле бир лугъат бельки де яхшы олур эди. Чюнки къырымтатарджасы тюрк тиллери ичинде, фикиримдже, айрыджа бир ер тутмакъта. О бутюн башкъа тюрк тиллеринден озюнинъ эм шималь, эм дженюп группаларына бу тиллернинъ бутюн башкъа векиллеринден зияде якъын турмакътадыр. Бу фикирни садедже конкретлештирип айткъанда, озек тюрк тиллерининъ «орта ёлагъы» киби бир ер тутмакътадыр. Даа догърусы тутмакъта эди. Бугунъки къырымтатарлар татарджа лаф эткенде, акъикъаткъа козь юммасакъ, Къырымдаки къырымтатарджасындан башкъаджа бир татарджа иле, географик ерине коре, озбек, туркмен, къазах, рус тиллери къарышкъан бир татарджа иле сёйлешмектелер. Чюнки йигирми беш йыл ичинде озъ ана тилинде мектепсиз, китапсыз кечирген кунълернинъ артыкъ эр джеэтче хатыры сайылыр тарихий бир факт, сезилир бир къатлам алына кельгени инжар этилемез. Бойле олгъанда, ялынъыз академик макъсатлар ичюн, эр ихтималгъа къаршы, бойле бир эсер язып, къолязманынъ рафлар устюнде тоз басып къалмасыны керекли ве керчектен де бизим ичюн файдалы бир иш оладжагъына инанып оламайым.

Бундан он йыл эвель Озбекистанда татар мектеплери ичюн ана тили ве эдебияттан дерс китаплары ве программалары азырлангъаны эсиниъизде олса керек. Мен де бу авторлардан бири эдим. 3-нджи сыныф китабы язгъан эдим. Озъ девирини ичюн бу китаплар эр джеэттен келишликли ве яхшы эди. Бу дерсликлернинъ азырланмасы ве басылмасы акъкъында Озбекистан меркезкомынынъ къарары бар эди. Лякин бунъа бакъмадан, олар басылмадан, нешрият портфелинде куфленип къалдылар. Сизнинъ язмагъа теклиф эткен лугъатлар талийининъ де бойле олып къаладжагъына ишанчым къавий. Бу мунасибеттен сизге бир аджыныкълы вакъианы даа хатырлатып кечмек истейим. 1935-1936 сенелери бир автор коллективи тарафындан «Русча-татарджа» лугъат тизильген ве атта джыйылып башлагъан эди. Мен оны къысмен козьден кечирген эдим. Лякин басылып, китап алында чыккыканыны корамадым. Ве бунъа бенъзеген даа башкъа эсерлер де билем. О девирдеки бизге багълы олгъан

ве олмагъан себеплер юзюнден, атта бекяр-къорлукъ ве къоркъакълыкъ нетиджеси оларакъ, азырлангъан бойле файдалы эсерлерни ве атта оларнынъ базы авторларыны сиясий ренклерге бюрюнген куньджюлик ве шахсий гъарез даваларынынъ къурбаны олмасына ёл къоюлды. Биз бугунъ бу вазияттен чокъ узакъта дегильмиз.

Бундан да башкъа, бойле китапларнынъ нешир этильмеси айры адамлар къолюнда дегиль. Профессор Севортянлар къолюнда дегиль, беллейим. Мен профессорнынъ яхшы ниетлерине инанам ве узатылгъан къолы ичюн тешеккур бильдирем. Лякин айны заманда «Языки народов СССР»нинъ 2-нджи джылтында «Тюркские языки» джылтында, редакцион коллегия адындан язылгъан «Баш сёзде» де къырымтатарджасынынъ «язысы олмагъан» тюрк тиллери сырасына кечирильмесининъ редакцион коллегия азасы олгъан урьметли профессорнынъ озь очеркинде, кене шу китапта, бизим тилимиз акъкъында айткъан фикирлерине ве косътерген фактларына зыд кельгенини коръсенъ, шашасынъ*. Илимлер академиясынынъ тиль илимлери институтынынъ «Научный совет по комплексной проблеме «Закономерности развития национальных языков в связи с развитием социалистических наций» штампынен чыкъкъан укум, илим джюббесине кийдирильген бу укум, экинджи бир уйгунсызлыкъны даа къанун чыкъармакътан чекинмеген: къырымтатарджасынынъ эгелери къазах ве озьбек тиллеринден файдалана экенлер (файдалана бильселер сёз ёкъ, лякин бу ал омюрде ёкъ). Озь эдебий тили олмагъаны айтылгъандан сонъ, о халкънынъ заманымызнынъ дев адымлары иле юксельген куьтурасына бир эдебий тиль васытасы иле къошулмасы керек. Лякин догърудан-догъру «лумумий девлет тили олгъан рус тили», деп къоймалары даа да акъыкъткъа уйгун олур эди. Иште, омюримизнинъ бугунъки керчеги бойле! Мен бу сатырларны «бесписьменный» къырымтатар тилинде язгъаным ичюн совет тюркологиясынынъ айдын юзюне шубели лекелер къойгъанлар мени багъышласынлар.

Урьметнен Усеин.

Ноябрь 20, 1967 сенеси

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Сайгъылы Басыр!

Башта сени келеяткъан Янъы 1973 йылнен тебриклеимиз. Озюнье ве аиленье бахт, сагълыкъ ве къуванчлы куньлер истеймиз.

Багъышла, санъа чокътан берли джевап язмакъ истесем де, язамадым...

Мен санъа грамматика терминлери ёллайджакъ олгъан эдим. О терминлерни белли бир тертипке къойып яздым, лякин даа биринджи къысымы битти. Терминлернинъ татарджалары мытлакъа

* Языки народов СССР : в 5 т. Т. 2 : Тюркские языки / АН СССР, Ин-т языкознания ; ред. В.В.Виноградов. - М. : Наука, - 1966. - 531 с.

шу терминден аңлашылмасы керек олган аңламны бермеге борджлу олганындан, русча кяршылыкларынын лугавий терджимеси дегильдир. Шунун ичюн бир чокъ сёзлерде русча терминлеринин лугавий маналарына уймайып, терминлик дегерине догъру кельмекте. Меселя: асыл фииль – непроизводный глагол, ярдымджы сёз чешитлери – незначительные части речи, сыфатлашма – переход в прилагательное (адъективация) киби**.

Эгер вакътын олса, шу терминлерни козьден кечирип, фикирини язаджагынъа эминим. «Буюк арифлернин имлясы»на бенъземсин, тездже ве этрафлыджа олсун. Мен лугаткъа бир къач сатыр «Кириш» де язмакъ истеген эдим, лякин вакъыт созуладжакъ. Онсыз ёллайым...

Санъа сагълыкъ ве бахт тилеп Усеин.

Декабрь 15, 1972 сенеси

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Сайгъылы Басыр!

«Протокол»лы ве «решение»ли мектюбинъни алгъаным чокъ вакъыт олды...

Кечкен мектюплерде санъа бизим фразеологиямыз иле огърашып башлагъанымны язган эдим. Ишке башлагъанда, кенъ тутмаган эдим. Лякин иш эснасында кенъишлемек ихтияджи догъды. Бильмейим, сагълыкъ мусаиде этерми экен. Сонъына чыкъа бильсем, пек яхшы оладжакъ.

Орфографиямызнынъ базы къарышыкъ меселелери (бугунки элифбемиз даиресинде!) акъкъында бир макъале язмакъ фикирине кельдим, лякин оны къолай бир шекиль тапып язмакъ керек оладжакъ. Меним битам, заваллычыкъ, даима: «Ах, балалар, юрегим чокъ шейлер яп деп укюм эте, ама аякъ-къоллар яптырмай», – дей турган. Япаджакъ ишини адам яш олгъанда, даа догърусы, тамамен къарт олмаздан эвель япып битирмек керек. Эндиден сонъ бизим япаджакъ ишлеримизни мен озъбеклернинъ емиш тереклерине хас терминнен аңлатмакъ истейим. Мында базан тереклер бир язда экинджи кере чичек ачып бир аз мейва япа билелер. Иште бу экинджи невбет япылган мейва «дуваракъ» адыны ташый. (Таджикчеден: ду (эки, экинджи) варакъ (япракъ). Бу емишлер кеч тель олганларындан, юфакъ я да панти-пинти олалар. Эр алда бизим макъалелеримиз де бу «дуваракъ»лардан яхшы оламайлар. Кене де олса, юрек бир шейлер япмакъны, омюримизнинъ сонъ девирини

** На основе этого словаря в 2008 году был издан словарь: Куркчи У.О. Къырымтатар тилинде русча кяршылыклары иле грамматика терминлери лугаты / У.О.Куркчи; ильмий муаррир А.М.Эмирова; неширге азырлагъан: Э.С.Ганиева, Н.С.Сейдаметова; И.Гаспринский адына джумхуриет Къырымтатар кутюпханеси. - Симферополь: Аян, 2008. - 64 с.

ни «дуварақы» дөреджесинде олса да бир шейлер япып яшамакъны истеймиз. Бу да яхшы, азизим Басыр! Бу бизим догъру къальпли адамлар олмамыздан илери кельген бир хусусиеттир.

Сайгъынен Усеин.

Мектюп яз.

Апрель 25, 1976 сенеси

Басыр Гъафаров Усеин Куркчиге

Сайгъылы Эмине тотай, Усеин акъай!

Мектюбинъни алдым. Къуwandым. Гонъюмни котердинъ. Сени бутюн къорантанънен къучакълап опем.

Бизге журнал ерине «Альманах» бердилер. Йылда эки кере чыкъараджакълар. Тиль акъкъында даа сёз ёкъ. Редакторы Черкез-Али Аметов (Азретали), Ш.Алядин, Риза Халид (учи де Махульдырлы), Ю.Болат ве эки де узбек. Бу йыл биринджи номери чыкъаджакъ эмиш.

Самимий селям иле. Къаршылыкъ яз. Басыр.

Август 12, 1976 сенеси

Басыр Гъафаров Усеин Куркчиге

Сайгъылы Эмине ханым, хатырымдан чыкъмаз Усеин акъай!

Усеин акъай! Сенинъ мектюплеринъде олгъан эр сёз, эр айры келиме, озъ манасынен, эмиетинен манъа ильхам кетирелер. Сенинъ мектюбинъни окъугъан сонъ, даима бир къач кунъ сагъламлашам, джигитлер сырасына кирем. Санъа савлыкъ, сагълам тилеп юрем.

Сенде олгъан ишлев къабилиетинъе шашам, гъурурланам. Сенинъ къанынъа ве джанынъа синъген патриотизм мийинъе, башынъа юкъу деген тотлукъкъа ёл бермей. Яшасын ильхам.

Фразеология, анджакъ сенинъ къалеминъ астындан чыкъаджакъ бу эсер, къырымтатар тилининъ бир тюси, чырайы, кучю, къудрети, хасиети, барлыгъы – бутюн тюрк алимлерине бир шамар. Къырымтатар тилининъ душманы Э.Севортян: «Эгер мен озюм къырымтатар рус тили лугъатыны япмасам, о халкъ арасындан адам чыкъмайджакъ, япалмайджакъ» деген даушы аля бугунъгедже къулагъымда чынълай. Тиль хырсызлыгъы устонде кендине унван эткен бу пезевенк, макъсадына наиль оламады...

...Москвада Эшреф ольди. Алла рахмет эйлесин. Къырымда, Эски Къырымгъа якъын бир койде, татар къабиристанында комьдилер. 20-нджи сенелерининъ шаирлері арасында танылгъан шаирлерден эди.

Самимий селям иле Басыр.

Майыс 15, 1978 сенеси

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Сайгъылы Басыр!

Чокътан берли яздам. Лякин фикиримде эр кунъ санъа мек-топ язам. Сеннен лакъырды этем. Ама инсан къартайгъан сайын, озъ тюшюнджелерини омюрге кечирмеде белли бир дереджеде аджизликке оърай экен. Мен озюм де буны пек дуям. Фикир, мий ишлей, лякин къол таби олмай. Бундан да башкъа меним бутюн кучъ ве вакътымны шу «фразеология» ала. Чокъ окъумакъ, эм дикъкъатнен окъуп фразеологизмлерге мисаллер тапмакъ, карточкаларгъа кечирмек керек. Мен къартайгъанда икяелер язмакъ истейим, ама бунъа вакътым къалмай. Язсам, язып олур эдим дейим. Бир чокъ адамларнынъ языджи оламагъанларынынъ себеби де, Басыр, «язып олур эдим», деп, язамагъанларында олса керек! Сен меним шу эдебий тиль акъкъындаки макъалелеримни топлап бастырмамы теклиф этесинъ. Мен исе ашыкъам. Башлагъан ишимни битирмек истейим. О да денъизнинъ къумы киби, къазгъан сайын чыкъа, битмей. Умютсизден Эшрефнинъ олюп кетмеси де манъа тесир этти. Ич де акъылымдан чыкъмай. О пек яхшы ве акъыллы шаир эди. Кечен 1977 сенесининъ 10 декабринде манъа язгъан мектюбинде: «Корюшсек лакъырды чокъ ама, лякин корюшмеге козь батырмайым, сагълыгъым еринде дегиль», деп язгъан эди. Мен о вакъыт бармагъаным озюме багъышлап оламайым. Аньлагъаным коре, декабрь сонъларында о бирден ярамагъан. Москвагъа алып кеткенлер. Кене шу мектюбинде тюрк шаирлеринден бирининъ шу мысраларыны язгъан эди. Гую сагълыкълашкъан киби:

Вакътен ки дуруп шу къальп гъамнан
Топракъта нихан олур вуджудым
Вакътен ки толуп диханым хак.
Ядке тамам олур сурурым
Тенха геджелерде бир хаялат.
Манзурын олундже би тегаюр
Бедбехыт омрюми эт техаттур.

Мен бу шиирни татар тили сёзлеринен бойле яздым:

Шу гъамлы юрегим токътап
Орьтюльгенде бир кунъ теним,
Козьлериме толгъанда топракъ
Аньманъ – олур севинчим меним.
Чым-чырт геджелерде бир кольге
Козьлеринъ огюне келиндже:
Къутсыз яшавым кетир эсинье.

Мен бунынъле шиир терджимеси дегиль де, шиирнинъ сёзлюгини бермек истедим.

Санъа сагълыкъ ве бахт тилеп Усеин.

Апрель 22, 1978 сенеси

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Азизим Басыр!

Шимди санъа бу мектюпни язам да, озюм корюп язгъаныма къуванам. Дюн саат кундюз 12 къарарларында фразеология лугъатына мисаллер акътарып яза эдим. Бирден сагъ козюм алакъ-булакъ корюп башлады. Бир дакъикъа ичинде яваш-яваш тамамен къаранлыкъ бир туман ичинде къалдым. Сагъ козюм тамамен корьмеди. Эмине, Диляра эвде эдилер. Чапкъалап башладылар. Оларны эшитем, озьлерини туман ичинде силуэт киби корем. «Корем» бу сол козьнен. Онъ козь менден кетти. Бир даа бакъсам, яваш-яваш козюм ачылып башлады. Беш-он дакъикъа девам эткен бу ал мени гъамлы тюшюнджелерге далдырды.

Октябрь 14, 1978 сенеси

Усеин Куркчи Басыр Гъафаровгъа

Къыйметли Басыр!

Чокътан берли сенден бир мектюп аламадым. Биз ойле яшта ве сагълыкъта адамлармыз ки, «хасталанмадымы экен» деп, къасеветленесинъ, раатсызланасынъ. Дюнъянынъ бир четинде олса да, нефес алып отургъан бир танышым олса, юрекке теселли. Бир къач куньден берли пек тарсыкъам. Мен Энвер Селяметни шахсан танымай эдим. Лякин оны самимий, терен маналы ве дуйгъулы, яхшы ишлеген аджайип шиирлернинъ шаири оларакъ, пек севе эдим. Эм ойле шаирнинъ барлыгына, бизим шаиримиз олгъанына, озь тилимизни инджеликлеринен бильгенине севине ве фахрлана эдим. О аз язса да, язгъанлары чокъ вакъыт унутылмайджакъ киби яза эди. Паттадакътан чекильди де кетти. Мен, бильгенинъ киби, такъан-тукъан шу битмез «фразеологизм»нен огърашам. Лякин сагълыкъ мартавал. Юрек санча, аджый, токътап-токътап юре. Ама мен оны да, озюми де кушкюшлейим. Сен не япасынъ, насыл нефес аласынъ?

Сайгынен Усеин.

Ноябрь 6, 1980 сенеси

Басыр Гъафаровнынъ Джеппар Акимовгъа язгъан мектюбинден

Сайгылы Джеппар акъай ве Хатидже тотай!

Бутюн Акимов сюлялесине селям, топтан эпинъизни опем. Савлыкъ-сагъламлыкъ тилеп, сизнинъ эвде отьмекнинъ, сувнынъ коп болмасына дува этем.

11 ве 12 сентябрь Москвада Институт языкознанияда «Конференция по сравнительной исторической морфологии тюркских языков» олды... Мен бу конференция вакътында «Тюрк тиллери» секторына,

профессор Э.Р.Тенишевге мураджаат эттим. Бу мураджаат рес-мий дегиль эди. Бу адам менден: «Насыл ярдым истейсиз?» деп сорады. Мен: «Иште 40 йылдан бери ана тилимнинь «Имля лугъаты» (Орфографический словарь) ве русча ич олмагъанда бир «Нормативная грамматика крымскотатарского языка» чыкъмасына ярдым этиньиз», дедим. Йыл башкъа къадар манъа джевап бермеге бу адам сёз берди.

Эгер бу адам бизге мусбет бир ярдым япарым десе, сонъ ана-вы тертип олунмай къалгъан «Русско-крымскотатарский словарь» акъкъында да бир къапы къакъмакъ истейим.

Эгер бу меселелер бираз мусбет бир ёл ачсалар, сонъ мен Узбекистангъа, сагъа ве Усеин Челебиге барып конкрет оларакъ лакъырды этмек истейим.

Иште, бу себептен бу меселелер мени эм къувандыра, эм де юрегимни буюк бир талашкъа кетире. Насыл олса да, шимдилик аякъ-къол юргенде, ишлегенде бу ишлерни япмакъ бизим борджу-мыз. Илля чалышмакъ, илля бир шейлер къалдырмакъ.

Октябрь 1, 1978 сенеси

Басыр Гъафаровнынъ Джеппар Акимовгъа язгъан мектюбинден

Сайгъылы Хатидже ве Джеппар акъай!

Усеин 10-15 йыллыкъ, кучьнен эльде эткен эмек нетидежесинде, акъыллар зенгинлигин, «Фразеология лугъатынынъ» озъ къолынен алып кетип берген.

Куркчининъ бу лугъаты бизим халкънынъ эки бинъ йыллыкъ терджиме алы. Бойле бир лугъат не узбеклерде, не къазахларда, не азербайджанлар ве даа башкъаларында бар. Бу лугъат бутюн тюрк тиллерининъ энциклопедиясы.

Январь 8, 1983 сенеси

Усеин Куркчи Эшреф Шемьи-задеге язгъан мектюптен

Сайгъылы Эшреф!

Бугунъ саба «Ленин байрагъы» нухаларында бир материал акътаргъан арада, бу йыл февраль 10-да чыкъкъан нухада сенинъ «Музыка медениетининъ пропагандисты» адлы макъалень козюме чарпты, мен оны окъугъан эдим, шимди бир даа окъуп чыкътым. Кончевский А.К.ни 1923-1924 сенелери Акъмесджитте Школьная, 4 азбарында Осман Акъчокъракълынынъ эв къапусы опонде корьген эдим. Яз куни эди. О кетти. О заман Акъчокъракълыдан о адамнынъ ким олгъаныны ве халкъымыз ичюн пек къыйметли эсерлер нешир этмек ичюн чалышкъаныны эшиткен эдим. Акъикъатен, «яткъан ери кунеш олсун». Адам пашасы экен. Онынъ ольмезден бираз вакъыт эвель язгъан сёзлери де бунъа шайтитир.

Меним шимди санъа язмакъ истегеним бу дегиль. Бу макъале мунасибетинен мен башкъа бир шей хатырладым. 1925-1926 сенелери эди. Акъмесджитте Карл Маркс сокъагынынъ Пушкинская ве Салгирная сокъакълары арасында олгъан кысымында уфакъ бир ноталар тюкяны бар эди. Шу тюкандан мен Стокгольмде нешир этильген «Крымскотатарские песни» адлы бир джыйынтыкъ алгъан эдим. Форматы 25-35 араларында 20 саифе къадар олса керек. Бу тюркю ве йырларны топлап, нешир эткен – Нина Боровко ханым. Нешир этильген йылы исе 1920-1929 сенелери арасында (пек къатий бильмейим). Бу ноталарнынъ къапында устуне шертли къадифе антер, башына тар тёпели алтын фес кийген бир къадыннынъ маъруране ве шаиране баштан аякъ бир ресми де бар эди. Бу ресим боялы эди.

Ноталаргъа берильген текстлер татарджа, русча, немсе ве шведче эди. Бирер-экишер куплет берильген. Эсимде къалгъан йырларны язам: «Къыналы пармакъ», «Ай обана», «Татар бармы» (бу Номан Байборунынъ шу адлы шири олса керек), «Ант эткенмен», «Чобан кызы» ве бир сыра эски халкъ тюркюлери, агъыр авалар ве иляхре.

Ноталарда берильген кириш сёзде Нина Боровко бу йырларны кимден огренгенини ве язып алгъаныны да айта эди. Мен энди тамамен къартайып башлагъан зехниме тек ишанмайым, лякин я Алуштада, я да Алупкада Осман адлы бир адамдан огренген экен. Бельки Ташкент ве я башкъа бир шеэр букинистлеринде бардыр. Бельки о авторнынъ бу темада даа башкъа эсерлери де бардыр, бильмейим. Хатырыма сенинъ макъаленъ кушкучлемесинен тюшкен бу джыйынтыкны язып бильдирмек истедим. Бельки санъа бу мектюпни озюмнинъ азырламакъта олгъан «Орфография къаиделери проекти» эсасларына таянып яздым. Битирген сонъ санъа ёлламакъ истейим. Эгер разы олсанъ.

Озюнге ве аиленге узун омюрлер, бахтлы тамамен сагълыкълы шенъ кунълер истейим.

Усеин.

Июнь 18, 1970 сенеси

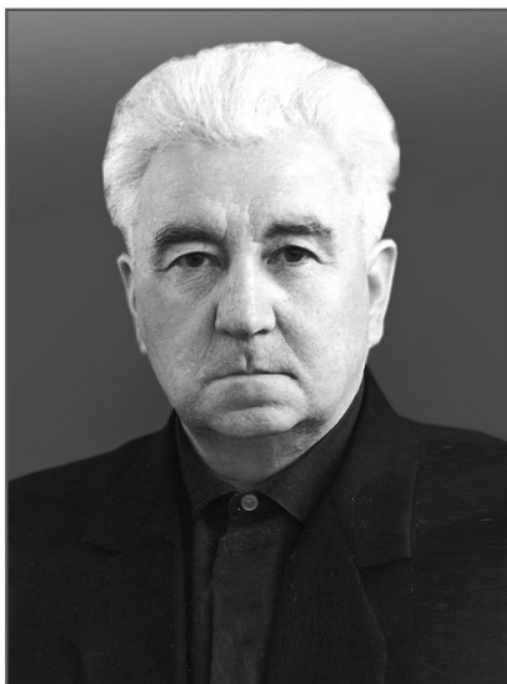
Кеченлерде И.Гаспринский адына кырымтатар миллий китапханесинде Усеин Куркчининъ 110 йыллыгы мунасебети иле «Эдебий тилимизнинъ аджайип мутехассысы» адлы китап сергиси ачылды. Сергиде лугъатлар, дерсликлер, алимнинъ фоторесимлери, мектюплерининъ бир кысмы нумайыш этильди. Бугунде-бугунъ тильшынаснынъ фаалиетине юксек кыймет кесер экенмиз, о якъан ишлернинъ эмиети кырымтатар тилининъ инкишафында гъает буюк олгъаныны даима хатырламакъ керекмиз.

Эдебий такъвим

ШАИР, ПЕДАГОГ, ТЕДКЫКЪАТЧЫ

(Керим Джаманакълынынъ 110 йыллыгына)

Шаир 1905 сенеси январь 21-де Кезлев уездининъ Джаманакъ коюнде дюньягъа кельди. Чокъ балалы къорантанынъ энъ уй-кени эди. Бу аджайип къоранта акъкъында шуны айтмакъ керек ки, кырымтатар совет эдебиятынынъ намлы эки векили – эки шаир, агъа-къардаш Керим ве Меннан Джаманакълылар бу къорантадан чыкътылар. Те-эссюф ки, яш шаир Меннан Джаманакълы Экинджи Джиан дженкинде Севастопольни къорчалап эляк олды.

Керим Джаманакълы 1924 сенеси Акъмесджит педагогика

техникумына кире ве Джавтобелинен, Булгъанакълынен бир ерде, бир девирде окъуй, анджакъ оларнынъ тесири саесинде поэзиягъа мейиль бере. Онынъ ильки шиирлери 1924–1926 сенелери «Енъи дюнья», «Яш къувет» газеталарында, «Илери» журналында «Джаманакълы» имзасынен басылды. Яш шаирнинъ бу шиирлери джемаатны, яшлыкъны диний хурафатларгъа, джаилликке, къадын эсаретине къаршы куреш мевзуларына багъышланды. Сонъра шаирнинъ яратыджылыгында янъы омюр къуруджылыгына, бирликли эмекке, комсомол яшлыкъкъа багъышлангъан шиирлер эп зияде ер алды. «Къадынлыкъкъа», «Комсомол йигит», «Яшлыкъ», «Истеймен, эбет», «Трактор» киби шиирлери шу джумледендир.

Бу ве дигер шиирлери Джаманакълынынъ 1927 сенеси «Азатлыкъ йырлары» адынен басылып чыкъкъан биринджи шиирий китабыны тешкиль эттилер.

1927 сенеси язган ильки шиирлеринден бири олган «Яш шаирге» шииринде Джаманакълы яш иджаткярларга мураджаат этип, оларны огютлей, оларны ёрулмай чалышмагъа, иджат этмеге, заман талабына уйган, авам халкънынъ юрегине яткъан шиирлер язмагъа чагъыра.

Керим 1928 сенеси техникумны битире ве сонъра оны Акъмесджит педагогика институтына окъумагъа ёллайлар. Институтны битирген сонъ, рус эдебияты кафедрасы янындаки аспирантурага кире, эдебият саасында ильмий ишлернен мешгуль ола. 1933–1936 сенелери аспирантурада окъур экен о, инкъиляптан эвельки кырымтатар классик эдебиятынен меракълана, хусусан Шамиль Тохтаргъазынынъ аяты ве яратыджылыкъ фаалиетини терен огрене. 1937 сенеси Къазан университетинде «Кырымтатар халкъ шаири Ш.Тохтаргъазынынъ, ичтимай-сиясий ве эдебий фаалиети» мевзусында диссертация къорчалай. Айны шу девирде «Тогъайбей дестаны» акъкъында, Умер Ипчининъ эдебий фаалиети хусусында макъалелер яза.

Шаир халкъ агъыз яратыджылыкъыны эбедийлештирюв, оны огренюв, тедкъикъ этив саасында да чокъ хызмет этти, дженктен эвельки фольклор экспедицияларында иштирак этти, зенгин материал топлады. О вакытта тертип этильген фольклор джыйынтыкларынынъ дюнья юзю коръмеси ичюн чокъ гайрет сарф этти. Оларнынъ базыларыны озю тертип этти («Чыньлар ве манелер». Акъмесджит, 1936; «Чынь ве манелер джыйынтыгы». Акъмесджит, 1940), базыларына сёз башы макъалелери язды. Эдипнинъ «Кырымтатар совет фольклоры», «Орта мектеп оджалары ичюн фольклордан косьтергич» ве бир сыра дигер макъалелери гъает мундериджели ве кыйметли эди. Та 1934 сенеси язып бастырган «Фольклор топлав методикасы» адлы рисалеси исе мемлекетимиздеки тюркий халкълар эдебиятлары арасында фольклорджылыкъта япылган ильки ильмий ишлерден ве теджрибелерден бири эди.

Эдебиятка эмин адымларнен кирген Джаманакълы ильмий ишлеринен бир сырада, шиирлер язмакъы да девам этти ве шу девирде бир чокъ эсерлер яратты.

Шаирнинъ иджадий фаалиети дженктен сонъ Татаристаннынъ Елабуга шеэринде девам этти. О анда яшады, Елабуга педагогика институтында чалышты. 1965 сенеси август 1-де анда вефат этти.

1973 сенеси Ташкентте шаирнинъ «Достларыма» адлы шиирлер джыйынтыгы нешир этильди.

БАТАН ОГЪРУНДА ЭЛЯК ОЛГЪАН ШАИРЛЕРДЕН БИРИ (Осман Амитнинъ 105 йыллыгына)

Осман Амит 1910 сенеси февраль 10-да Кезлев уездининъ Денъиз-башы коюнде догъды. Ана-бабадан эрте оксюз къалгъан Осман тугъанлары янында тербиеленди. Кой мектебинден сонъ Акъмесджитке кетип, анда орта мектепте окъуй. 1928 сенеси Къырым педагогика институтынынъ къырымтатар тили ве эдебияты факультетине окъумагъа кирген Осман Амит институтны битиргенинен газета ве журнал редакцияларында чалышып башлай. «Яш ленинджилер» ве «Эдебият ве культура» журналларынынъ месуль кятиби олып чалыша.

1925 сенеси «Яш къувет» газетасында ильки шииринен корюнген

Осман Амит отузынджы йылларда икътидарлы шаир ве терджиман оларакъ танылды. О, халкъ агъыз яратыджылыгъы нумюнелерини топлай, рус тилинден терджимелер япа. «Тиль ве язы инкишафы дерслиги» (1932), «Буюклер элифбеси» (1933) киби дерсликлернинъ муэллифлеринден биридир.

1933 сенеси Осман Амитнинъ «Биринджи баразна» деген ильки шиирлер китабы чыкты. Шаирнинъ экинджи китабы секиз йылдан сонъ, тамам дженк арфесинде 1941 сенеси чыкты, чюнки о, шиирлерини бастырмагъа чокъ ашыкъмагъан, озъ иджадына сонъ дередже талапчанлыкънен бакъкъан шаирлерден эди.

1939 сенеси Осман Амит «Эдебият ве культура» журналынынъ месуль кятиби вазифесинде чалышты. Шаир къардаш эдебиятлар классиклерининъ эсерлерини терджиме этюв ишине чокъ эмиет бере. Бу иш эр бир миллий эдебият ичюн гъает муим деп сая. Озю исе Пушкиннинъ, Шевченконынъ, Крыловнынъ шиирлерини ана тилине усталыкънен терджиме эте. М.Ю.Лермонтовнынъ «Заманымызнынъ къараманы» романынен къырымтатар окъуйджылары онынъ терджимесинде таныш олдылар.

Шаирнинъ омюр аркъадашцы Зулейха Амитованынъ икяе эткенине коре, Осман Амит озъ шиирлерини пек аэнкли окъуй экен. Шаир къырымтатар эдебиятынынъ тарихынен меракъланып, йыллар

бою пек чокъ халкъ агъыз яратыджылыгы нумюнелерини топлады ве оларны айры джыйынтыклар этип чыкъармагъа ниетлене эди. Тэссюф ки, олар дженк акъибетинде гъайып олды. Халкъ агъызында намлы «Кёр огълы» дестаныны озю гъайрыдан ишлеп, журналда бастыргъан эди.

Осман Амит мектеплер ичюн тиль ве эдебият дерсликлерини тертип этювде де иштирак этти. Онынъ балалар ичюн язгъан шиирлеринден тертип этильген «Меним кучюк достларыма» адлы учунджи китабы басмаханеде яры басувлы къалды – дженк башланды. Къырымгъа фашистлер киргенде, о махсус вазифе иле пизли иште къалдырылгъан эди. Халкъына садыкъ шаир озь джаныны ортагъа къояракъ, бу вазифени эда этти. 1942 сенеси март 17-де гестапо тарафындан якъалангъан Осман Амит оларнынъ элинден эляк олды.

Шаирнинъ асабалыгыны гъает агъыр куньлерде мукъайтлыкънен сакълагъан омюр аркъадашы оджапче Зулейха Амитова, дженктен сонъ, оларнен окъуйыджыларны таныш этюв ишине чокъ эмек къойды. 1972 сенеси о, языджи олып етишкен ве баба къалемини озь элине алгъан огълу Эмиль Амитнен берабер шаирнинъ «Челик давушы» адлы шиирлер джыйынтыгыны азырлап, дердж эттирди (1971 с.). Ватанпервер шаирнинъ эсерлери шимди яш несиль тарафындан севилип окъула ве бу несильнинъ инсаниетлик, адалетлик, ватанперверлик рухунда тербиеленмесине хызмет этелер.

ДЖИЙРЕН КЪАШКЪА АЛАША

Джийрен къашкъа алаша,
Миндим, ярашты.
Явлукъ салап, къапылардан
Къызлар къарашты.

Бакъ, арада севгилимнинъ
Севген козю бар.
Дюнъ атымны сыйпап, манъа
Деген сёзю бар:

«Айды, меним шаиним сен,
Атынъ талмасын.

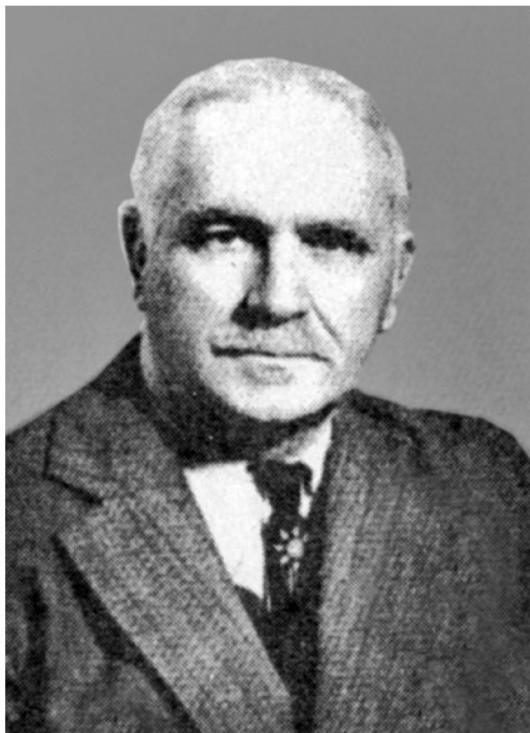
Мен истейим бу сырада
Артын къалмасын!

Тек атына билип минген
Йигит атлыдыр.
Душман башы эзильген сонъ
Омюр татлыдыр».

Бизлер кеттик, кене ойле
Ёллар ярашты.
Явлукъ салап, къапылардан
Къызлар къарашты.

ОДЖА ВЕ ШАИР

(Юнус Темиркыянынь 100 йыллыгына)

1915 сенеси январь 3-те Балыкчава районынын Уркуста коюнде догъан Юнус яш сабий экенде оксюз къала (ана-бабасы ве беш агъа-къардашы 1921 сенеси ачлыгынын къурбаны олалар). Юнусны сабий чагындан Багъчасарай районынын Маркур коюнде яшагъан къартанасы алып бакъа ве онынъ джаныны къуртара.

Кой мектебини ве Коккозье ишчи-яшлар мектебини битирген Юнус

Темиркыя Багъчасарайда (сонъра Ялтагъа авушкъан) оджалар техникумында окъуй, 1939 сенеси исе Кырым педагогика институтынынъ кырымта-

тар тили ве эдебияты факультетини битире.

Коккозье даа ишчи-яшлар мектебинде окъугъан вакътында Усеин Куркчи киби теджрибели оджа онда эдебиятка севги ве авеслик ашлай. Техникумда ве институтта окъугъан вакъытларында исе Яя Наджи Байбуртлы киби оджалардан дерс ала. Мектеп чагындан башлап о, Бекир Чобан-заде, Амди Герайбай, Абдулла Лятиф-заде, Шамиль Тохтаргазы, Зиядин Джавтобели, Эшреф Шемьи-заде киби кырымтатар шаирлерининъ эсерлерини авесликнен окъуп кельди.

Юнус Темиркыянынь «Яш ишчи достума» деген биринджи шири 1934 сенеси «Ударник» адлы Ялта район газетасында басылды. Институтта окъугъанда о факультетнинъ «Яш къалемлер» адлы къолязма журналына муаррирлик япа ве кеткен сайын эдебиятка зияде бериле.

1939 сенеси институтны битиргенде оны Буюк-Бараш коюне мектеп директоры этип ёллайлар. Бу девирде «Яш къувет», «Янынъ дюнья» газеталарында, «Яш ленинджилер» журналында онынъ бир сыра шиирлери ве рус тилинден япкъан терджимелери басыла.

Дженк башлангъанда Юнус Темиркыя броньнен къала ве оккупация вакътында Кызылташ коюнде къайнатасынынъ чайырында

фашистлерден къачынып, гизли яшай. Дженктен сонъ исе халкънен берабер сюрпюнкниъ бутюн агъырлыкларыны башындан кечире. Бекабадда заводда ве «Фархадстрой»да ишчи олып чалыша. 1948 сенесинден 1981 сенеси хасталыкъкъа огърагъангъа къадар отуз йылдан зияде озъ зенаатында булунды – Наманган областындаки Янъыкъургъан районында оджалыкъ япты.

1957 сенеси Ташкентте «Ленин байрагъы» газетасы чыккып башлагъан сонъ шаирнинъ иджады янъыдан кенишледи ве нешриятта къырымтатар тилинде китаплар чыккып эм де 1980 сенеси «Йылдыз» журналы басылып башлагъан сонъ айрыджа гурьледи.

Эдебияткъа юректен берильген Юнус Темиркъая аз девирде энъ чокъ басылгъан ве энъ севилип окъулгъан шаирлерден бири олды. Онынъ «Сабаларнынъ тазелиги» (1970), «Дагъ чокърагъы» (1972), «Танълар» (1976), «Джан эзилерим» (1983), «Окъусыз геджелердеки йырларым» (1986), 1995 сенеси Акъмесджитте чыккъан «Сонъки тёллерим» адлы ве дигер шиирий джыйынтыкларына кирген эсерлери земане шиириетимизден озюне мунасиб ер алгъан аджайип бир эдебий байлыктыр.

Акъсакъл шаиримизнинъ иджадына даима юксек къыймет кесилип кельди. Онынъ кениш диапазонлы ве хусусан севги лирикасы хусусий бир дикъкъаткъа ляйыктыр, оны ич кимнен къыяс этмек мумкюн дегиль. Онынъ омюр аркъадашы Шефикъа аптеге багъышлап язгъан «Мен сенсиз кечалмам» шиирине бу мевзуда етер шиир тапмакъ къыйын.

Онынъ лирикасы инсанны озюне джельп эте, къандыра, инандыра, окъугъанда юрегинъ шаирнинъ юрегинен бир ургъаныны, дуйгъуларыны онынъ дуйгъуларынен бир олгъаныны, аяткъа, чешит адиселерге онынъ козюнен бакъкъанынынъ дуймай къаласынъ ве бунынънен о шиирлерден унутылмаз рухий джошкъунлыкъ ве ильхам аласынъ.

Шаирнинъ яратыджылыгына эдебиятшынас ве тенкъидчымыз Алим Фетислямов озюнинъ «Юнус Темиркъаянынъ яратыджылыгъы» адлы макъалесинде юксек къыймет кескен эди.

Шаир сюрпюнкниъ къайтып келип Акъмесджитте яшады ве Украина Языджылары миллий бирлигининъ азасы эди.

Юнус Темиркъая къырымтатар языджыларындан екяне олып, Украина Президентининъ махсус стипендиясынен такъдирленди. Языджыларымыздан да биринджи олып Киевде украин ве къырымтатар тиллеринде шиирлер джыйынтыгъы чыкъарылмасына наиль олды.

О, 2004 сенеси, сентябрь 14-те Акъмесджитте вефат этти, Абдал мезарлыгында джыйылды.

Николай КРАСИЛЬНИКОВ

КЪАЛЬБИМДЕ ЭБЕДИЙ ЯШАЙДЖАКЪ (Билял Мамбетнинъ 80 йыллыгы мунасебетинен)

Ордудан къайтып кельгенимнен Ташкенттеки «Фрунзевец» адына арбийлер газетасында чалышып башлагъан эдим. Шиирлерим ве икяелерим чешит газеталарда ве меджмуаларда чыккып башлады.

Раатлыкъ куньлерининъ биринде шеэрнинъ Джар-Арыкъ сокъагында ерлешкен эвимизнинъ азбар къапысы ачылыркен, анда устюнде ёлакълы кольмеги, кестане ренкли штаны олгъан яш киши пейда олды. Сол къолтугында балабан бир къарпузны сыккып тутмакъта эди. Орта бойлу, тыгъыз мучели, токъ янакълы бу генч кишининъ череси кунештен богъдай ренкини алгъан, джыйшыныкълы мыйыгы комюр киби сия эди. Къою-къаве ренкли козьлеринде тебессюм ойнамакъта:

– Николай Красильников мында яшаймы? – деп сорады самимий давушнен.

– Эльбет, бу меним!..

О элиндеки къарпузны мукъайтыкънен скемле устуне къойды ве манъа элини узатты:

– Билял Мамбетов.

Иште, мен къырымтатар шаири Билял Мамбетов иле бойле таныш олгъан эдим. О, менден бираз уйкендже исе де, китапларгъа, эдебияткъа, табиаткъа олгъан мерагъымыз бир эди, демек мумкюн. Билял ве мен озъ шиирлеримизни чешит тилерде язсакъ да, бири-биримизни тез анълай эдик. Бир заманлар Есенин «Шаирлернинъ къаны бирдир» деп нафиле айтмагъан экен.

Шу куньден башлап мен Билял Мамбетнинъ буюклер ве балалар ичюн язгъан чешит мевзудаки шиирлерини рус тилине терджиме этип башладым. О исе меним шиирлеримни къырымтатар тилине чевирди.

Сонъундан биз экимиз де бир саада чалышып башладыкъ. О къырымтатар редакциясында, мен исе рус редакциясында. Сонъундан анълагъаныма коре, бизим омюр аркъадашларымыз да бир ерде чалыша экен. Меним къадыным Таисия Гъафур Гъулам

нешриятинда корректор, Билялнын омюр аркъадашы Урие Эдемова, аджайип несирджи, анда муаррир хызметинде экен. Билялнен экимиз бири-биримизнин иш одаларына сыкъ-сыкъ бара эдик. Уйлелик аш емегини де «Юсуф-ата» адлы чайханеде кечире эдик. Анда пиширильген уйгур лагъманыны ве сыджакъ, къып-къырмызы этип пиширильген пителерни пек бегене эдик. Иште, бойле соффра башында субетимиз базан пек къызгынлашып кете эди.

Мен 1944 сенеси 18 майыста къырымтатарларнын башына кельген сюрпюник фаджисы акъкъында баягъы шейлер эшиткен эдим. Озьбекистанда оларнын чокъусыны энъ агъыр икълимли ерлерге – Мырзачель топракъларына ве дигер чёллерге быракъылганыны биле эдим.

Бу эмексевер, джефакяр халкъ, бутюн агъырлыкъларгъа бакъмадан, бу тузлу топракъларда янъы-янъы къасабалар къурдылар, къююлар къаздылар, сув агъларыны пейда этилер, багъ-багъчалар осьтюрдилер. Памукъ тарлаларында энъ агъыр ишлерни эда этилер. Озь бостанларында помидор, бибер, чешит зарзаватлар осьтюрип, базарларны бу махсулатларнен толдырдылар. Къырым хурмасы акъкъында исе ерли халкъта тасавур биле ёкъ эди. Къырымтатарлар бу тереклерни мында да пейда этилер. Оларнын аджайип багъчеван ве бостанджы олгъанлары кимсеге сыр дегиль. Бойле бакъкъанда, къолайлыкънен япылгъан киби корюнген бу ишлернин тюбюнде буюктен-буюк маневий ве рухий агъырлыкълар ята. Олар озьлеринин ана-Ватанларыны ич де акъылларындан чыкъарып оламай эдилер.

О заманлар башкъа халкълар арасында «къырымтатарларны Сталин нафиле джезаламады, оларнын арасында саткъынлар чокъ эди», деген лафлар чокъ юрсетиле эди. Куньлернин биринде мен Билялдан:

– Бу лафлар догърумы, – деп сорадым.

Билял манъа тюшюнджели алда бакъты.

– Оларчюн ойледир, – деди къарыкъ сеснен. – Не, саткъынлар руслар арасында олмадымы?.. Власов ве онын ордусы не япкъаныны ким бильмей дейсин? Къоркъакълар, ирадесизлер, эр бир халкъта тапыла. Челик киби ирадели Карбышевни де билемиз. О башта акъ гвардияджыларнын субайы эди, сонъра къызылларгъа

авушты. Бизим эфсаневий кьараманымыз, Советлер Бирлигининь эки дефа Кьараманы Амет-Хан Султанни ким бильмей? Я белли разведкаджымыз Алиме Абденнанованы не ичюн фашистлер инсан тасавур эте бильмейджек кыйналуваргъа огьраттылар, яш джаныны не ичюн кьурбан этилер? Кьараманлыкларыны табирлемек биле зор олган ватанперверлер осьтюрген халкьны бойле джезаларгъа огьратмакъ ляйыкъ эдими?..

Мен Билялнынъ кьаршысында меджалсыз алда эдим...

Бир кунь уйле тенеффюсинде мен Билялнынъ одасына кирдим. Одада адам чокъ, шаматалы эди. Журналистлер, языджылар, рессамлар... Эписи юксек сеснен лакьырды эте ве эеджанлы эдилер. Бирден кьапы явашчыктан ачылды, босагда азгын мучели, орта бойлу бир генч пейда олды. О бир шейден сакьынган адам киби, кьырымтатар эдебияты ве санаты болюгининъ мудирини кьайдан тапмакъ мумкюн, деп сорады. Бу генч кьыдырган инсан Риза Фазыл эди. Мудир пьает джиддий ве терен бильгили инсан эди.

О, кьомшу маса башында кимнендир шахмат ойнамакьта эди. Генч киши Риза Фазылнынъ янына барды ве таныш олган сонъ, бош скемлеге отурды. Генч киши киргенинен, ода ичиндеки шамата бирден тынган киби олды. Адамлар оданы бирер-бирер терк этилер.

Арадан чокъ кечмеден кениш ода ичинде дёрт адам кьалдыкъ. Риза Фазыл, генч киши, мен ве Билял. Янаша маса башындакилер не акькьында лаф эткенлерине дикькьат этмедим. Чюнки Билялнен экимиз янъы терджимелер акькьында кьызгын субетлеше эдик.

Риза Фазылнынъ мусафири кеткен сонъ мен Билялдан:

– О да шаирми? – деп сорадым.

– Ёкъ, – деди Билял Мамбет фысылдаган алда. – Мустафа Джемилев. Укьукькорчалайдыжы. Бастырыктан якьында чыкьты. Халкьымызнынъ ана-Ватанына кьайтмасы ичюн курешмекте.

Мен демки адамларнынъ одадан тез-тез чыкьып кеткенлерининъ себебини аньлаган эдим.

О заман бу джесюр генч иле таныш олмагьаныма аля даа языкьсынам. Айткъанларына коре, о ана-бабасынен Мырзачёльде яшай экен. Арадан йылларнынъ кечмесинен Джемилев озь халкьынынъ акьикьий лидерине чевирильди. Эр сене майыс 18-ни кьырымтатар халкьы Матем куню оларакъ кьайд этмекте эди. Шу куню кьырымтатарларнынъ кьарты-яшы, бала-чагьасы иле бир тюрлю ясакьларгъа, баскьыларгъа, кьоркьузуваргъа бакьмадан, мемлекетнинъ чешит кошелеринден Озьбекистан Юкьары Шурасы ерлешкен бина тарафкьа дагьдан тюшкен ирмакьлар киби акьып келелер. Башлары узьре озь ана-Ватанларыны талап эткен сёзлер язылы шиарлар ельпирей. Полислер оларны дёгселер де, айдаштырсалар да, халкь эп огге ынтыла, талап эте кьычыра эди.

Мен озюм де бойле акъаретли айдаштырувларнынъ шааты олгъан эдим. Яш, вуджудындан кучъ-къувет фышкъырып тургъан милиция урбасындаки йигитлер, ич де сакъынмай, утанмай, эллеринде резина сопаларынен къундакъ балалы къадынларнынъ артындан чапа, оларны котеклей. Эм бутюн бу арекетлер шеэр ичинде юрген, кезинмекте олгъан чешит халкъларнынъ козьлери опонде япыла. Лякъайдлыкънынъ, акъсызлыкънынъ сынъыры ёкъ эди.

Я бизлер энди эр джеэттен инкишаф эткен социализм девринде яшамакътамыз да! Сербест бир мемлекетте бойле алгъа не дерсинъ?

Билял Мамбетнинъ вастасынен мен бир чокъ къырымтатар эдебиятчыларынен, оларнынъ фаалиетлеринен таныш олгъан эдим.

Белли къырымтатар несирджиси, муаребеден эвель кениш кутъ-леге таныш олгъан Шамиль Алядинни биринджи дефа корьгенде, о менде буюк теэссурат къалдыргъан эди. Орта бойлу, толу мучели бу киши аджайип субетчи эди.

Отузынджы йыларда Эски Къырымда яшагъан ана-бабасынынъ эвинде бир яз мевсиминде К.Г.Паустовский мусафирликте булунгъан. Шамиль агъа онынънен якъындан достлашкъан, эм бу достлукъ акъкъында гъурурнен икяе эте эди. О инсанны буюк сёз устасы сая эди. Шамиль Алядиннинъ озю де буюк эдип эди. Онынъ бир сыра эсерлеринде, хусусан, «Рузгъардан саллангъан фенерлер» романында аят материалы теренден талиль этиле, корьген-бильген вакъиаларынынъ синтезини бере бильген.

Шамиль Алядин буюк языджи олмакънен, «Йылдыз» адлы эдебий-бедий, ичтимай-сиясий меджмуанынъ баш муаррири эди. Меджмуада къырымтатар иджаткярларынен берабер чешит миллий векиллерининъ эсерлери де басыла эди.

Куньлернинъ биринде, яни Шамиль Алядин Озьбекистан Языджылары бирлигининъ эдебиятчылар фондунынъ мудири вазифесинде хызмет эткенде, Билялнен экимиз онынъ кабинетинде булундыкъ. Билял мени Шамиль агъанен таныш этеркен, сёз сырасы, меним маддий тарафтан бираз сыкъынтылы экенимни де айтып ташлады.

Шамиль агъа мени джиддий алда динъледи: «Ариза яз!» деди.

Мен деръал яздым. Манъа сексен кумюш берильди. О девирде бу аз пара дегиль эди. Бир муэндиснинъ яры айлыгы. Генч эдебиятчыгъа берильген ярдым парасы... та Л.Н.Толстой ве И.С.Тургенев заманында темель къоюлгъан бойле алидженаплыкъны шимди тапсанъ ал!

О заман Билял достум мени Амет Мефаев деген аджайип бир шаирнен де таныш эткен эди. Ачыкъ гоньюмни, кулерюзью бу шаир Улу Ватан дженкининъ бутюн дешетлеринден кечкен, агъыр яралангъан, фашистлернинъ концлагерьлеринде джефалангъан, сонъундан озь бастырыкъларымызда джеэннем азапларыны башындан

**Биял Мамбет ве
омюр аркъадашы Урие Эдемова**

кечирген бу шаирнинъ сагъ къалганына шаша эдим. Лякин Амет агъа башындан кечирген муш-кюликлер акъкъында икяе этмеге севмей, юрегинде олгъан ис-дуйгъуларыны озюнинъ лирик шиирлерине синъдире эди. Те-эсюфлер олсун, агъыр кунълер изсиз кечип кетмей экен. Шаир алтмыш яшына бармадан, тель-челенген юрек урувдан токътады.

Вакъытнынъ кечмесинен,

достум Биял мени Ленинградда яшагъан дженк иштиракчиси, полковник, чокътан-чокъ шиирий джыйынтыкъларнынъ, «Пешраф» (Прелюдия) адлы романынынъ муэллифи Риза Халид ве гузель шаир, белли несирджи Джевдет Амет ве дигерлеринен де таныш этти. Бойлеликле, корьгенинъиз киби, чокътан-чокъ кырымтатар эдиплеринен таныш олдым. Бу аджайип халкънынъ эдебиятыны терендже огренип башладым. Онынъ тылсымлы йиплери мени эп озюне чекмекте эди.

Кунълернинъ биринде достум Биялнен кене озюмиз чалышкъан редакцияларнынъ ашханесинде корюштик. Достум бираз мазун ве тюшюнджели эди. Маса башында мен онъа, не олды я, деген манада бакътым. Биял отургъан еринде бир кыбырданып алды:

– Билесинъми не, достум, сонъки вакъытларда Къырымдаки эвмизни сыкъ-сыкъ тюшюмде корем. Онынъ огюнде оськен истанбул дуты терегине тырмашам, лякин бал-шербет дутларгъа етишип оламайым...

– Ватангъа къайтмакъ истейсинъми? – деп сорадым мен.

– Эльбет, – деди Биял.

– Сен тюшюнде дут терегини дегиль де, ана-Ватанынъны коресинъ. Сен озъ коюнъ акъкъында манъа ильк таныш олгъан вакъытта икяе эткен эдинъ. Мен оны яхшы хатырлайым.

– Мен Къырымны тюшюмде эр вакъыт корем. Чюнки оны унутмакъ мумкюн дегиль.

– Башынъда не олса, тюшюнде оны коресинъ, дегенлер. Чиланзардаки буюк квартиранъны, дачанъны быракъып кетмек языкъ дегильми?.. Анда эр шейни янъы баштан башламакъ керексинъ.

Ойле яш да дегильмиз. Яшлар... Саглыклар да макъталаджакъ киби беллейсиньми?!

Билял манъа бакъып кулюмсиреген киби олды. Сонъра эсмери чересине джиддийлик ортыюлды:

* * *

Сорсанъыз, унутмакъ олурмы оны?!
Он учъ йыл дегиль де, юз йылар кечсе.
Шимдилик зевкъыны сюрсе де ятлар,
Кунъ келир, Дюльдюльден минермиз атлар.

Ёрттурып барырмыз узакъ иллерден,
Ана-Ватанымыз алын сормагъа.
Гъурбетлик юкюни ташлап беллерден,
Къырымда янъы бир аят къурмагъа.

Амма ич тюшюнме, курештен къалма,
Ёкъ олсун ят ильнинъ кумюш, парасы.
Вазгеч сен, дегеннинъ сёзюне къанма,
Ватансыз тюзельмез юрек ярасы.

Мен озыбекче яхшы бильгеним ичюн, къырымтатарджа язылган шиирлерни къолайлыкънен окъуй ве яхшы анълай эдим. Бу сатырлар Билял Мамбетнинъ 1957 сенеси даа институтта окъугъанда, яни талебелик йыларында язылган, «Ватанымны хатырлап» шииринден алынган эди.

Билял озъ къорантасынен Къырымгъа кочип кетти. Арадан чокъ йылар кечип кетти. Достумдан бир тюрлю хабер-тебер алып оламадым. Ана-Ватанында бахтлы яшай экенми? Достум, не ичюн сесленмейсинъ? Сенден сонъ мен де Русиеге кетмеге, анда эр шейни янъыдан башламагъа меджбур олдым...

Р.С. Достум акъкъында бу очерк Москвада чыкъмакъта олган «Татар дюньясы» газетасында эки йыл эвельси басылган эди. О заман языджылар бирлигинде манъа бириси Билял Мамбет Акъмесджит шеэринде вефат эткенини айтты. Бу хаберни эшитмек мен ичюн пек агъыр эди. Лякин не япаджакъсынъ?! Сайт ичюн бу материалны берир экеним, онъа чокъ янъылыкъ кирсетмедим. Чюнки акъикый достум меним къальбимде даима яшайджакъ. Ойле дегильми?!

Русчадан терджиме эткен Медиха Мамбетова

Медениет ве санат

Садиха ЗИЯДИЧОВА,

Къырымтатар санаты музейи
музыка ве театр тарихы
болюгининь мудири

КЪЫРЫМТАТАР МУЗЫКА САНАТЫНЫ САКЪЛАП КЪАЛГЪАН УСТАЛАР

(Мамут Рефатовнынъ 155 йыллыгы
мунасебетинен)

Къырымтатар санаты музейининъ бир чокъ экспонатлары сырасында адлары бизим кунюмизге етип кельген озь деврининъ белли инсанларына менсюп миллий чалгы алетлерининъ уникаль нухаларыны сыкъ расткетирмезсиньиз. Бойле инсанларымыздан бири – белли чалгыджы, миллий музыка алетлерининъ устасы, халкъ оджасы, бестекяр Асан Рефатовнынъ бабасы, багчасарайлы чалгыджылар сюялесини тербиелеп етиштирген Мамут Рефатов (1860 - 1940). Бу сене онынъ 155 йыллыгы къайд этиле. Къырымтатар бестекяры Асан Рефатовнынъ бабасы Мамут Рефатов озь къорантасында беш баласынынъ эпсине халкъ музыкасына севги ашлап тербиелеген ве та балалыкъ чагындан оларны чешит музыка алетлерини чалмагъа огреткен. Лякин оларнынъ арасында музыканен буюк авесликнен огърашкъан Асан олгъан. Бу акъта онынъ къардашы Айше ханым бойле хатырлай: «Бабам чалгыджы, халкъ оджасы Мамут Рефатов бизим ильк музыка оджамыз эди, амма ичимизде энъ истидатлы Асан олгъаны та балалыгъымыздан билинип тура эди, бабам саз я да сантыр чалгъанда, онынъ янына келип, саз теллерини черткен пармакъларыны саатлернен сейир этип,

динълеп отура, сонъ эшиткенлерини йырлап текрарлай эди».

Музейимизнинъ фондларында Рефатовларнынъ аилевий архивинден бизим кунъгедже сакъланып къалган фотолар бар. Оларнынъ бириси айрыджа дикъкъатымызгъа лйыкътыр, чюнки о бутюн къоранта азаларынынъ музыкагъа, миллий санатымызгъа олган севгисини исбатлай. Фотонинъ меркезинде къоранта башы Мамут Рефатов сантыр иле, янында – эллеринде саз ве сантыр тутып отурган балалары.

Мамут Рефатов

М.Рефатовнынъ замандашлары къайд эткенине коре, бу къорантада даима эм халкъ музыкасы, эм де классик эсерлери яньгырай эди.

Чалгъыджылар сюлялесини девам эткен Решат ве Асан Рефатовлар шеэрнинъ медений омюринде фааль иштирак эткенлер. Айше ханымнынъ хатырлагъанына коре, агъа-къардашлар окъуган гимназияларында уфюрп чалынган чалгъы алетлер такъымыны тешкиль этелер. 16 яшында Асан оркестрнинъ капельмейстери ола, озю де бу оркестрде клернет чала. О йылларда Багъчасарай эалиси тамам шу оркестрнинъ иджрасында Асан Рефатов тарафындан ишленген къырымтатар нагъмелерини ильк кере динълей. Онынъ ёлбашчылыгында оркестр белли классик эсерлерини де иджра эте, бу – Дж.Вердининъ «Аида», «Травиата», «Кармен» операларындан парчалар, Бизе ве дигер Авропа бестекярларынынъ иджадындан музыка эсерлери. Багъчасарайда екяне олган уфюрп чалынган чалгъы алетлери оркестри шеэрде кечирильген бутюн медений тедбирлерде иштирак этип, шеэрлилернинъ севги ве сайгысыны къазана. Бундан да гъайры, Асан ве Решат бераберликте «Заваллы гимназист», «Татар тоюндан бир сахна» ве дигер пьесалар язалар ве махсус олар ичюн музыка яраталар. Бу пьесаларда озьлери де чешит роллерни иджра этелер.

Корьгенимиз киби, Рефатовларнынъ къорантасында бабасынынъ музыкагъа олган севгиси балаларына да синъе. Олар къырымтатар халкъ аваларыны авесликнен чалмагъа огренелер ве балаларда тувган музыкагъа олган севги профессиональ джеэттен омюр ёлуны сайламакъ меселесинде муим роль ойнай. Решат Къырым радиокомитетинде чалыша. Эфсаневий йырджымыз Сабрие Эреджепова «Меним энишли-ёкъушлы ве чечекли ёлларым» адлы китабында бу акъта шойле къайд эте: «Радиокомитетте чалышкъан-

Радио хадимлери ве кырымтатар халкъ йырджылары. Биринджи сырада солдан (отуралар): Зейнеп Люманова, Б.Муртазаева, Сабрие Эреджепова, Сара Берман, Асанова. Экинджи сырада: Тарнапольский, Эсире Шемьи-заде, Я.Шерфединов, В.К. Ханбекова, Решат Рефатов. Учюнджи сырада: Ш.Ислямова, Мемет Абселямов, Алиме Сулейманова ве башкъалары. 1932 с.

да манъа Мамут Рефатовнынъ къорантасы буюк ярдым косьтерди, хусусан комитетнинъ музыка редакторы олып чалышкъан Мамут аъанынъ уйкен оълу Решат».

Мамут Рефатов мирасынынъ муим къысымыны озъ эллеринен ясагъан халкъ музыка алетлери тертип эте. Кырымтатар музыка санатынен меракълангъан, озъ фаалиетини бизим

халкъ аваларыны огренмек, топламакънен багълагъан алимлерден бири Кырымда белли этнограф Аркадий Кончевский Мамут устанынъ чалгъан нагъмелерини язып алгъан. Бу эки инсаннынъ мунасебетлери самимий ве достане олгъаныны Мамут уста Кончевскийге багъышлагъан саз исбатлай.

Кечкен асырнынъ 20-нджи йылларында «Кырымнынъ йыр ве нагъмелери» макъалесинде Кончевский бойле яза: «Ал-азырда Кырымда эски халкъ аваларыны сийрек эшитмек мумкюн. Теэслюф ки, эски халкъ музыка алетлерининъ омюри де халкъ авалары киби сёнип бармакъта. Бильгениме коре, эски усталардан тек эки сазджы къалды, бу Тувакъ коюнден Керим уста ве багъчасарайлы Мамут Рефатов».

Замандашымыз Асан Бекиров, догъма Кучюк-Ламбат коюнден, омюр бою озъ халкъынынъ тарихы, медениетинен меракълангъан ве бунынънен багълы китап, эшьялар топлагъан инсанлардан бири. О озъ топламындан кырымтатар санат музейине бир къач музыка алетини эдие этти. Асан агъагъа Кончевскийнен танышмагъа да насип олгъан. Бу акъта о бойле хатырлай: «Инсаннынъ омюринде ойле тесадюфий корюшювлер ола ки, сонъ бунынъ тесирини бутюн омюр девамьнда дуясынъ. Кончевскийнен корюшювлеримиз акъылымда, юрегимде терен из къалдырды. Бу аджайип инсан иле мунасебетлеримиз керчектен де самимий эди ве достлугъымыз онынъ омюрининъ сонъуна къадар девам этти. О, бильгили инсан, истидатлы композитор, алим, рессам ве языджи эди. Оны даима буюк меракънен динълей ве айткъанларыны хатырымда тутмагъа тырыша эдим. Бизим танышлыгъымыз Кончевскийнинъ «Кырым-

татар эфсане ве риваетлери» («Легенды и предания крымских татар») китабындан башланды. Бу китап 1930 сенеси Москвада нешир этильген эди, мен оны 1960-нджы йыларнынъ башында сатын алдым. Бир къач вакъыттан сонъра муэллифнинъ адресини къыдырып таптым ве онъа бир мектюп яздым. О заман Кончевский Винница шеэринде яшай эди. Къаршылыкъ тез кельди. Бундан сонъ биз онынънен бир къач йыл девамында мектюплештик, сонъра учь кере Винницада онынъ эвинде мусафир де олдым».

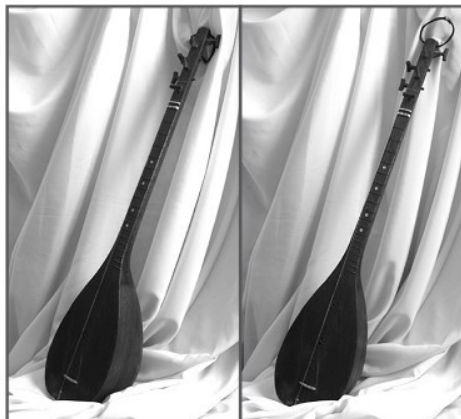
Бойле корюшювлернинъ биринде 1966 сенеси Кончевский Асан агаа озюнинъ «Къырым йырлары» («Песни Крыма») джыйынтыгъыны ве топламындан эскиден къалган къырымтатар саз, марамалар ве дигер эшьяларны багышлаган. Оларнынъ акыйкий къыймети бильген инсан олганы ичюн, о бутюн омюри девамында бу шейлерни мукъайтлыкънен сакълаган. «Озь вакътында буларнынъ эписини манъа къырымтатарлар багышлаган эди, – деп къайд эткен алим Асан ага иле сонъки корюшювинде, – энди оларны кене де халкъынъызга къайтарам». Бу сазларнынъ саиплери – Алушта районынынъ Тувакъ коюнде яшаган чалгъыджы ве йырджы Керим уста ве багъчасарайлы Мамут Рефатов.

М.Рефатов озь элдеринен ясаган сазны Кончевскийге 1916 сенеси багышлаган. Кончевский исе анги ерде яшаса да – Орта Асия, Кавказда, я да башкъа улькелердеми, о, сазларны даима озюнен алып юрген. Асан ага иле сонъки корюшювинден сонъ алим: «Къырымтатарлар илле Ватанына къайтаджакъларына мен эр вакъыт эмин эдим, бу экспонатлар къырымтатар медениетининъ дегерли бир парчасыдыр, олар халкъынъызга хызмет этмек керек», – деп озгъарган. Шуны да къайд этмели ки, Кончевский бир сыра къырымтатар халкъ чалгъыджыларынен таныш олган ве он йыл девамында о, 62 къырымтатар халкъ йырларыны нотага язып алган. Эдиге Дадай, Сеит Абла, Бекир уста, кезлеви Ибрет ве Айтулла Ка-

тыктар, акъмесджитли Айше Тайганская киби къырымтатар музыка санатынен огърашкъан инсанларымызнен Кончевский даима багъ тутмага тырышкъан. Онынъ ичюн де бу истидатлы чалгъыджы, алим къырымтатарлар арасында буюк сайгы ве урьмет къазанган ве халкъымызнынъ акыйкий достларындан бири олган.

Рефатовлар сюлялеси: ортада Мамут сантырджы, рефикъасы, кызы Айше; солдан Асан Рефатов, сагъдан Решат Рефатов

1987 сенесининь сентябрь айында «Къайтарма» ансамблининь сюрдюонликтен къайткъан сонъ Къырымда ильк концертлери кечирильген эди. Сентябрь 28 куню Джанкой шеэринде олып кечкен концерттен сонъ, Асан агъанынь анасы Алиме апте ансамблянинь бедийи ребери Февзи Биляловны эвине давет этип, Кончевский багышлагъан музыка алетлерини косьтерген. Оларны корип айретте кългъан Ф.Билялов бир

де-бир сазны «Къайтарма»гъа багышламаларыны риджа эткен сонъ, Асан агъа Керим устанынь сазыны эдие эткен. Бу аджайип сазнынь устюнде богъдай къадар 120 эльнар боюнджакълары тизильген йипек йип асылы тура. Февзи Биляловнынь вефатындан сонъ йырджынынь рефикъасы Ленияр Якъубова сазны Къырымтатар санаты музейине багышлай. Бир аз вакъыттан сонъра Асан агъа Мамут Рефатовнынь сазыны да музейге эдие эте. Ал-азырда айны шу музыка алетлери музей фондларынынь энъ къыйметли экспонатларындан бири сайыла.

Сталиннинь зулум режими Рефатовлар къорантасыны да дикъкъаттан четте къалдырмагъан. Эсли-башлы Мамут уста огулу Решатнен махкъом этилип, Сталин лагерьерине ёлланылгъан ве чокъ йыллар девамында азап чекип яшагъанлар. «Чорабатыр» адлы биринджи къырымтатар операсынынь муэллифи Асан Рефатовнынь да омюри фаджиалы екюнлене. 1937 сенеси ботен къабаатлавлар нетиджесинде о да олюм джезасына укюм этилип атыла. Бестекярынынъ татасы Айше ханым 1979 сенеси хатырлавлар дефтеринде бу акъта бойле яза: «Сталин террорына огърамагъан олса, Асан даа не къадар аджайип эсерлер ярата биле эди!»

Замандашларымызгъа бу аджайип санатчылар сюлялеси аятындан бир парчасыны бильдирер ве бугунь Мамут устанынь адыны анъар экенмиз, бу ерде кене де А.Кончевскийнинь сёзлерини кетирмек истер эдим: «Къырымнынъ халкъ йырджылары, чалгъыджылары, эски йырларны сакълап къалгъан инсанлар пек аз къалаята, тек бир къач инсан демек мумкюн. Олар да къалмаса, демек халкъ яратыджылыгъы бутюнлей пайып оладжакъ». Бунъа ёл бермемек ичюн, осип келейткъан несильни озъ тамырларына, медениетине, тарихына севги ашлап тербиелемек керекмиз.

(Фотолар Къырымтатар санаты музейининь фондларындан алынды)

Русчадан терджиме эткен Зельфира МУТАЛУПОВА

Эдебий ве медений алякълар

Ахат САЛИХОВ,

Тарих илимлери намзети. Русие Илимлери
академиясы Уфа ильмий меркезининь
тарих, тиль ве эдебият институты

БАШКЪЫРТ ВЕ КЪЫРЫМТАТАР ХАЛКЪЛАРЫ АРАСЫНДА МЕДЕНИЙ, ЭДЕБИЙ АЛЯКЪЛАР (XIX асырнынъ сонъу ве XXI асырнынъ башы)

Башкъырт ве къырымтатар халкъларынынъ арасында алякълар асырлар девамында сыкъ олгъан. Амма бунъа бакъмадан, бу къардаш халкъларнынъ медений ве эдебий багълары махсус огренильмеген. Бу мунасебетлер XIX асырнынъ сонъунда ве XX асырнынъ биринджи къысмында насыл олгъаны о девирнинъ матбуатында айдынлатылгъан.

Башкъырт зиялылары И.Гаспринскийнинъ маариф саасында алып баргъан фаалиетине буюк дикъкъат айыргъанлар. Башкъырт халкъ эдебияты тарихынынъ муэллифлери къайд эткенине коре, башкъыртлар И.Гаспринский ве Г.Баязитовнынъ пантюркизм мефкуресининъ пассив девамджылары олгъан. Белли башкъырт алими А.Тоган исе XX асырнынъ башында эмджеси Хабибназар Утякининъ медресесинде тасиль алгъан вакъытлары акъкъында хатырлар экен, эмджеси «Терджиман»нынъ чыккып башлагъанынен газетанынъ даимий окъуйыджысы олгъаныны къайд эте. «Терджиман» Идель-Урал боюнда гъает мешур олгъаныны бу регион матбуатында басылгъан макъалелер исбатлай.

Башкъырт алими Мухаметсалим Уметбаевнинъ Къырымда косътерген фаалиети гъает меракълыдыр. 1887 – 1889 сенелери о, терджиман оларакъ Русие Ички ишлер назирлигининъ вакъуф комиссиясында чалышкъан. Башта Санкт-Петербург шеэринде келип, сонъра Къырымгъа ёлланылгъан, бир къач йыл девамында мында

М. Уметбаев

яшаган ве чалышкан. Эдебий истидатынын саиби шаир, алим М.Уметбаевнин иждаында Кырым мевзусына багышланган сатырлар да бар. Алимнин шахсий фонды Уфа ильмий меркезинин ильмий архивинде сакланып калган ве алимнин тарих ве лингвистик бильгилери эсасында язылган. М.Уметбаевнин мектюплеринде Гаспринский иле корюшювлери, Кырымнын джами, дюрбелерини зиярет эткени аккында тариф этиле. Шуны да айрыджа кайд этмелики, белли рус шаири А.Пушкиннин эсерлерини ве шу джумleden «Багчасарай чешмеси» («Бахчисарайский фонтан») поэмасыны тюркий тиллерге терджимесини ильк оларак башкырт ве кырымтатар мутехассыслары япкан. 1899

сенеси Петербург шеэринде бу джыйынтыкны нашир Осман Акчокраклы дердж эткен, 1901 сенеси исе Къазанда – Мухаметсалим Уметбаев.

Уфа шеэриде ерлешкен «Галия» адлы янъы усуллы медреседе тасиль алганлар сырасында Кырымдан кельген студентлер де бар эди. 1916 сенеси медресенин 10 йиллыгы кайд этильгенде, олар озь окув юртуна Брокгауз ве Ефроннын чокь джылты лугатыны эдие эткенлер. Белли ки, Уфа китапханелеринде Кырымдан махсус кетирилген китаплар да бар.

Кырым ве башкырт депутатлары Русие Девлет Думасында бераберликте чалышканлар. Мисаль ичюн, 1907 сенеси Кырым мусульманлары адындан Таврия губерниясынын депутаты Решит Медиев Думада чыкыш япканда кырымтатарларнын джемаат топраклары аккында сёз юрсете ве бу меселе башкыртларда насыл алда олганыны айрыджа кайд эте. Онын сеслендирген малюматларына коре, Кырымда 600000 десятин кырымтатар кой джемаатларына аит топраклар ве 200000 десятин вакъуф топракларындан XX асырнын башында тек 79000 десятин топрак калган. Калганлары мемурлар тарафындан хырсызланган. Башкыртларнын тарихындан мисаллер кетирер экен, Р.Медиев Башкыртистанда да айны бойле вазият олганыны кайд эте ве кыска вакыт девамында мында башкырт халкынын 1500000 десятин топрагы хырсызланганы аккында сёз юрсете. Бойлеликнен, Таврия губерниясынын депутаты Русиенин чокь миллетлерини

мерахландырған топрак меселеси боюнджа махсус чыкыш япкан.

Ихтимал, Февраль инкылябындан сонъ айны топрак меселеси башкырт ве кырымтатарлар ичюн озъ мукъаддератларыны тайин этювине бир себеп олгандыр. Буны Тюркиенинъ матбуаты да исбатлай. 1917 сенеси бу акъта «Тюрк юрду» меджмуасында «Кырымтатар ве башкыртларнынъ мустакиллиги» серлевалы макъале басыла.

Башкыртларнынъ топраксыз кялувы олар инкылябда ве граждандлар дженкинде фааль иштирак этмесине бир себеп олгандыр. 1919 сенеси Совет акимиятининъ тарафына кечкен башкырт ордулары Петербург шеэрини Юденичнинъ ордуларындан кюрчаламак ичюн бу шеэрге ёлланалар. Петербургда ерлешкен белли кырымтатар джемаат эрбабы Ильяс Бораганскийнинъ басмаханесинде махсус башкырт атлылар дивизиясы ичюн «Салават» адлы газетасы нешир этиле. Басмаханеде башкырт аскерлери чалыша. 1917 сенесинедже Бораганскийнинъ басмаханесинде тюркий халкларнынъ медениети ве тарихынен баглы бир сыра китаплар джердж олуна. Мисаль ичюн, 1909 сенеси белли кызах шаири Абай Кунанбаевнинъ ильк джыйынтыгы, русиели шаркышынасларнынъ китаплары айны мында дюнья юзюни коре. Ватанына кяйтмагъа имкяны олмагъан И.Бораганский басмаханесини Башкыртистаннынъ Стерлитамак шеэринде кочюре. Бу акъта А.Тоган озъ «Хатырлавлар»ында кяйд эте. Башкыртистангъа кельген сонъ И.Бораганский мында кене де нешриятнен баглы ишлернен огъраша. Бир кьач вакыттан сонъ о, Уфа шеэринде коче ве яшы 72-ге кельгенине бакъмадан, озъ фаалиетини айны бу ёнелиште девам эте. Озъ ишине буюк мемнюниетликнен янашкан И.Бораганский: «Эгер меним юмюрим даа 50 йыл девам этсе эди, севимли ишиме даа зияде берилип чалышар эдим», деп кяйд эте. 1924 сенеси «Янъы юл» меджмуасында И.Бораганскийнинъ омюри ве фаалиетине багышлангъан «Нешрият алеминде 50 йыллык фаалиет» серлевалы макъале дердж олуна. Бойлеликнен, кырымтатар халкынынъ белли огълу И.Бораганский Башкыртистаннынъ нешрият ишлери инкишаф ёлунда терен из кялдырган.

XX асырнынъ йигирминджи сенелеринде башкырт эдебиятында Кырымгъа багышлангъан бир чокъ ширий эсерлер дюнья юзюни коре. М.Гяфури, М.Хая, С.Кьудаш, Х.Карим, Ш.Адгам киби шаирлернинъ шиирлери «Октябрь» эдебий меджмуасында (шимди «Агидель») дердж олуна.

Кырым мевзусына багышлангъан эсерлерни Башкыртистаннынъ ильк халк шаири Маджит Гяфурунинъ иджадында да расткетирмек мумкюн. 1922 сенеси о, Кырымда тедавийленген ве «Кырым гуллери», «Деньиз ялысында», «Ёлда» киби эсерлерни яраткан. Шаирни айретте кялдырган Кырымнынъ табияты

онынъ иджадына бир сильтем олган ве даа бир сыра янъы шиирлер язмагъа ильхамландыргъан. «Денъиз ялысында» шииринде денъизни ильк сефер корьген инсаннынъ дуйгъулары акс этиле. Шу вакъыт М.Гъафури къорантасынен Къырымгъа кочьмеге де истеген. Бу акъта шаир Сайфи Кудаш «Маджит Гъафури акъкъында хатырлавлар»ында къайд эте.

1939 сенеси С.Кудашнынъ «Къырым эскизлери» («Крымские эскизы») адлы шиирлер джыйынтыгъы дердж олуна. «Дюльбер ташлар», «Къара козьлю», «Яз ве къыш» киби шиирлеринде Къырым табияты шерешлендириле ве къырымтатарларнынъ фольклорындан алынган «Арзы къыз»нынъ ады да аныла.

Башкъырт шаири С.Кудаш та 1930 – 1932 сенелери язган «Къарт семетдеш» адлы эсеринде Къара денъиз ялысында сеяхатта булуныр экен, бир къырымтатар къарт адамынен расткельгенини тариф эте. О инсан «Шейтан ве кешиш» эфсанесинде рахип ве дюльбер къыз Гюльнар арасында олган севги Симеизде бир къая адландырымасына себеп олганы акъкъында этрафлыджа айтып бере. Бу шиирде атеизм сиясетининъ тесири дуюла ве къараманлар арасында динге къаршы субетлер алып барыла. Эсернинъ экинджи къысмы толусынен атеизм заманына уйгун шекильде язылган.

С.Кудаш «Эльвида, денъиз» шииринде мында даа бир кере къайтмакъ истегини бильдире. Бундан да гъайры, «Къырым бедий эдебияты» макъалеси белли къырымтатар шаирлерининъ базы эсерлерининъ терджимеджиси де онынъ къалемине менсюптир. Къырымтатар эдебияты тарихы акъкъында сёз юрсетер экен, С.Кудаш къырымтатар языджыларындан Умер Ипчиден гъайры, ич кимсе пролетар инкъиялына къолтутмагъаны ве оларнынъ чокъусы «Миллий фиркъа» ёлунен кеткенлерини къайд эде. О янъы драматургиянинъ тикленмесинде Къырым Языджылары бирлигининъ реиси, драматург И.Тарханнынъ «Уджюм» пьесасы, У.Ипчи ве Р.Тынчеровнынъ сана ичюн язылган эсерлерининъ эмиети буюк олганыны къайд эте. А.Дерменджи, Ы.Къадыр, Д.Гъафаров, Э.Шемьи-заде, А. Алтанълы ве Ф.Аким киби къырымтатар языджы ве шаирлерни о гъает истидатлы ве фаалиетли деп сая. Язып башлагъанлар сырасында А.Алим, М.Сулейман, Т.Усеин, Ш.Алядин, Ш.Усманнынъ адларыны аныа. Чобан-заде, Одабаш, Лятиф-заде, Айвазов киби языджылар «Миллий фиркъа» тарафдарлары олганыны анылата ве «янъы эдебиятнынъ» инкишафына къаршы чыккып, тиль меселесинде къырымтатар тилине интернациональ сёзлерни кирсетмесине къаршы олганларыны бильдире.

С.Кудаш къырымтатар эдебиятында тенкъидий эсерлер ве Къырым Языджылары бирлигининъ озь матбуаты олмагъаныны айрыджа къайд эте ве эсерлернинъ бедий севиесини арттырмакъ кереклиги акъкъында айта. С.Кудашнынъ макъалесине иляве оларакъ Э.Шемьи-заденинъ «Днепрельстан» поэмасынынъ «Ёлда» адлы бир

парчасы, О.Амитнинь «Бу бизим майыс» шиири, Ы.Къадырнынъ сёзлерине Я.Шерфединов тарафындан язылган «Къызыл аскер маршы» ве «Мектеп маршы» дердж олуна.

1937 сенеси Э.Шемь-заденинь «Эки шиир» адлы эсери дердж этиле. Бу шиирлерде бир эмекчи иш кунюнинь сонъунда озь севгилисинен корюшмеге истегени тарифлене.

Белли шаир, Башкъыртистаннынъ ильки эдебий мукяфаты адыны ташыган Саям Галимов 1939 сенеси «Эвлят» поэмасыны яза. Шаирнинъ вефатындан сонъ поэма «Октябрь» эдебий меджмуасынынъ бир къач санларында басыла. Эсернинъ баш къараманлары эмекчилер Сайдель ве Зайнап бир-бирини севелер. Поэмада оларнынъ арасында олган мунасебетлер, къоранталары, ишлери акъкъында этрафлыджа икье этиле. Аятларынынъ агъыр кунълеринде чалышкъан ерлеринден олар Къырымнынъ бир шифаханесине ёлланма алалар. Оларнынъ сеяхаты, «Артек» лагерине раатланмагъа кельген балалар иле корюшювлери поэманынъ 15-нджи къысмында къайд этиле.

Баймак эдебий тегерегининъ иштиракчиси, янъы язып башлагъан шаир Ш.Адгамнынъ «Севастополь» адлы шиирлер сечимине «Поезда», «Севастополь», «Къара деньиз», «Тизильген фикирлер» шиирлери кирсетильген. Башкъырт шаири Ханиф Карим Къырымны зиярет эткен сонъ язган «Деньиз ялысында» шииринде Къырым манзараларыны, озь теэссуратларыны акс эттире. Бу мевзуны дигер башкъырт шаирлерининъ иджадында да расткетирмек мумкюн.

1929 сенеси Башкъырт театрининъ белли артисти В.Муртазин кырымтатар театrine багъашланган очерк яза. Бу макъаледе берильген малюматларгъа коре, 1926 сенеси Къырымтатар театринде артист оларакъ С.Байкина чалышып башлай. Театрнинъ репертуарына халкъ тарихы ве медениетинен багълы Къырымда иджат эткен муэлифлернинъ ве терджиме этильген эсерлер эсасында яратылган пьесалар кирсетильген. Театр янында чалышкъан студияда 30 инсан иштирак эте, Къазан театр техникумынынъ мезуны яш режиссёр Халитовнынъ ёлбашчылыгында тегерек иши алып барыла. Башкъырт театри Къырымда гастроллернен булунганда кырымтатар театрининъ директоры У.Ипчи белли кырымтатар джемаат эрбабы Вели Ибраимовнынъ фаалиетини къаралап язган спектакли устюнде чалыша эди. В.Муртазин музыка тасиль мевзусына да дикъкъат айыра. Эки яш профессиональ музыка тасилини алмакъ ичюн махсус Москвагъа ёлланыла. Бундан да гъайры, кырымтатар халкъ аваларынынъ бир къысмы ноталар шекилинде язып азырлана.

Башкъыртистан ве Къырымда кинематография инкишафыны тенъештирсек, Къырымда бу саада ишлер даа фааль алып барылганыны къайд этмек мумкюн. Къырымда чекильген «Алим» адлы фильм Башкъыртистан сейирджилерининъ буюк севгисини

къазангъан фильмлерден бири сайыла. Баш роллерден бирини ойнагъан артист сонъундан Москвадаки студияда чалышкъан.

Къырым ве Башкъыртистан зиялылары да эр даим багъ тутмагъа тырышкъанлар. 1935 сенеси ноябрь 18-де «Башкъыртистан» газетасында Акъмесджит ильмий-теджкикий институтынынъ хадими К.Джаманакълынынъ «Къырымтатар совет эдебиятынынъ инкишафы» серлевалы макъалеси дердж олуна. Бу макъаладе 1928 сенеси «Илери» ве «Окъув ишлери» меджмуалары этрафында бирлешкен къырымтатар зиялыларынынъ фаалиети къаралана. Бунынънен бераберликте белли къырымтатар шаирлери Чобан-заде ве Лятиф-заденинъ ресимли шиир джыйынтыклары акъаретлене. Бу джыйынтыклар Къабилов муаррирлигинде Гъафаров, Мусаннов, Фетислямов тарафындан тертип этильген ве 1934 сенеси эдебият боюнда окъув программасына кирсетильген. Мусаннов ве Къабиловнынъ неширджилик саасында косьтерген фаалиетине Джаманакълы менфий къыймет кесе. «Окъув ишлери» меджмуасында дердж этильген А.Сабрининъ «Бизим шаирлер» макъалесине де айны бойле къыймет кесиле. Бу макъаладе муэллиф совет девиринден эвель иджат эткен язиджыларнынъ эсерлерини огренип, олардан теджрибе алмакъ кереклиги акъкъында сёз юрсете. Лятиф-заденинъ И.Гаспринский нешир эткен «Терджиман»нынъдан орьнек алмакъ керек киби чагъырувларыны къаралай. Бунынънен бераберликте, «энь буюк совет язиджысы» Умер Ипчининъ фаалиети акъкъында энь эйи фикирлер бильдире. «Вахъия» повестинде ве «Душман» пьесасында о ишчилер ичюн айдын аят къургъан партияны шерефлей.

Коллективлештирюв йыллари И.Аблякимнинъ шахсий ходжалыкъ джемаат ходжалыгындан устюн олгъаныны косьтерген «Куртчы Бекирчик» адлы китабы дердж этиле.

1932 сенеси къырымтатар эдебиятында социалистик реализми эп илерлешкени акъкъында фикирлер даркъатыла ве У.Ипчи, И.Тархан, Р.Тынчеров киби муэллифлернинъ иджады мисаль оларакъ кетириле. Шемьи-заденинъ «Днепрельстан», Алтанълы, Ы.Къадыр ве Джавтобелининъ лирик эсерлерине юксек къыймет кесиле. Ш.Алядин, М.Сулейман, О.Амир, А.Алим, Т.Усеин, И.Амиров, Я.Умеров, И.Акъманайлы, М.Джаманакълы киби яш язиджыларнынъ иджадынен буюк умуьтлер багълана.

1927 сенеси Бакуда дюнья юзюни корьген белли къырымтатар алими Б.Чобан-заденинъ «Тюрк-татар диалектологиясы» китабында, муэллиф тюркий тилерге къыймет кесер экен, башкъырт тилининъ эмиети акъкъында да сёз юрсете ве «Башкъорт аймагы» меджмуасындан алынган фольклор мисаллери кетириле. «Янъылыкъ» башкъырт меджмуасында (1928, №14) Чобан-заденинъ «Яналифнинъ (янъы уруфатнынъ омюрге кечирилюви) еньишлери ве опонде тургъан макъсатлары» серлевалы макъалеси дердж этиле.

«Янъылыкъ» БАССР ЦИК янынъда янъы элифбе меркезий комитетининъ органы ола. Меджмуанынъ саифелеринде Къырымнен багълы макъалелерни де сыкъ-сыкъ расткетирмек мумкюн. Мисаль ичюн, 1929 сенеси чыкъкъан меджмуанынъ единджи санынынъ огъапыда И.Гаспринский язлыкъ эвинде олгъанда чекильген фото дердж олуна. Шу санда Г.Гузаировнынъ «Къырым» макъалеси Къырым манзаралары ве къырымлыларнынъ фотолары иле басылгъан. Муэллифнинъ янъы окъув йылындан башлап къырымтатар мектеплери толусынен латин уруфатына кечкени, янъы элифбеде энди 50 бинъ китап дердж этильгени, янъы элифбе достларынынъ тегерегинде 20 бинъ

«Янъылыкъ» меджмуасы

инсан иштирак эткени акъкъында икяе этиле. Туризмнен багълы меселелерни айдынлатар экен, Гузаиров: «Къырым пек дюльбер бир ер, амма сеяхатларнен багълы проблемалар даа чезильмеген... татар ве башкъыртларны да сийрек расткетирмек мумкюн», деп къайд эте. О, Къырымда туризм севиесини юксек дереджеге котермек ве бунынънен багълы бильгилерни инсанларгъа синъдирмек кереклиги акъкъында айрыджа тариф эте.

«Янъылыкъ»нынъ 9-10-нджы санларында Зайни Баяннынъ «Меним джумхуриетлерим» адлы ширий сечими дердж этиле, сонъки «Къырым» шири Къырымгъа багъышланып язылгъан. Меджмуанынъ шу санында онынъ «Акъяр йыры» шири де окъуйыджыларнынъ дикъкъатына авале этиле.

Къырым Джумхуриетининъ 15 йылыгъы мунасебети иле 1935 сенеси ноябрь 15-те «Башкъортостан» газетасында А.Ихсаннынъ «Къырымтатар бедий эдебияты акъкъында» макъалеси дердж олуна. Муэллифнинъ фикириндже, социалистик инкъилябындан эвель къырымтатар эдебияты сарай ве буржуа эдебияты олгъан. Янъы эдебият Къырымда XX асырнынъ башында Совет акимиети тикленген сонъ пейда олгъан. Языджылар бирлигининъ реиси, «Уджюм» пьесасынынъ муэллифи И.Тархан бу девирнинъ эдебиятында энъ корюмли векили, деп къайд эте муэллиф. Бунынънен берабер, У.Ипчи, Д.Гъафаров, Э.Шемъи-заде, А.Дерменджи, Ы.Къадыр, Джавтобели, Алтанълы, А.Алим, М.Сулейман, Т.Асанов киби языджыларнынъ иджадына А.Ихсан юксек къыймет кесе.

Дигер миллий эдебиятларда олгъаны киби, XX асырнынъ 30-нджы сенелери къырымтатар эдебиятында терджиме эсерлери пейда олып башлай. М.Горький, А.Серафимович, Л.Толстой,

М.Сервантес, Л.Синклер, Б.Житков, И.Новиков, Н.Некрасов, Г.Мопассан, Дж.Лондон киби яздыжыларнын эсерлери кырым-татар тилине терджиме этиле. «Янъылык» газетасында У.Ипчининь «Сталин аркъадашкъа» шиирининь А.Ихсан тарафындан япылган терджимеси дердж этиле.

1927 сенеси Кырымда раатланган бошкыртистанлылар мында олган зельзеленинь шаатлары олалар. Олардан бири Э.Мустафин «Кызыл Башкирия» газетасында дердж этильген «Алупкада шу гедже» макъалесинде бу вакъианен багълы хатыр-лавларынен пайлаша.

XX асырнын 30-нджы сенелери башкырт-кырымтатар медений, эдебий багълары эксилеп бара. Ихтимал, миллий зиялылар репрессияларга огърагъаны бунъа себеп олгандыр. Экинджи Джиан дженки вакътында Башкыртистаннын эдебий аяты сакинлеше. Бир къач йыллар девамында 1946 сенесинедже «Октябрь» адлы башкырт яздыжыларынын эдебий меджмуасы дердж этильмей. Ихтимал, бу себеплерден Башкыртистан ве Кырым арасында олган эдебий алякъалар бир аз токъталып къала. 1944 сенеси кырымтатарлар озь Ватанындан сюргюн этильген сонъ бу багълар бутюнлей кесиле демек мумкюн.

Тек XX асырнын сонъунда медений багълар янъыдан тикленип башлай, амма олар даа зайыф эди. XXI асырнын башында бу багълар эп къавийлешмекте. Кырымдан кельген артистлер Уфада кечирильген халкъара фестиваллерде иштирак этелер. Мисаль ичюн, 2010 сенеси «Урал моно» адлы музыкалы халкъара фестивалде Кырымдан «Бельбек» ансамбли Гран-при мукафатыны къазанды. «Туганлык» адлы тюркий халкълар театрлерининь халкъара фестивали черчивесинде кечирильген ильмий конференцияларда Кырымтатар театрининь тарихынен багълы марузалар сеслендирильди.

«Агидель» адлы башкырт эдебий меджмуасында шаир Шакир Селимнинь шиирлери дердж этильди. 2012 сенеси айны шу журналда Б.Чобан-заденинь 120 йыллыгы мунасебети иле алимнинь шиирлери ве онынь омюри ве фаалиетине даир макъале дердж олунды.

Бойлеликнен, XIX асырнын сонъундан башлап XX асырнын 30-нджы йылларынын сонъундаже башкырт ве кырымтатар халкълары арасында медений ве эдебий алякъалар эп инкишаф этип кельмекте. Советлер акимieti йылларында яздыжылар тарафындан озь девирининь мефкуресине хас эсерлер яратылган. Экинджи Джиан дженки ве сюргюнликтен сонъ бу медений багълар кесиле. Тек XX асырнын сонъунда эки къардаш халкъ арасында олган багъларны янъыдан къурмагъа ёллар ачыла.

Рус тилинден терджиме эткен З. МУТАЛУПОВА

Хатырлавлар

БАБАМ, МЕМЕТ НУЗЕТ, АКЪКЪЫНДА БИЛЬГЕНЛЕРИМ

Белли кырымтатар шаири, публицист ве языджы Мемет Нүзетниң терджиме-ийалына базы бир тюзетювлер кирсет-мек макъсады иле мен, Нияль, Мемет Нүзетниң екяне эвляды оларакъ, бутюн зиялыларымызгъа риджада булунмагъа меджбурым.

Эпимизге белли ки, Мемет Нүзетниң догъып, яшап, окъуп, иджат эткен вакъыты пек агъыр олгъан. Бу инсан акъкъында ол-сун газеталарда, олсун меджмуаларда чокъ язылып кельмекте. Лякин онынъ терджимеийалында базы янълышларгъа ёл бериле. Олар неден ибарет?

Биринджиден, онынъ догъган йылы 1888 сенеси, бу догъру, айы март 13 косьтериле, бу исе янълыш. Догърусы – апрель 21. Догъган ери исе Айдаргъазы дегиль де, Багъчасарай уездининъ Гулюмбей коюдир. Бу изаатларны манъа бабамнынъ къыз къардашы Нурие алам айтып, яздырып къалдыргъан эди.

Бабам, яни Мемет Нүзетниң сюлялеси Кезлев уездининъ Садыр коюнден башлана. Онынъ къартбабасы аджы Сейтхалил бей, анасы Уркъие ханым Садыр коюнден олалар. Оларнынъ аилесинде учъ огълан бир де къыз осе. Огъланларнынъ буюги Шейхислям Челеби осип, буюп, эвленюв чагъына кельгенде, бабасы Сейтхалил бей буюк огълу Шейхислямгъа Гулюмбей коюнден топракъ сатын ала да, анда эв къурып, оны анда эвлендире. Келин исе Къачы боюнынъ шейхи Селямий шейхнинъ кызы Сафие Султан ола. Олар Гулюмбей коюнде бир къач йыл яшап, эки балалы олалар. Языкъ ки, учюнджи баласына кельгенде, Сафие Султан ханым локъс-лыкътан вефат эте. Гулюмбейде догъган балалар Мемет Челеби

ве Мерьем эди. Осип буюген сонъ меним догъмуш алам Мерьем Абдураман Къыдри-заденинъ омюр аркъадашы ола.

Бойлеликнен, эки баланен тул къалган Шейхислям Челеби Кезлев уездине къайтып келе де, бир койни, яни пек тюшкюн алда олган Айдаргъазы коюни озъ имаесине ала да, анда эв къурып, кене эвленмеге меджбур ола ве къалган он баласы Айдаргъазы-да догъып, оларнынъ тек беши къартлыкъ яшыны коре. Шейхислям Челебининъ къорантасы яшайыш девамьнда чокъ зорлукълар чекип яшай. Озюнинъ исрарлы пайрети иле багъ-багъча етиштире, айван асрап баягъы мал-мулькке саип ола да, байлар сырасына кире ве о, Айдаргъазы коюнде энъ итибарлы адамларнынъ бири ола. Балалар оселер, окъуйлар, амма янъы Совет акимieti кельген сонъ, бу къорантанынъ яшайышы бутюнлей бозула, бербат ола.

Бабам, яни Мемет Челеби осе, окъуй, атта Багъчасарайдаки Зынджырлы медресени де битире. Яваш-яваш оджалыкъ фаалиетинден башлап, атта шиирлер де яза. Бельки де о, кой баласы олганы ичюн, кой яшайышы оны зияде меракъландыра ве джелъп эте. Ве о, бутюн иджадыны кой аятынен, халкъымызнынъ о вакъыттаки вазиятини шимдики несильге бильдирмек ичюн язып къалдыра. Оны тез арада шаир деп таныган сонъ, о озюне Нузет тахаллюсыны ала да, шаир Мемет Нузет адынен анъылып башлай ве бу кунге къадар шаир, яызджы ве публицист оларакъ таныла.

Мен кене бабамнынъ, яни Мемет Нузетнинъ яшап кечирген аятына къайтам. 2003 сенеси Мемет Нузетнинъ «Къырымнынъ чёлъ аятындан» серлевалы китабы онынъ язып къалдырган къолязмасы эсасында тертип этилип, китап шекилинде бастырылды. Бу китапнынъ чыкъмасына ве онынъ узеринде чалышкъан инсанларгъа мен озъ минетдарлыгъымны бильдирип, сагъ олуныз дейим. Китап пек дюльбер шекильде чыкты ве чокъ инсанлар онынъ саиби олып, севип окъуйлар. Аля бугунъ сатып алмагъа сорагъанлар чокъ. Амма чокъ языкъ ки, муэллифнинъ терджимеийалында чокъ янълышлар бар. **Месея, онынъ догъган кою Айдаргъазы дегиль де, Гулюмбейдир, айы исе март 13 дегиль де, апрель 21-дир. Бу тюзетювлер онынъ къардашы Нурие аламдан къалма изаатлардыр.**

Мемет Нузет омюр девамьнда олган-оладжагъы 46 баарьни корип етиштирди. Бу вакъыт ичинде онъа учъ кере эвленмек сырасы келе. Биринджи эвленюви узакъ олмай. Омюр аркъадашы бир къызчыкъны догъура ве чокъ вакъыт кечмей, агъыр хасталанып кечине. Анасынынъ артындан о сабий бала да рахметли ола. Ады Нияль экен. Вакъыт кечип Мемет Нузет бир даа эвленмеге меджбур ола. Бу кереси о, аиле къурып, эки огълангъа баба ола. Оларнынъ бири-си 1922 сенеси догъган Юсуф, экинджиси 1924 сенеси догъган Фарукъ эди. Амма бир къач йылдан сонъ бу балаларнынъ анасы Фера ханым да верем хасталыгъына огърай ве чокъкъа бармай вефат эте.

Бу вакытта энди КГБ хадимлери Мемет Нузетнинъ изине тюшип, анда-мында къувып башлагъан экенлер. О, эки огълан баланен яшагъан ерини терк этмеге меджбур ола ве Байдар вадийсининъ койлеринде ерлеше ве анда оджалыкъ эте. Чокъкъа бармай Мемет Нузетке кене яшагъан ерини деньиштирмеге сыра келе. Бу кереси о, Куйбышев районы-

Нияль Мемет кызы Нузет (Хайрединова)

нынъ Коклуз коюне келип ерлеше. Оны мектепке оджа оларакъ къабул этелер ве яшамакъ ичюн бир эвден онъа ода да берелер. Бу койде ерлеше, амма яшайышы эп агъырлаша. Бир озюне эки огълан баланы асрамакъ кет-кете къыйынлаша. Онынъ бу агъыр эхвалыны онынънен чалышкъан Амит оджа корип, пек аджына ве оны бир даа эвлендирмеге къарар бере ве бу меселени озъ бойнуна ала. Бу бекленильмеген бир меселеге Мемет Нузет бир кереден разылыкъ бермей, чюнки о, эки балалы тул эр киши олгъаныны назарда тутта.

Насыл олса да, Амит оджа оны бир сёзге кетирип, разылыкъ ала ве олар берабер Янджу коюне ёл алалар. Бу койде Амит оджанынъ досту Смаил Челеби яшай экен. Онынъ исе бою еткен даа эвли олмагъан кыз къардашы Мерзие ханым бар экен. Олар бу койге сыкъча къатнап башлайлар. Мемет Нузет сёзге уста, азыр джевап, шиир язмагъа ве кемане чалмагъа уста инсан олгъаныны корип, Мерзие ханым оны пек бегене. Амит оджа бу ханеге насыл муратнен кельгенини айткъан сонъ, бу эки инсан бири-биринен эвленмеге разылыкъ берип, 1932-33 сенелери ачлыкъ йыллары олгъанына бакъмадан, никяхнен эвленелер ве Коклуз коюнде яшап башлайлар. 1933 сенеси декабрь 1 куню эки огълан олгъан айледе бир де кызчыкъ догъула. Адыны Нияль къоялар. Бу, эльбет, меним.

Мемет Нузет Коклуз коюнде яшап, чалышыр экен, оны этрафтаки койлернинъ сакинлери де севиپ-сайып урьмет эткенлер ве эр бир мерасимге давет эте экенлер. Бу инсан не къадар анда-мында къачакълап кочип юрмесин, оны бош къоймайып, эр ерде тапып, изине басып, ёкъ этмеге тырышкъанлар. Анам сагъ-селямет олгъан заман хатырлавларына коре, Мемет Нузет, яни бабам, бай баласы оларакъ, акимиятке чокъ бойсунмагъан. 1934 сене майыс байрамы акъшамына оны давет эткенлер. Бабам санки дуйгъан,

бильген киби, ред этеджек ола, амма оны меджбурий алда алып кетелер. Гедженинь бир маалинде оны агьыр алда Янджуда Смаил Челебининь азбарына кетирип ташлайлар. Смаил Челеби меним дайым эди. Бабамнын агьыр алыны корьген дайым, оны тез-тез Коккоз хастаханесине алып бара. Анда бабам бир сутка эзсиз алда ята ве майыс 2-де кечине. Экимлернинь о вакьытта айткъанларына коре, оны зеэрлегенлер. Бабамны, яшагъан кою Коклузгъа кетирип, бу койде де дефн эткенлер.

2008 сенеси анда барып, бабам дефн этильген эски мезарлыкны кыдырдым. Амма анда бир мезар обачыгыны корьмедим. Юсуф ве Фарук агьаларымны озь козюмнен корьмедим, чюнки бабамнын вефатындан сонъ, оларны алаларым келип, алып кеткенлер. Перасе татамнын изаатына коре, олар санки экиси де дженкке кетип эляк олгъан. Ёкъ... Тек Юсуф агьам дженкте олгъан ве о андан къайтмагъан. Онынъ такъдири кимсеге белли дегиль. Фарук агьам исе дженкте иштирак этмеген ве Айдаргъазы коюнден ич бир якъкъа кетмейип, 1944 сенеси 18 майыста бутюн халкъымызнен бераберликте сюрюн этильген. Ёлда кеткенде поезд бир озен янында токътай. Вагоннынъ къапысы ачылгъанда, эр кес сувгъа чапа. Фарук агьам да озенге чапа да, поезд кочкенде къайтып джемааткъа къошулмай. Белли ки, онынъ такъдири о ерде къала. Бу малюматны, мен Нурие аламнен 1989 сенеси Къырымгъа кельгенде айдаргъазылы бир инсанны расткетирип, ондан эшиткен эдик. О адам агьамнен бир вагонда олгъан. Языкъ ки, о инсаннынъ ады акъылымда къалмады, амма оны алам таныгъан эди. Перасе Къадри-заденинь Юсуф агьам акъкъында берген изааты бутюнлей янълыш.

Вакъыт кече. Чокъ йыллар иджретте – сюрюнликте агьыр вазиятте яшадыкъ. Озь юртумыз – Къырымны халкъымыз унутмады. Ниает, биз энди 23-25 йылдан берли Къырымда яшамакътамыз. Аллагъа чокъ шукюр. Шимди чокъусы зиялыларымыз кечмиште къалгъан белли инсанларны хатырлап, олар акъкъында малюматларны догъурлап, яшлыккъа бильдирмеге тырышалар. Ойле олды ки, бабам акъкъында хатырлап, онынъ омюрининъ сонъки йыларында чалышкъан ве иджат эткен Коклуз коюнде ве яшагъан эвининъ диварына 2012 сенеси апрель 29 куню Хатыра тахтасы къоюлды.

Бу меним ичюн пек бир къуванчлы вакъиа олды. Биринджиден, бу иште тешеббюс косътерген, ишнинъ сонъуна чыкъкъан инсанларгъа озь миннетдарлыгъымны бильдирип, чокъ сагъ олунъыз, деп айтам. Булар, Къубедин оджа Саладинов ве бойле ишлерде озюни косътерген койдешим Мемет бей Кемалетдиновдыр. Сагъ олсунлар!

Нияль Мемет къызы Нузет (Хайрединова)

АНАМНЫҢ СЫМАСЫ МАНҢА МЕШҖАЛЬ ОЛДЫ

Мен анам акъкъында не къадар язсам биле, ич бир вакъыт онынъ мен ичюн япкъан эмегининъ къарувыны къайтаралмам. Эльбетте, аналар чешит тюрлю оларар, җамсыз, озюни чокъ шейлерге сыкъмаҗан, баласынынъ талийинен меракъланмаҗан, амма мен беллесем,

ана дюньяда энъ мукъаддес, эвляткъа аркъа тиремеге таянч олҗан, энъ якъын сырдашымыз, десем, янълыш олмаз. Анам, белли кырымтатар шаиреси, ана тили ве эдебияты оджапчеси Джеваире Меджитова акъкъында озъ хатырлавларымны язмакъ ниетиндем. Бойле фикир меним къафамны чокътан раатсызлай эди. Куньлернинъ биринде «Йылдыз» меджмуасынынъ баш муаррири Дилявер Османов айны шу фикирни айтып язмаҗа теклиф этти. Элиме къалем алмаҗа бу теклиф бир сильтем олды.

Балалыкъта, эвельде телевизор ёкъ эди. Акъшамлары анам манъа Чалтемир кою, ана-бабасы, доҗмушлары, эш-достлары, кой аятынынъ левхаларыны тасвирлей эди. О вакъытта онынъ Кырым акъкъында буюк севги, урьметнен айткъанлары меним юрегимде силинмез из къалдырды.

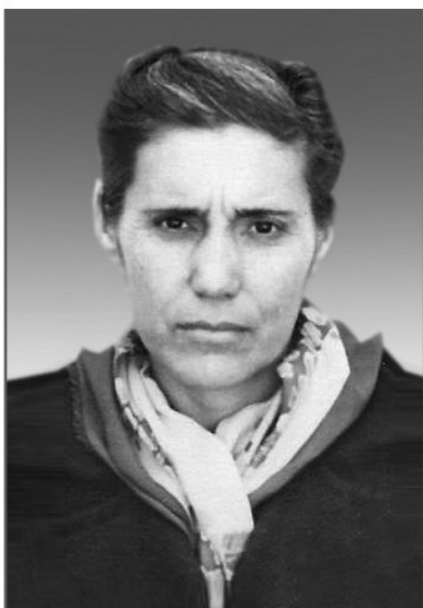
Чалтемир кою Кырымнынъ чёль тарафында, Керчьке 50 км узакълыкъта ерлешкен, деерлик буюк койлерден олмаҗан, анда тек 31 хане бар экен. Койде сув меселеси аҗырджа, койнинъ ортасында тыйнакъ олҗан, онда сув толу экен. Эльбет де, къуюлар да бар экен, амма эали зенгин яшамаҗанындан себеп, къую къазмаҗа икътидарлары чокъ дегиль. Койде даа авут да бар экен. Яҗмур яҗса, сув топлана. Койлюлер шу сувдан да файдаланалар. Меракълысы шунда ки, койде чют эткен терек осьмеген, бостанджылыкъ, мал бакъып кунь корьгенлер.

Койде екане бир зенгин адам – Абдураман акъай бай олҗан, о да кимсеге зарары тиймеген, озю де пек къутурҗан байлардан олмаҗан, кокке аралаш сарайлары да ёкъ экен. Амма канамъасы бар, бир къач ырҗат туткъан, кой халкъына ярдым этип турҗан, кимсеге залым-зулум этмеген. Аксине, ярдым эткен, пек фуқаре яшаҗанларҗа ашлыкъ, джылап берип турҗан. Онынъ канамъасы анамлар отурҗан эвге якъын экен, маллары, атлары, топраклары

бар экен. Эгер анам онынъ къаралтысы янына барганда, корип къалса, илле онъа дикъкъат айырып, «кель, кирпичи», деп севе экен.

Совет укюмети къурулганда оны зенгин деп бир якъкъа сюрюн этмегенлер, чюнки койлюлер эписи ариза язып, койде къалсын, бизге тек файдасы тие, деген къыгъытны галавагъа алып кетип берелер. Шай этип, Абдураман акъайнынъ бурну къанамай, акъикъатен яхшы адам олган.

Анамларнынъ къорантасы ве догъмушлары

Анам Керчь уездине къарашлы Чалтемир коюнде 1913 сенеси октябрь айында Ресимхан ве Абдульмеджит деген адий койлюлер аилесинде догъды. Ондан буюк агъасы Абдульджемиль, аптеси Нахире, о учюнджи эди. Сонъра 1915 сенеси Абдульгани, 1917 сенеси Абдульвани къардашлары да дюньягъа келелер.

Кой янында дагълыкъ-тёпелик ерлер олган, балалар анда барып джашын-джумагъ ойнап, шифалы отлар джыйып, сыгыр, къой, эчки бакъып оськенлер. Кой этрафы чёллюк экен, гурь ешиллик олмагъан. Кой этрафында бир-эки чименчик де олган. Бир-эки койге бир

першал чалышкъан. О девирде оджа, першал (фельдшер), къады койде энъ итибарлы, урьметли адамлардан сайылганлар. Анам кичкене олганда окъумагъа, язмагъа пек авес экен, бир джарты тиш фырчысыны тапып, тузнен тишлерини ювган, насылдыр эски газета парчаларыны тапып, арифлерни огренип башлагъан. Кет-кете эджиклеп окъуп башлагъан. Меним Ресимхан къартанам – анамнынъ анасы, ногъай сумада, аз лаф эткен, гъает эмексевер олып, бир дакъкъа къарап турмагъан. Ашкъа-сугъа уста, мусафирчен, эвлерине татар, чингене, къазакъ (рус) келе экен, чюнки бабасынынъ эш-досту, танышы-билиши чокъ олган.

Анам 5-6 яшында олганда къартанамнен чёлге машакъ джыймагъа кете экенлер, чюнки ашлыкъ оралган сонъ, илле чёлде тюшип къалганлары олган, онъа машакъ дейлер. Анасы балабан чувалны толдыра, анама да кичкене чувалчыкъны бере. Анам бала бир парча джыя, оюнгъа алдана – акъыз, кеч болаята, джый, тез бол! Анам джыйгъанджа анасы эки чувалны да толдыра экен, сонъ акъшам аркъаларына чувалларыны артып, къайтып келелер.

Анам о девирки аятыны шойле хатырлай эди:

«Анам чувалны шыглап толдыра, агъзыны да бир йипнен баглай, агъыр, менимки де енгиль дегиль. Онен агъыр чувалны котерип кетемиз.

Аптем эвни джыйыштыра, агъам мал бакъа эди. Анам кельгенинен къазан асып, акъшамлыкъ къарай. Саба эрте турып, сыгъыр сагъа, кубу пишире. Бир эски «Зингер» тикиш машинамыз бар эди. Тикиш тиккен акъшамлары эски, йыртылгъан урбаларны ямай тургъан. Анам озю Чалтемирге якъын Мангъыт коюнден келин олып тюшкен. Анамнынъ догъмушлары Мангъыт коюнде отурдылар. Бабабам Абдульмеджит койде къасап олып чалышты, онынъ бет сымасы ич де ногъайгъа ошамай, къызыл, яни богъдай черели, козьлери ири, къымыкъ, къысыкъ дегиль, бурну пантик олмагъан. Гузель эндамлы, кенъ омузлы, бойлу, къара тенли дегиль. Догърусы, орта бойлу, орта этли, кулер юзлю шакъа-къората севген, миллет айырмагъан, акъшамлары бизни, 5 баланы янына отуртып ривает, тапмаджа, чынъ, манелер, масаллар айтып отура эди. Сёзге пек уста, кемалатлы, азырджеват, эр кеснен тиль тапа тургъан. Анам йыргъа, оюнгъа пек уста олмагъан, бабам яхшы йырлай, пек гузель де ойнай эди, агъыздан чалып эпимизни «Къайтарма»гъа ойната тургъан. Керосин лампасы ярыгъында бабамнынъ этрафында отура эдик, кяде къомшулар келе, кяде исе биз эвде озюмиз къаламыз, анам-бабам къомшуларгъа мусафирликке кете тургъанлар. Анам пек табиятлы, сабырлы, къарардан зияде эмексевер, диндар, оразалар, учь айлар туткъан къадын эди.

Анамнынъ къол къавуштырып бир шей япмагъан вакътыны ич корьмедим. Бабамнен анам пек муаббет-татлы яшадылар. Къавгъашамата, сёпонч, къаргъыш, къаба лаф аиледе эшитмедим. Бабам сертче эди, анам онъа къаршы сёз айтмай эди, бизге де айта тургъан. Индемеген адам эв киби белядан къуртулыр, я да сабыр тюбю сары алтын, пат-чат эткенден бир шей чыкъмаз, тек озюньизге зарар кетирип, якъын адамыньизны ынджытырсыз. Бабамнынъ бир къазакъ танышы бар эди. Эвимизге келе тургъан. Оларнынъ Пасха байрамлары олса: «Меджит, я твоим деткам гостинца привёз», деп, арабасына балаларыны отуртып, боялгъан йымырталар, тегерек отьмек, бир сепет пишкен шейлер кетире тургъан. Онынъ буюк къызы Маша бабасынен сёзге келишип, джаны агъырып, бизим эвимизде бир къач кунъ келип тургъан эди. О бир 15-16 яштадыр, биз «чорт» деменге къзакъча бильмеймиз, лякин бабам пек лафкъа уста олып, къзакъча да къарштыра тургъан. Машанынъ бабасы галиба Тимофей эди. Бабам айта тургъан, татар адамдан бир къзакъ сыгъырыны сорагъан, о да: «Далёкадан – далёка, къашкъа сыйыр коровка», деп озюне коре къзакъча лаф эткен. Бабам пек табуватлы, беджерикли адам эди. Эвимиз бол-сал эди, эр шей бар, Керчьке барып, бизге усть-башымызгъа урба, парусина аякъкъаплар кетире эди, онынъ эт саткъан тюкянына чокъ адам кире тур-

пъан, бабамнынъ бир Али деген досту олгъан, кяде бир о, бабама эт парламагъа ярдым эткен. Бир къач вакъыт Али ич корюнмеген, бабам эвге келип, анама айта: – Ресимхан, анавы Али ёкъ олды кетти, къавеханеде отургъан достларымдан сорадым, кимсе къайда кеткенини бильмей, – дей. Акъшамлары кяде бир бабамнынъ достлары кельсе, анам мытлакъа кобете, джантыкъ пиширип, софра доната, биз, балалар, озюмизнинъ одамызда яваштан ойнап отурамыз, анам отурмай, озюне хызмет тапа. Гедженинъ бей маалинде мусафирлер лаф этип, шакъалашып эвлерине къайталар, амма бабам ичмей тургъан, койде сархош адам корьмек козъге савап эди.

Язда, кузьде ялы бойындан койге емиш сатып келелер, я да ашыкъкъа, унгъа, богъдайгъа деньиштире тургъанлар. О вакъытта буздолаплар ёкъ эди, бабам къышкъа балабан бир согъум соя, оны анам метиге тузлап къоя, къартоп, согъан, хавучны ахыргъа комелер, къышта эвден бир якъкъа чыкъмаймыз, бардакъларгъа иритильген май, бал, сюзьме къатыкъ толдырыла, эвнинъ бир кошесине ювез (рябина) асып саламыз, анавы турып пише, уфакъ салкъымчыкъларынен тура магъазда. Сынап джыныслы алма, армут, джеviz, фындыкъ, емиш къурулары... Анам къурулардан сыкъ-сыкъ къошаф къайната тургъан. Эвлер сыджакъ, балабан соба яна, отьмек пише, аптем 1906 сенеси догъма етишкен осьмюр кыыз эди. Эв ишлерини анамнен экиси япа тургъан. Буюк агъам Абдулджемиль энди койде колхозда чалыша. Совет укуметине пек инангъан, садыкъ адамлардан бири эди. Агъам балабан кутюклер кетире тургъан, комюр ёкъ эди, собада одун якъыла. Бир буюкче кутюкни собагъа ташласа, 8-10 кунъ янгъан сойлары бар эди. Оюнджакъ деген шейлер ёкъ, бабам мал сойгъанда суктен ашыкъларны чыкъарып бизге ойнамагъа бере тургъан. Эки къардашым акъшамлары ашыкъ ойнап эглене эди. Мен озюм кошеде бир эски джарты къокъланы багърыма басып «айнени» айта тургъаным. Бир кичкене метийге анам этнинъ йымшакълыгыны уфакъ-уфакъ кесечиклерге болип ерлештире, къышта собанынъ янында отурып, этни кызартып ашай тургъанмыз. Онъа биз къакъач дей эдик. Гъает лезетли шей ола тургъан. Анам уфакъ метийлерге помидор, хыяр, къапыста, буюкче метийге къарпыз туршулары къоя эди. Акъшамлары балабан чанакъкъа туршу къойып ашнен ашагъанлар, о вакъытта хамыр ашларгъа мейиль этип кобете, къатмерли басылгъан бурмалар – эт, къартоп, къабакътан олгъан янтыкълар, къавурма сою, къатмерлер, боткъалар, чешит тюрю, къашыкъ ашы, татар ашы, сыкъма сою, бельбукме, иримчик, джеvizнен япылгъан, лакъша кесильген, пахлава япкъанлар. Эльбетте, Ораза, Къурбан байрамларында, Хыдырлезде тепречке чыкъкъанлар, къалакъайлар тыгъырткъанлар. Бир кунъ бабам иштен къуванып кельди, къапыдан кирер-кирмез:

– Ресимхан, бугунь манъа джоюлган Али кельди. Къайдаларда юрдинъ, Али? – деп сорадым. «Мен эвленим, Меджит акъам!» деди. «Къайнатанънынъ ады не? десем: «Эсен-Болат, Меджит акъам», деди. «Вай, Али, чапдарлы (яни чингене манасында) олмаса арув, амма», деп айттым.

Анам бабама къарап,

– Тек сапъ-селямет олса болган, – деди.

Бабам бойле мазалмы бир инсан, анам исе арыкъча кельген бир къадын эди. Бабамны къартлар, яшлар пек севип сая эдилер, эм тюкяндан къайткъанда къде бир къавеханеге, яни койлюлер топланган ерге кирип, къартларнынъ къолыны алып, ал-хатирлерини сорап, акъранларынен шакъа-къората этип, сонъ эвге къайтып келе эди. Бабам, сап-сап лам адам, яшлай, 36 яшында бир кереден терлеме хасталыгындан (тиф) бир къач кунъ ичинде вефат этти. Бутюн агъырлыкъ анама ве буюк агъамнынъ омузларына къалды. Мангыт коюнде анамнынъ Шихбадин деген къардашы отура эди. Биз – мен ве эки огълан къардашым язда онынъ эвинде ола турганмыз. Ресимханнынъ балалары кельди, деп бизни пек севип, мот эте турганлар. Озю бойле серт адам эди, лякин бизим дегенимизни япа турган. Оны ногъай, деп бирев айтмаз, къызыл черели, сарышынлы, мазалмы, кенъ омузлы, барлыкълы инсан эди. Зульфериде енгемиз ашкъа пек уста, беджерикли, таснакъ къадын эди. Шихбадин акъамнынъ (бизде, чель тарафта, дайы, ала, тизе, эмдже, деп айтмайлар, эркекке – акъам, къадынъа – татам, деймиз) Решат, Ферит, Велит деген учъ огълу бар эди. Олар бизден яш эдилер: Зульфериде дженгемизнинъ озюнинъ Сурие деген къызы бар эди. Лякин биз оны огей деп ич айтмадыкъ. Акъшам тешекке яткъанда, анама талаша турганмыз, мен колегининъ енъини авучлап, кичкене къардашым бойнуна сарыла. Ортанджысы сачыны тутып ята эдик. Рахметли бабам дёрт агъалы догъмуш экенлер. Энъ буюги Абдульбари, сонъ Абдульгафар, сонъ Абдульмеджит ве Меньлигирей. Абдульбарийнинъ Ребия деген къызы бар эди. Абдульгафарнынъ огълу Менадиль, Менадильнинъ огълу Исмаил эди. Исмаилнинъ анабабасы эрте олдылер, оны Ребия къартанасы (Абдульгафарнынъ апайы) къарап осьтюрди. Олар Акъманай коюнде яшадылар. Ребия енгем ве Смаил эр яз бизге келип отурдылар, берабер ойнап осьтик. О кичкене къардашымнен бир яшталар, пек къайнакъ эдилер. Анам бир кере чырайын сытмай, балабан къазаннен аш пишире. Анам ве буюк агъам Абдульджелиль арабаны эр шейге толдырып, къышлыкъ ашайджакъ шейлерни топлап, эвге къайта эдилер. Бабам вефат эткенинден сонъ да эр йыл келип кете эдилер. Сонъундан Исмаил окъуп, Москвада Дзержинский адына арбий академияны битирип, полковник рутбесинде хызмет этип, Одесса шеэринде яшады.

Мен озюм кой мектебинде окъудым. Койде башлангыч татар мектеби бар эди. Эписи балалар шу мектепте окъуй эдилер. Бутюн фенлерден ялынъыз бир оджа дерс бере эди.

Окъумагъа пек авес эдим. Китап окъумагъа севе эдим. Балалар арасында эр вакъыт етекчилик япа эдим. Сонъундан бутюн булар мени оджалыкъкъа алып кельдилер, яни меним оджа зенаатына мейиль бермеме себеп олдылар».

Анамнынъ студентлик ве оджалыкъ деври

Анам кой мектебинде яхшы окъугъан, фенлерни гузель меним-сеген. Яш олгъанда о, шиирлерни окъуп эзберлемеге, озю де чынъ-манелер уйдурмагъа авесли экен.

Та яшлыкъта о, балаларнен ойнагъан вакъытта эр вакъыт оджа олгъан экен. О, иллеки этрафына балаларны топлап, озюне коре язув, окъувны огреткен. Окъувгъа онынъ авеси кунъ-кунъден арта, илериде окъувны девам эттирмек ниети онъа раатлыкъ бермеген. Буны корьген Абдуджемиль агъасы къардашыны Ялтадаки оджалар техникумына алып кетмеге къарар берген. Бу 1929-1932-нджи йыллары олгъан вакъиа, совет укюметининъ ат ойнаткъан сенелери.

Абдуджемиль агъасы колхоз реиси олып чалыша экен. Онынъ ат екильген арабасы олгъан. О тек анамны окъумагъа алып кетмеген. Янына догъмуш балалары, анамдан буюкче кызлары бар экен. Лякин эки кыз насылдыр себеплерге коре окъувгъа кетип оламагъан.

Анамны алып кете, амма Ялта педтехникумынынъ мудир кызны алмагъа истемей. О, оны тек кой мектебини битирген, «девятилетка» битирмеген, озю де пек яш экен, деген. О девирде табакъаларгъа бакъкъанлар (сословие). Анам фукъаре къорантасында догъган. Амма яш олгъанына бакъмадан джесаретленип, мудирнинъ огюне кирип: «Сиз мени окъумагъа алынъыз. Сёз берем, яхшы окъурым. Ич де пешман олмазсынъыз!» деп ялваргъан. Лякин мудир анама бакъып: «Э, къардашым, сув корьмез бурун папуч чыкъарылмай», деп джевап берген. Не ола, не олмай, анамны окъумагъа алгъанлар. О пек тырышып, бильги алмагъа бельсене. Я мудир огюнде берген сёзюни акъламакъ керек эди де. Акъыкъатен, яш олгъанына бакъмадан, джиддий, месулиетли олгъаны оны студентлернинъ ог сырасына чыкъмагъа сильтем бере. Группада о энъ яш олып, бутюн тедбирлерде фааль иштирак этип, джанбазлыкъ косътере. Оджалар джемаасынынъ сайгъы-урьметини къазана, ятакъханеде яшай, окъугъан кызларнен достлаша.

Яз татилинде Чалтемир коюне берабер окъугъан курсдашларыны алып кельген. Ялы бойлу кызлары чёлъ тарафны пек бегенгенлер: къавун, къарпыз чокъ экен, къавунлардан энъ яхшысы «багъар-бутюн» джынысыны севип-севип ашагъанлар.

Анам Ялта педтехникумыны 1932 сенеси аля ишаретлернен битирген, яни мудирге берген сёзюни намуснен акълагъан. Шу йылы о, Керич шеэриндеки Войков адына маден истисалы янында ерлешкен татар мектебине ёлланманен 2-нджи сыныфкъа оджапче оларакъ тайинлене. Ойле этип анамнынъ оджалыкъ ве эмек фаалиети башлана.

О девирде олгъан интизамны, тербиени анам айтып битиралмай эди. Мектепке кельгенинен теджрибели оджаларнынъ дерслерине кирип башлай, усулджылыкъ къанункъаиделерини огрене. Тедбирлерге оюн, йырнен, шиир окъувнен иштирак эте, мектеп аятынен багълы шиирлер язмагъа башлай.

Талелелернен олгъан вакъианы о эр вакъыт хатырлап айта тургъан. Бир кунь дерс вакътында анамны мектеп мудирини одасына чагъыргъанлар. Шу вакъыт о ана тили дерси кечире экен. Талелелерге мешгъулиет берип мудирнинъ одасына кете. Эльбетте, мудир одасында о баягъы эглене, дерстен чыкъмагъа чанъ къакъыла. Балалар тенеффюске озьлери чыкъарлар деп, сыныфкъа къайтмай. Оджалар одасында булуна, дерс джедвелини бакъа, зенаатдашларынен субетлеше. Невбеттеки дерске чанъ къакъыла. О энди эсап дерсине барса, не корьсин, сыныфта талелелер кыбырдамай, сув сепкен киби отуралар. Анам олардан сорай: «Сиз не ичюн тенеффюске чыкъмадынынъыз?» Сонъки рале башында отургъан огълан бала еринден туруп: «Одjam, я Сиз бизге дерс битти, тенеффюске чыкъмакъ мумкюн, деп айтмагъанынынъыз ичюн сыныфта отурдыкъ», деп джевап берген. Талелелер анамны пек севе экенлер. Онынъ окъуткъан сынфында артта къалгъан, ярамай окъугъан бала ёкъ экен. Ана-бабалар да сайгъы-урьмет этип, олар ичюн черикнинъ сонъунда топлашув япса, эписи бир къалмай келе экенлер. Талеле бир мевзуны яхшы аныламаса, анам оны деръал дерстен сонъ къалдырып, гъайрыдан гузель этип анылатып, эвге берген вазифесини яптырып ёллай экен. Шундан себеп онынъ чалышкъан сыныфында зайыф окъугъан талеле олмагъан. Эписи аля, яхшы ишаретлер алмагъа наиль олгъанлар.

Мектепте олып кечкен акъшам ве отурышларда анам зенаатдашларына бакъып, чынъ уйдурма экен. О, шу вакъытта пек чокъ эдебият окъуй, тек кырымтатар тилинде дегиль, гъарп эдебиятыны да яхшы билген. Пушкиннинъ чокъ шиирлерини эзберден окъуй экен.

Джеваире. Яшлыкъ девир. 1930 с.

Эшреф Шемы-заденинъ «Днепрельстан» поэмасыны ястыгынынъ тюбюне кьойып яткъан. Анам бойле орта бильгинен къалмагъа истемей ве институткъа кирмеге азырлана. О вакъытта да энди шиирлер язмагъа башлай.

Ана-топракъта сербест яшамакъ озю бир муджизе олгъан

1935 сенеси анам Акъмесджитке келип, Фрунзе адына Къырым девлет педагогика институтынынъ къырымтатар тили ве эдебияты шубесине имтианларыны берип, окъумагъа кирген. Мында о илери-де белли шаир ве языджылар оладжакъ Юнус Темиркъаянен, Амет Мефаевнен, Риза Халиднен, Джевдет Аметовнен эм де сонъундан дженк вакъытында белли партизан бирлешмесининъ комиссары олгъан Мустафа Селимовнынъ къыз кърдашы Фатиме Селимованен берабер окъуй.

Анам техникумгъа кирген йылы онынъ догъмуш огълан кърдашы Абдульвани шу шубеге кирип окъуй. Анам татиль вакътында мунтазам суретте Чалтемир коюне анасына къайтып кельген. Буюк татасы 1931 сенеси узакъ олмагъан Ортель коюне эвленип келин олгъан. Анам техникум оджаларыны буюк сайгъы ве урьметнен анып тура эди. Эгер Ялта педагогика техникумында Умер Аджиасан, Райме Муллина ве дигерлери олса, пединститутта Алим Фетислямов, белли шаир Абдулла Ляtif-заде гъает меракълы марузаларнен чыкышта булунгъанлар.

О девирде Акъмесджитте медений аят къайнай эди. Госдрам-театрининъ спектаклерины анам ич къачырмагъан. Артистлер роллерни о къадар буюк усталыкънен иджра эте экенлер, санки олар санада яшагъан кибилер. Къараманларнынъ образларыны олар аджайип тильнен пек джанлы суретте акс эттиргенлер. «Аршын мал алан», «Зенгер шал», «Арзы кыз» пьесалары хатрада силинмейджек дереджеде сакълангъан. Сара Байкина, Магинур Ишниязова, агъа-кърдаш Париковлар, Нурие ве Сервер Джетере киби артистлер юксек севиiede роллерни ачыкъ-айдын сейирджи-лерге еткизмеге наиль ола экенлер. Омюр зевкълы, шень-шерамет кечкен. Къырымтатарларгъа укюмет тарафындан айрыджа дикъкъат айырылгъан. Къырымтатарларгъа тамыр халкъ деп къарагъанлар, баягъы имтиязлар да олгъан. Шимдикиси киби аякъасты этип, четке къакъмагъанлар, инсанлар мемурий ишлерде чалышкъанлар. Кимсе миллет айырмагъан, эр кеске бир козьнен бакъкъанлар. Эали де ана тилимизни яхшы билип, сербест лаф эткен. Бугунь исе башкъа халкълар бир якъта турсын, озь миллетимиз ана тильде лаф этмей.

О девирде Къырымда юзлернен татар мектеплери бар эди. Эали балаларыны анда берип окъуткъан. Сийрек-сепелек рус мектеплери олгъан. Эвельде кимсеге ялвармагъанлар. Къануний

оларакъ ана-баба баласыны кырымтатар мектебинде окъуткъан. Шимди сабадан акъшамгъа дже ана-бабаларнен тешвикъат ишлери алып барып, зарзорнен миллий сыныфлар ачыла.

Ортада Джеваире. Фрунзе адына педагогика институты. Акъмесджит, 1940 с.

Белли зиялымыз, миллий аркет эсасчыларындан

бири Джеппар Аким дженктен эвель Акъмесджите, Горький сокъагында ерлешкен буюк нешриятнынъ мудири олгъан. Анам оны бир ишнен баргъан, чалышкъан одасыны унутмай тасвирлей эди. Балабан ода, эмен агъачындан къапы, табанында къою-кырмазы тюсте макъат тешельген экен. Оданынъ тёрюне таба балабан маса, онынъ устюнде ешилъ къадифеден орьтю, мерекеп къоюлгъан паалы савут, чешит къалемлер. Масагъа келишкен, уйгун йымшакъ скемле. Анам киргенде Джеппар агъа еринден турып, оны къаршылап алгъан, меселени, эльбетте, чезген, къапыгъа дже озгъаргъан.

Дженктен эвель Кырымда бам-башкъа муит олгъаныны анам хатырлап айта эди. «Ана-топракъта сербест яшамакъ озю бир муджизе эди», деп текрарлай тургъан эди. Онен берабер рус, еудий, даньгъалакъ кызлары сув тильмач ана тилимизни огренип, ана тили ве эдебияты оджалары олып етишип чыкъкъанлар. Анам озюнинъ анасына айта экен: «Сен ольсенъ, мен бир кунъ бу дюньяда яшамам, тешик тапып, мезаргъа кирип янынъда ятарман». «Айтма олмайджакъ шей, кимсенинъ анасы дюньяда дирек олып къалмагъан. Биз, ана-бабалар сизни озь еримизге ташлап кетемиз. Несиллер арды-сыра бири-бирини деныштирип туралар. Эвлятлар бизим еримизни алып, девамджылар олып къалалар», дегенини хатырлай эди.

Анам пединституткъа 1935 сенеси кирип, оны 1939-да битире. Шу вакъыпта дженктен эвель баягъы миллий матбуат, яни газета ве меджмуалар чыкъа экен. Эльбетте, студентлик деври, алтын вакъытлар, деп нафиле айтылмагъан.

Анам студентлик вакътында баягъы шиирлер язып башлай. «Яш къувет» газетасында чалышып, мот урбалар кие, яшлыгында, айткъанына коре, чешит шекильде шляпалар алып киймеге севе экен. Орта бойлу, назик, эсмериден кельген ногъай кызларына ич ошамыгъан, о, аксине, лех я да еудийлерге бенъзеген.

1936 сенеси Чалтемир коюнде анасы вефат эткен. Эльбетте, анам дженазеге етишкен, анасыны бутюн догъмушларынен, сой-сопунен сонъки ёлгъа озгъаргъан. Бир-къач кунъ койде отургъан, сонъра шириет багъчасына киргенде «Ана» мевзусына багъышлап, баягъы шиирлер язды. О аля ишаретлернен окъуды, институтта откерильтген бутюн тедбирлерде фааллик косьтерип иштирак этти. Чюнки о ойнамагъа, йырламагъа яхшы биле эди, пек тез чынъ-манелер уйдура тургъан. Акыкъатен истидатлы, зийрек хатрасы пек яхшы, тешеббюскяр, иджаткяр инсанлардан олгъан анам манъа чокъ халкъ тюркюлерини огретти.

1938 сенеси учъ учуджы кызлар Осипенко, Раскова, Гризодубова Москва – Узакъ Шаркъ (Москва – Дальний Восток) учагыны айдагъанда, о бир ерге къонмай. Олар бараджакъ ерлерине учакъны къондыралар. Бу о девирге коре къараманлыкъ эди. Шу кызларгъа багъышлап анам шиир язгъан. Бу шиир «Къызыл Къырым» газетасында басылгъан. Амма эртеси куню о «Красный Крым» газетасынынъ биринджи саифесинде дердж этильген. «Учуджы кызларгъа» шиирини рус тилине оларнен окъугъан, тек рус тили ве эдебияты шубесинде тасиль алгъан Петровский деген студент терджиме эткен.

Анам, институтта сонъундан табиятшынаслыкъ илимлери докторы, профессор олып, Одесса шеэринде яшагъан Зоре Аблямитова-Виноградованен (о ихтиология, яни балыкъларны огренюв илиминен ограджъан) берабер окъугъан. Студентлик девринде Зоре Аблямитова парашютистлер клубына къатнап, кырымтатар кызларындан биринджи олып парашютнен сычрагъанда, анам онъа багъышлап шиир язгъан. Зоре институтнынъ башкъа шубесинде окъугъан. Анамнен олар мектюплешкенлер. О, бизге фотосуретини ёллагъан эди, мусафирликке де чагъырды.

1958 сенеси Одессагъа баргъанда анам онен корюшмек истеди, лякин Зоре Аблямитова балыкъ чешитлерини, джынысларыны огренмек макъсадынен Къара денъизнинъ дигер тарафына ильмий экспедициягъа кеткен экен. Шай этип йылар кечти, олар ойле де корюшип оламадылар. Къач йылардан сонъ анам Смаил акъамнен мектюплешир экен, 1980 сенелери профессор Зоре Аблямитованынъ вефат эткенини онынъ Одессадан кельген мектюбинден бильдик.

Анам 1939 сенеси педагогика институтыны битирип, Акъмесджитте ерлешкен А.С.Пушкин адына ильмий-теджикъат институтына ильмий хадим оларакъ ишке кире ве анда халкъ агъыз яратыджылыгъынен джиддий огърашмагъа башлай. О девирлерде халкъымызгъа башкъа козьнен бакъа экенлер. Чалышмагъа, бильги алмагъа бутюн шараитлер догъурыла экен. Шу вакъытта анам аспирантурагъа кирмек ниетинен ильмий мевзу биле сечип алгъан. Масаллар, дестанлар, риваетлер, чынъ-манелер топламакъ макъсадынен хызмет

сеферлерине кетип, материал топламагъа башлагъан. Сонъра о аспирантурагъа кире эм де «Халкъ агъыз яратыджылыгъында къадын образы» мевзусы узеринде ильмий ишлер алып бара.

О, чокъусы Керич тарафына барып къартларнен корюшип, олардан баягъы шейлер язып алгъан. Куньлернинъ биринде анам догъмуш аптеси яшагъан Ортель коюне барып, чокъ шейлерни огюнден корьген Вати акъай деген бир акъыллы къартнен корюшмек истей. Койге бара, татасынынъ дёрт кызындан экинджиси Себия оны Вати акъайнынъ эвине алып баргъан. Барсалар, о къомшугъа чыкъкъан, эвде тек апайы бар экен. Себия татам анамны ташлап къайтып келе. Вати акъай къомшудан эвине къайтып келе. Анамнен селямлашып, сет устуне отура. О девирде кырымтатар эвлеринде татарлама тёшельген одалар олгъан, оларнынъ ичинде сетлер, дивар ястыклары, табанда килим ве кийизлер тёшельген. Вати акъай къапыдан кирер-кирмез, анам онынъ къолуны ала.

Эв саиби сетке ерлешип отургъан сонъ анамны козьден кечире: «Э, кызым ав, сен акъыллы корюнесинъ!» Анам шашып сорай: «Я сиз мени даа бир-эки дакъкъа коресиз де», деген. «Эльбет, кызым ав, «майбардакынынъ майы тышына эйип тура» да. Эвлисинъми, бойсынъмы? Сендай эткен сою насипсиз бола тургъан, бир лодырыннынъ къуйругъына джабышма сакъын. Келелер койге, першалман дейлер, къадыман дейлер, керт-зорт этелер, пек тез де кетелер». Анам ондан баягъы агъыздан айтылгъан дестанлар, риваетлер язып алгъан. Акъмесджитке къайткъан сонъ анам Вати акъайгъа пара (яни гонорар) ёллагъан. Бир къач вакъыт кечкен сонъ Вати акъай анамнынъ энъиштесинден сорагъан: «Анавы пятакъ джиберген балдызынъ келеми?»

Шу вакъытта анам Къаратобеге бара, анда сонъундан «Ленин байрагъы» газетасынынъ ильки муаррири олгъан Абселям Ислямовнен таныш олгъан. Абселям агъа анда фиркъа (партия) ишлеринде кяттип олып чалышкъан. О анама «Джеварие» дей тургъан, чюнки оны та яшлыкътан таний эди. Виляет комсомол тешкилятындан анамны Ускют коюне сеферге ёллайлар. Олар бир къач адам, эписи эркек, тек араларында кызлардан бир озю олып кеткен. Олар бу буюк 3000 ханели койде тешвикъат ишлери алып баргъанлар. Онынъ бир озюни Ускют кою реисининъ эвине ерлештиргенлер, одаларнынъ диварларында ювезлер асылып тура экен, чевре-четке къокъусы сачыла. Саба клубгъа джемаатны топлап: «Сизинъ бойларынынъ не ичюн алчакъ? Сиз койден тышкъа чыкъмайсыз, къомшу койлерден кыз алмайсыз эм де бермейсиз. Къан къарышмай. 12-13 яшындаки кызлар окъумагъ ерине, эллерине китап алмай, дерс вакътында маса тюбюнде джиезлик, деп гыржыва орип отуралар, джайль къалалар. 15-16 яшкъа зорнен етип, оларны тул акъайларгъа эвлendirесиз. Осьмюрлер кыз чагъына етмейлер, олардан насыл сагълам эвлят догъаджакъ?» деп халкъ огюнде баягъы тенбиелер, насиатлар бергенлер.

Анам базы бир материаллар топлап, ильмий ишини кьорчаламагъа азырлана. Тек чёль тарафта дегиль, ялы бойында да баягъы манелер, масаллар, риваетлер топлагъан. Онынъ Къырымда бармагъан бир кошеси къалмагъан. О, ана-топракнынъ гузелигини айтып битиралмай эди.

Мен исе бу лафларны эшитип, бу не къадар гузель, дженнет, ерлер деп, сукълана эдим эм де къысмет этсе, анамнынъ догъып осыкен ерлерини зиярет этермен, деген ниет гонълумде алевленип тура эди.

Анам ана-Юрта олгъанда о девирнинъ шириет бульбуллерини Бекир Чобан-заде, Амди Герайбай, Шевкьи Бекторенинъ шиирлерини, Эшреф Шемьи-заденинъ «Днепрельстан» поэмасындан парчаларыны эзберден окъуй экен. Озюнинъ къырымтатар тили ве эдебияты оджаларыны Умер Аджиасан, Асан Фетислямов, Райме Муллина, Абдулла Ляtif-заде, лех (полония) татары Байрашевскийни буюк сайгъы ве урметнен тильге ала тургъан.

Шу йыллары анам яш языджы Мамут Дибакънен таныш ола. Икье язувнен бир сырада, о кемане де яхшы чала экен. Теэссюфки, бойле корюшювлер чокъкъа бармай, багъланаджакъ ерине узюле. Чюнки 1941 сенеси июнь 22-де дешетли дженк башлана. О, анамнынъ бутюн такъдирини санки балтанен парчалагъан киби ола. Онынъ башта бир илим пытагъыны сындыра, шириет багъчасына киреяткъан Пегас атыны токътата. Анам аиле кьурмагъа етишмей, ана-баба куню башлана. О, чёль тарафына кетип, Такъыл коюнде оджалыкъ япа. Эписи эркеклерни дженкке алгъанлар. Бираздан о Такъыл мектебине мудирлик япа. Фашист баскъынджылары Къырымны запт этелер. Мектеплер къапалгъан сонъ, анам аптеси яшагъан Ортель коюне кете. Буюк агъасы шу къадар совет укюметине садыкъ инсан, колхоз тешкиль этювде джанбазлыкъ косътерип чалышкъан адам, атта анасынынъ джаныны агъырткъан: «Мен сен киби ананы кьыркъ совет укюметине денъишмем», деген экен.

Абдуджемиль агъасыны, бир къабааты олмагъан алидженап адамны, Ехов девринде 1937 сенеси, бир кереден акъаретлеп, чешит ялан-уйдурмалар япып, «халкъ душманы» тамгъасыны такъып, ич бир тюрлю сорап япмайып, бир такъым фитне топлап, махкеме кечирип, атув джезасыны берип, апсханелерде чекиштирип, хорлап, ахыр сонъу аткъанлар. Лякин дженк биткен сонъ сюргонликте о къабаатсыз олгъаныны тасдикълагъан весикъа кьорантасына ёлланылды. Бунъа кьошма оларакъ имтиязлар да бар эди. Лякин совет кьурумына бу къадар садыкъ, ватанпервер, миллетсевер адамны эджельсиз, бир къабаатсыз ёкъ эткенлери акъылгъа сыгъмай. О девирде де бизим халкъ арасында пакъыллап, анамны кунълеп «халкъ душманынынъ кьардашы», деп кедер эткен адамлар олгъан. Эльбетте, бостанда илле кыйыш хыяр осе, кой исе копексиз олмай, деп нафиле айтылмагъан.

(Девамы бар)

Зера БЕКUROVA,

«Янъы дюнъя» газетасынынъ
баш муаррири

**«ЯНЪЫ ДЮНЪЯ» ГАЗЕТАСЫНЫНЪ
(1957-1990 сенелери — «ЛЕНИН БАЙРАГЪЫ»)
«ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ ХАЗИНЕСИНДЕН» МАХСУС
САИФЕСИ СЮРГЮНЛИК ДЕВРИНДЕ БАСЫЛГАН ФОЛЬКЛОР
МЕТИНЛЕРИНИ ТЕДКЪИКЪ ЭТЮВДЕ БИР МЕНБА ОЛАРАКЪ**

Анахтар сёзлер: халкъ агъыз яратыджылыгы, махсус саифе, сюрпюник деври, фольклор метинлери

XVIII-XIX асырларда дигер миллет тедкъикъатчылары, фольклор топлай-ыджыларнынъ дикъкъатыны озюне чеккен, ильмий араштырмаларынынъ баш мевзусы олгъан кырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгы ялынъыз та 20-нджи асырнынъ башларына келип артыкъ кырымтатар алимлерининъ де иши олды. Асырлар девамында шекилленген, несильден-несильге кечкен халкъ агъыз яратыджылыгынынъ кырымтатар эдебияты, тили ичюн эмиетине юксек кыймет кескен, фольклор метинлерини топлав ве сакълап кялув боюнджа 1928 сенесинден чыкып башлагъан «Янъы дюнъя» газетасынынъ фаалиетини «Ленин байрагы» газетасы сюрпюник ерлеринде девам этти.

Меселенинъ кьоюлмасы: Бирлешкен Миллетлер Тешкилятынынъ тасиль, илим ве медениет боюнджа Баш конференциясы 1989 сенеси октябрь 17 - ноябрь 16 кунълери Парижде озюнинъ 25-нджи сессиясында фольклорнынъ умумен инсанлыкъ ве айры бир халкъ тарихы, медениетиндеки ролю ве эмиетини, гъайып олув телюкеси алтында булунгъаныны айрыджа къайд этерек, БМТ азасы олгъан девлетлернинъ укюметлерине пек чокъ муим мадделерден ибарет «ЮНЕСКОнынъ фольклорны кюрчалав акъкъында тевсиелерини» ишлеп чыкты[1]. ЮНЕСКОнынъ тевсиелеринден 32 йыл эвельси бутюн бир девлет укюмети япаджакъ муреккеп вазифени озь бойнуна «Ленин байрагы» газетасы алды. Газетанынъ «Халкъ

агъыз яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифеси тевсиелерде къайд этильген фольклор материалларыны топлагъан ве сакълагъан миллий архив ролюни ойнады.

Ишимизниъ актуаллигини кырымтатар халкъы топнен Кырымгъа къайткъан сонъ халкъ яратыджылыгы эсерлерини топлав, миллий неширлерде дердж этиов экинджи плангъа чекильгени бельгиледи. ЮНЕСКОныъ гъайып олув телюкеси алтында булунгъан тиллер джедвелине кырымтатар тилиниъ де кирсетильмеси тильниъ, эдебиятныъ темели олгъан фольклор эсерлерини топлав, ильмий къуланувгъа тадбикъ этиовниъ муимлиги даа зияде артты. Бу иште «Ленинъ байрагы»ныъ сюрпюник девриндеки теджрибесини огренювге ихтиядж мевджут.

Ишимизниъ макъсады: 1957-1991 сенелери «Ленин байрагы»ныъ «Халкъ яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифелеринде басылгъан фольклор метинлериниъ талили.

Тедкъикъатныъ объекти: 1968-1991 сенелери «Халкъ яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифеде басылгъан метинлер

Тедкъикъатныъ ильмий янъылыгы «Халкъ яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифеде ильк кере басылгъан метинлер бир сыра фольклор джыйынтыкълары, окъув къуланмалары, земаневий фольклоршынасларныъ ильмий араштырмалары ичюн менба олгъанына бакъмадан, даа етерли дереджеде тедкъикъ этильмеди.

1957 сенеси майыс 1-де чыкъкъан газетаныъ ильк санында Шамиль Алядин озюниъ «Языджыларымыз Узбекистан эдебияты ве санаты декадасында» макъалесинде кырымтатар эдебияты секциясыныъ планлары акъкъында икье этер экен: «Секцияныъ муим вазифелеринден бири де кырымтатар халкъыныъ гъает зенгин халкъ яратыджылыгыны топлав, нешир этиов ве оныъ инкишафына ярдым косътерювдир», дей[2]. Бу ерде шуны къайд этмек керек ки, эгер газетаныъ 1-нджи санында «кырымтатар халкъы», «кырымтатар эдебияты», «кырымтатар тилинде» киби ибарелер къуланылгъан олса, энди 2-нджи санында «кырым» сёзю тюшип къала ве келеджек санларда «халкъымыз», «татар эдебияты» ве я да «тувгъан», «ана тилимиз» деп алына. Яни газета биринджи адымларындан къатты цензура баскъысына огъратылгъаны ачыкъ корюне.

Фольклор материалларыны топлав, сакълап къалувныъ буюк эмиетини ве бу ишнинъ зарурлыгыны газетаныъ июнь 27-де чыкъкъан санында Москвада яшагъан тильшынас алим Басыр Гъафар да яза[3]. Биринджи кере октябрь 13-теки санында «Эдебият саифесинде» пейда олгъан «Халкъ яратыджылыгындан» рубрикасы алтында чыньлар, тапмаджалы чыньлар басыла. Метинлер «Ишлеген Номан Бекташ» деп имзаланып, фольклор метинлерини такъдим этиовниъ ич бир нормасына риает этильмеген, яни метинниъ паспорты ёкъ. Кимден, къаерде, не вакъыт ве ким язып алгъаны беллисиз[4]. 1958 сенеси бу рубрика 2 кере чыкъа, лякин айны эксикликнен ве тек 1960, 1961, 1962-63 сенелерде хата бир аз тюзетиле, яни ич олмагъанда ким ёллагъаны бильдириле. 1964 сенесине келип «Халкъ эдебиятындан бир къач нумюне» умумий серлева алтында берильген материалларныъ эписи фольклор севдаларыны редакциягъа ёллагъан манелер, чыньлар, бейитлер, аталар сёзлеринден тертип этиле.

Бойле саифелер эр сефер саифени азырлагъан Риза Фазыл тарафындан язылгъан кириш сёзнен башланып, онда окъуйдыжыларгъа текрар-текрар фольклор топламакъ, ёлламакъ риджасынен мураджаат этиле. «Иште, шимди халкъ агъызында юрген бу мисильсиз байлыкъ къумгъа къарышып яткъан алтын парчаларыны анъдыра... Меселе шунда ки, халкъ арасында сепилип яткъан бу байлыкъны инджи данелери киби

бирер-бирер топлап, оны умумхалкъ хазинеси япмалы. Бунъа энди вакъыт кельди ве имкъан да ёкъ дегилъ», деп язалап языджылар Риза Фазыл ве Идрис Асанин «Аталар сёзю – акъылнынъ козю» макъалесинде[5]. Газета саифелеринде фольклор саасында чалышкъан алимлернинъ ильмий макъалелери мунтазам суретте басыла. Джуммеден, бестекяр Яя Шерфединовнынъ «Чынылар ве манелер»[6], филология илимлери намзети Рефикъ Музафаровнынъ «Татар халкъ эпосы»[7], «Татар халкъ тапмаджалары»[8], «Фольклорда атеистик ғаелер»[9], «Къардаш халкъларнынъ фольклор якъынлыгы»[10], Джеваире Меджитованынъ «Къырымтатар халкъ яратыджылыгында къадын-къызлар образы»[11] ве иляхре.

1957-ден 1968 сенесине къадар газета фольклор метинлерини «Эдебият саифеси»нде ве я да чешит саифелерде, базада сиясий марузалар, эсабатлар арасында берип кельген олса, 1968 сенеси ноябрь 16-да чыкъкъан санында биринджи кере миллий орыноклернен безетильген «Халкъ яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифесинде дердж эте[12]. Саифе фольклор метинлерини топлап ишинде энъ актив окъуйыджылар Самедин Бекиров ве Алиме Бекирова ёллаған эки масал, Насреддин оджа лятифелери ве чынылар эм де манелерден тертип этиле. 1969 сенеси учъ махсус саифе азырланып, олардаки базы метинлер ильк дефа дердж олунған. Мисаль оларакъ, сюрпонликтен эвель Къырымнынъ Керич тарафында намлы оджа, фольклоршынас Абдураман Бариев язып алып ёллаған «Елькенкъая» эфсанеси[13], Абдулла Оразлынынъ 1936 сенеси «Янъы дюнъя»нынъ муаррири Мамут Недимнинъ тешеббюси иле тешкиль этильген «Ильмий тешеббюс» адлы фольклор экспедициянынъ нетиджелери, 3 ай девамында койден-койге юрип топланылған метинлер, Бекмамбет Узун, Али Бакъсанлы, Арғын Айше, Бекмамбет Арғынлы киби кедайларнен корюшювлер боюнджа эсабатны кетирмек мумкюн[14]. Мезкур материаллар къырымтатар фольклоршынаслыгына салмакълы бир иссе къошкъаны шубесиз.

Фольклор топлайыджыларны, кедайларнынъ фаалиетини активлештирмек, маневий раъбетлендирмек макъсадында базы махсус саифелер бир фольклорджынынъ ёллаған метинлеринден тертип этилип, фольклорджынынъ озю окъуйыджыларга якъындан такъдим этиле. Саифе ичюн месуль Риза Фазыл «Онынъ иссеси буюктир» макъалесинен башланған 1970 сенеси январь 4-теки саифе толусынен Аджы-Султан Мустафаева ёллаған масаллар, манелер, бейитлерден ибареттир. Бу санда башланған аныанени газета келеджек номерлеринде девам этерек, дженктен эвельки кедайлар Эшмырза къарт, Джангъазы Шерфедин, земаневий кедайлар Самедин Бекиров, Веби Къутуб-заде, Умер Меджитов ве дигерлери акъкъында къыскадан олса да малюмат бере.

Биринджи вакъытларда фольклор метинлерини дердж этювге ильмий джеэттен янашмагъаны ачыкъ козетильсе, 1970-нджи сенелерден башлап бу нукъсан ёкъ этиле. Газетада фольклорнынъ айры жанрлары хусусында ильмий макъалелер бериле. Иште, 1973 сенеси февраль 10-да чыкъкъан саифеде Зия Акъсакъов озюнинъ «Керем ве Аслъхан дестаны акъкъында» макъалесинде фольклор метинлеринде расткельген арап, фарс сёзлерини къайд этмекнен берабер, дестанны анылайышлы япкъан лугъатчыкълы да бере. Шу сене октябрь 23 санындаки махсус саифеде Риза Фазыл Къозукурпеч ве Баянсулу дестаныны талиль этеркен, оны къазах вариантнен теньештире.

1968 сенесинден 1990 сенесине къадар эпси олып 65 махсус саифе азырланған. Йигирми йыл ичинде орта къарарнен сенеде 3 саифе басылған, лякин базы йыларда, меселя 1968, 1975, 1981, 1985 сенелери – бир кере, базаыарында исе, меселя, 1972, 1973 сенелери 5 кере чыкъкъан.

Газетанын фольклор топлав ишини алып бармакынен багылы чагырувлары, мураджаатларына окъуйджылар актив сесленелер. Эм бу саифеде кельген малъземелернинъ джогърафиясы пек кениш. Месея, 1976 сенеси ноябрь 4-те чыкъкан саифеде 19 муэллифнинъ метинлери ер алып, Озбекистан, Украина, Русие, Кырым, Кызахистан улъкелеринден ёлланылган. Саифе азырлайджыларнынъ ишке бойле янашмасы фольклорджыларнынъ ишине даа зияде буюк сильтем ола.

1958 ве 1988 сенелери арасында газетада 150 масал, 10-дан зияде дестан, юзлернен мане ве чынылар, аталар сёзлери, тапмаджалар дердж олунуп, пек чокълары ильк сефери айны «Халкъ яратыджылыгы хазинесинден» саифесинде басылган. Газета чыкъкан сюрпюник деврининъ шараитлеринден отърю редакцияга келип тюшкен материалларнынъ эпси дердж этильмейип къалып кеткен (Саифени азырлайджы Риза Фазыл иле субетимизден).

Махсус саифелернинъ эписини талиль эткенимизде чыкъарган хулясаларымыз кырымтатар фольклористикасынынъ инкишафыны теминлеибиледжек ашагыдаки вазифелерни бельгиледи:

1. Газетада басылган масалларнынъ библиографик джедвелини ве ильк сефери дердж этильген масаллардан тертип этильген джыйынтыкъ азырламакъ.

2. Саифеде басылган фольклор мевзусындаки ильмий макъалелерден тертип этильген джыйынтыкъ азырламакъ.

3. «Халкъ яратыджылыгы хазинесинден» махсус саифенинъ эписини айры бир джыйынтыкъ шекилинде нешир этмек.

4. Махсус саифеде танытылган кедайларнынъ толу джедвели, дженктен эвельки кедайларнынъ терджимейиаллары да къошулып, эпси кырымтатар кедайларынынъ джедвелини азырламакъ.

Эминмиз ки, узеринде иш алып бардыгъымыз бутюн бу вазифелернинъ амельге кечирильмеси кырымтатар ве, умумен, фольклоршынаслыкъка ильмий бир иссе олур.

Къулланылган здебият:

1. Рекомендации ЮНЕСКО о сохранении фольклора. (15 ноября 1989 г.) Интернет сайт ЮНЕСКО [Электронный ресурс]/ ЮНЕСКО – Режим доступа: unesdok.unesco.org/images
2. Ленин байрагы – 1957, майыс 1. - с. 2.
3. Ленин байрагы – 1957, июнь 27. - с. 4.
4. Ленин байрагы – 1957, октябрь 13. - с. 4.
5. Ленин байрагы – 1967, февраль 9. - с. 3.
6. Ленин байрагы – 1966, февраль 1. - с. 3.
7. Ленин байрагы – 1966, февраль 19. - с. 3.
8. Ленин байрагы – 1966, март 25. - с. 3.
9. Ленин байрагы – 1966, июнь 27. - с. 3.
10. Ленин байрагы – 1966, ноябрь 18. - с. 3.
11. Ленин байрагы – 1968, сентябрь 10. - с. 3.
12. Ленин байрагы – 1968, ноябрь 16. - с. 3.
13. Ленин байрагы – 1969, февраль 1. - с. 3.
14. Ленин байрагы – 1969, июль 3 - с. 3.

Балалар ичюн

«Йылдызчыкъ»ны Гульнара ИЛЪЯСОВА такъдим эте

Велюла Джепаров,
Алма-Тархан
миллий мектебининъ
11-нджи сыныф талѣбеси

Сонъки чанъ

Бизим мектеп азбарында
Бугунъ буюк тантана!
Оюнларда, йырларда
Зевкълана бала-чагъа!

Эсте къалды хатыра
Девамлы он бир йылгъа,
Бойле шень тантанада
Турдыкъ бильги ёлуна.

Амма юрек мугъая,
Истемей къуванмагъа.
Бельки о, энди дуя,
Кельди вакъыт ведагъа.

Дерсте тахта, ильк оджа,
Гонълюмиз севинч тола.
Тенефюсте шамата,
Кече куньлер даима.

Йымар кечти суръатлы,
Бизлер энди мезунмыз.
Талѣбелик йымарны
Ичте унуталмамыз.

Фатиме Сулейманова,
Багъчасарай шеэри 5-нджи
миллий мектебининь 11-нджи
сыныф талeбеси

МЕНИМ БАЙЛЫГЪЫМ – АНАМ

– Анам... Аначыгъым... Мен ичюн сен дюньяда энъ гузель, энъ мераметли, энъ акъыллы анасынь! Меним байлыгъым – сенсинь! Мен сени эр кестен ве эр шейден чокъ севем! Бойле аджайип ве сыджакъ сёзлернен, мен озъ анам акъкъында язгъан икъямни башламагъа истейим.

Энъ биринджи куньлеримден берли анам даима меним янымда эди. Эгер мен агъласам – аначыгъым мени тынчландыра, эгер хасталансам – менден де зияде хасталана, эгер де къувансам – меннен берабер къувана. Меним энъ биринджи адымларым, энъ биринджи айткъан сёзлерим – анам ичюн буюк бахшыш олды. Шимди де айны ойле, меним эр бир еньишиме анам менден де чокъ къувана, севине. Эльбетте, омюрюмде къыйынлыкълар да ола, амма анамнынъ ярдымы иле оларны къолайлыкънен чезем. Анамнынъ меслеатларына эсасланып, мен чокъ бир феякетлерден къуртулам. Онынъ насиатлары эр вакъыт меним акъылымда

ве юрегимде. Анам мени ве кадымны инсанларгъа эр вакъыт тек яхшылыкъ япмагъа, агъыр алларда башкъаларгъа ярдым этмеге, къартларны ве озюнден буюк адамларгъа урьмет косътермеге ве даима акъикъатны айтмагъа огрете. Алымыз не къадар къыйын олса да, бу аллардан инсанларгъа зарар кетирмейип ве оларгъа яманлыкъ япмайип, чыкъмагъа чагъыра. Дюньяда олгъан бутюн дюльберлигини анагъа багъышламагъа ве ананен къыясламагъа ляйыкътыр, чюнки эр бир бала ичюн, ана – буюк бир инсан, дюньянынъ темелидир!

Эльмаз Велиева,
Судакъ шеэри
3-нджи умумтасиль
мектебининъ 4-нджи сыныф
тalebеси

Янъы йыл

Янъы йыл, янъы йыл,
Мен сени пек севем.
Бекледим, бекледим
Бу кунни бир сене.
Азырландым, дюльберлендим,
Шиирлер мен огрендим,
Аяз деденинъ бахшышын
Яхшы окъуп мен алдым.

Меним анам

Меним анам пек дюльбер,
Мен анамны пек севем.
Анамнынъ козьлерине
Бакъсам мен айретленем,
Ойле дюльбер козьлери бар,
Къаве ренкнен бояланъан.
Эгер агълагъанын корьсем,
Эля козьлеринден опем.

Фатиме Азизова,
Багъчасарай миллий
мектебининъ
6-нджы сыныф тalebеси

Сары ляле

Баарь кельсе, топракъ къызса,
Дагълар, чёллер чечек ача.
Чечеклернинъ арасында
Сары ляле ачыла.
Кунеш киби бизге бакъа,
Бу гузель сары ляле.
Алайым ки мен лялени
Ве такъайым сачыма.

Татар ашлары

Бизим ашлар пек лезетли,
Татараш, янтыкъ, кебап,
Чибереклер пишкенде –
Ал да дамыны бакъ.
Бакъла, лакъша, чобан ашы,
Сармалар ве долмалар,
Фурунда пишкен бурманы –
Пек севелер татарлар.

Сабрие Сеит-Абдулла,
6-А сыныф талeбеси

Анам меним сырдашым

Эр бир адам ичюн ана бу энъ якъын инсандыр. О, эр даим янымызда олып, бизлерни чешит кыйынлыкълардан кърчалай. Биз аилемизде учъ бала олсакъ да, анам эпимизни бир севе. Эгер де арамызда къавгъа олса, анам бизлирни бирден муаббетлештирмеге тырыша. Анам меним ичюн энъ якъын достыр, чюнки бутюн сырларымны мен башта онъа айтам. Менимдже, эр бир ана озъ баласы ичюн бу дюньянынъ кунешъ ярыгы ола ве эр бир инсан озъ анасыны энъ дюльбер, мераметли ве акъыллы сая. Онынъ ичюн биз озъ аналарымызны севмек ве урьмет этмек керекмиз!

Алие Эмирова,
Багъчасарай шеэри
5-нджи умумтасиль мектебининъ
6-нджы сыныф талeбеси

МИЛЛИЙ НАГЪЫШ

Эвель-эзельден кырымтатар кызылары алтын ве сирма йиплернен нагъышлагъанлар. Кырымтатар нагъыш орьнеклерининъ манасы пек терен. Юзьбез, кесе, марама нагъышлары, маналы орьнеклери эвге бахт, сагълыкъ, гузеллик кетире. Бадем чечеги яш кызыны темсиль эте, гуль – етишкен къадынны, къаранфиль исе эсли-башлы апайны. Кырымтатар кызылары эп шейлерини озъ эллеринен нагъышлай эдилер. Шимди де яш кызычкълар бу къадимий эснафымызны усталардан огренип, дюльбер феслер, киселер нагъышлайлар. Миллий нагъышнен мен де меракъланып башладым, бу ишнен оърашмагъа пек бегенем. Келеджекте белли нагъыш устасы олмагъа арз этем.

Тевиде Хатламаджиева,
Судакъ шеэри 3-нджи миллий
мектебининъ 11-нджи сыныф
талебеси

Къартбабам

Деди манъа къартбаба:
«Керек балам окъумагъа,
Пек акъыллы олмагъа.
Илим алып омюр бою,
Бу дюнъяда яшамагъа.
Намуслы инсан олсанъ,
Север-саяр адамлар.
Киббар, къопай инсан олсанъ,
Севмез сени ананъ, Ватан.
Яхшылыкъны къулансанъ,
Сербест яшарсынъ дюнъяда».

Тувгъан коюм

Тувгъан коюм Сала,
Дагълары толу мантар,
Багъларында чокъ алма,
Базы ерде бар чамлар.
Онынъ салкъын чокъракълары,
Дюльбер голь-озенлери.
Узун ве бол сокъакълары,
Эмексевер адамлары,
Будыр меним Сала коюм!

МАСАЛЛАР

НАРАТНЫ ЯРАШТЫРГЪАН ЙЫЛДЫЗЧЫКЪ

Та эски заманларда Айнен Кунеш бири-биринен келишип, бир кьараргъа келелер. Сабадан акъшамгъадже ерге, инсанларгъа, айванчыкларгъа озь нурларыны, ышыгыны, сыджагыны Кунеш ёллайджакъ. Акъшамдан сабагъадже исе Айнен Йылдызлар кокни ярыкълатаджакъ, кьаранлыкьны айдынлатаджакълар. Эм ойле де олып кельди.

Эр саба Кунеш догъып, козьлерини ача, кокке котериле, озь сыджакъ шавлелерини ерге ёллай. Инсанлар, айванлар, кьушчыклар юкьудан уянып, арекетлерини башлайлар. Кунь кече, Кунеш талып-болдурып, уфукькъа бата ве сабагъадже юкьугъа дала. Энди Айнен Йылдызлар кокте озь ерлерини тапып, липильдей-липильдей, кьаранлыкьны ярыкълаталар. Тек бир эрке Йылдызчык эр вакьыт озь ерини тапкъандже, ашагы-тёпеге энип-котериле, анда-мында авелене.

– Япма ойле, гузелим, олмаз шейге огърарсынъ, – деп эр вакьыт тенбилей оны Ай.

– Къасеветленме, ана, мен пек мукъайт олурым, – дей эди Йылдызчык.

Бир куню кьышнынъ ортасында, Йылбаш геджесинде, кьар сепелеп башлай. Дюльбер-дюльбер кьар япалачыклары коктен ерге энелер. Эрке Йылдызчык оларгъа кьошулып, де бирисинен, де башкъасынен учып, эп ашагы эне, аркъадашлары – Йылдызлардан эп узакълаша. Кьарчыклар тереклер, эвчиклер, чам ве наратлар устуне кьонып, эр ерни без чаршафнен орьтелер. Йылдызчык исе болдурып дюльбер бир наратнынъ тёпесине бираз раатланмагъа кьона, этрафына бакьып, Ай ве Йылдызлардан айырылгъаныны,

тёпеге – кокке бир даа котерилип оламайджагыны анълай. Кьонгъан еринде кьатып къала. Эртеси куню кьарнен орьтюльген наратнынъ тёпесинде парылдагъан йылдызны корьген инсанлар буны пек бегенелер. Олар наратнынъ этрафында шеньленип башлайлар. Эм эндиден сонъ эр йыл Йылбаш арфесинде нарат безетип, тёпесини парылдагъан йылдызнен яраштыралар.

Масалларны уйдургъан багъчасарайлы
Шакир кьартбаба КЪУРТМОЛЛАЕВ

ЙЫРЛАР

сёз Аблязиз Велиевнинъ
муз. Мустафа Алиевнинъ

Гогерджинлер

1. Акъ гогерджин, кок гогерджин,
Къонунъыз яныма, гогерджинлер.
Дост олайыкъ, дертлешейик
Бизлер даима, гогерджинлер. } 2 кере
2. Сиз учунъыз юксеклерге,
Беклерим сизни, гогерджинлер.
Авеленинъ мавы кокте
Йырлап йырынъызны, гогерджинлер. } 2 кере
3. Сиз бахтлысыз, гогерджинлер,
Ер, кок сизинъдир, гогерджинлер.
Мен эминим сербест омюр
Сиз ве бизимдир, гогерджинлер. } 2 кере
4. Акъ гогерджин, кок гогерджин,
Келинъыз яныма, гогерджинлер.
Яхшы хабер кетиринъыз
Меним халкъыма, гогерджинлер. } 2 кере

Moderato

Акъ го - гер -
джин, кок го - гер - джин,
Къо - ну - нъыз я - ны - ма, го - гер - джин -
лер. Дост о - ла - йыкъ
Дерт - ле - ше - йик. Биз - лер
да - и - ма, го - гер - джин - лер.
лер.

«ЙЫЛДЫЗ»ГА АБУНЕ ОЛУНЪЫЗ!

САЙГЪЫЛЫ ОКЪУЙЫДЖЫЛАР!

Малюм олгъаны киби, 2015 сенесининъ экинджи ярысында абуне фиятлары артаджакъ. **Февраль 26-дан март 7 кунюне** къадар Къырымда Бутюнрусие абуне онкунлюги откериле. **Къырым сакинлери бу он кунъ ичинде газета ве меджмуаларга 2015 сенесининъ экинджи ярысына эски, яни биринджи ярымйыллыкъ фиятларына абуне ола билелер.** Озюньизнен берабер къомшуларыньызы, таныш-билишлеринъизни, достларыньызы да, фурсаттан файдаланып, яздырмага унутманъыз!

«Йылдыз»нынъ абуне индекси 75298.

Издается на крымскотатарском языке **«Йылдыз» №1 (222).**

Корректор **Муневер Меджитова**
Вёрстка **Зера Акимова**

Бир матбаа табагы колеминден эксик эльязмалар муэллифлерине къайтарылмай. Буюк колемли эсерлернинъ къыскаартылган журнал варианты къабул олуна.

Басылувга 20.02. 2015 с. рухсет этильди. Форматы 70x108 1/16.

Офсет усулында басылды.

Нешрият-эсап табагы Сымарыш № 1275 нусха басылды.

Джедвельге алынганы акъкъында шеадетнаме:
Серия КМ №1633-384ПР.

Адресимиз:

95007, Акъмесджит шеэри,
Вернадский проспекти, эв 155, кв. 3.
Телефон – 63-27-13.
yldiz1976s@mail.ru

г. Симферополь,
ул. Коммунальная/пер. Промежуточный, 24/3,
www.saltaprint.com